3

HRVATSKA

KNJIŽEVNA

REVIJA

MARULIĆ

1986

21616

YU ISSN 0350—4220

MARULIĆ
hrvatska književna revija

Izdaje: Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, Trg kralja Tomislava 21

Izdavača zastupa: Radovan Grgec

Uređuje: Uredнički odbor

Glavni i odgovorni urednik: Radovan Grgec

Tajnik uredništva: Stipe Tadić

Godina izdavanja i tiskanja: 1986.

Copyright:
HKD sv. Ćirila i Metoda, Zagreb

Omot: Ante Starčević

Revija izlazi 6 puta godišnje (veljača, travanj, lipanj, kolovoz, listopad, prosinac).

Uredništvo i uprava:
Zagreb, Trg kralja Tomislava 21, telefon (041) 440-697

Stranke se primaju svaki dan, osim subote, od 11 do 13 i četvrtkom od 17 do 19 sati.

Rukopise ne vraćamo.

Cijena pojedinom broju 350.— d.

Godišnja pretplata 2100.– d, uplaćuje se u korist tekućeg računa
30102-678-448

Godišnja pretplata za inozemstvo 35 USA dolara uplaćuje se na devizni račun kod Zagrebačke banke, Zagreb
30101-620-16
2424091010

Tisak: »Plamen«, Slavonski Brod
Omladinska 26

Oslobođeno plaćanja poreza na promet Rješenjem Republičkog sekretarijata za prosvjetu, kulturu i fizičku kulturu, broj 229/1-1979. od 15. I. 1979.

MARULIĆ ČASOPIS ZA KNJIŽEVNOST I KULTURU

BROJ 3 ZAGREB, svibanj—lipanj 1986. GOD. XIX

Radovan GRGEC

Uz rub (46)

Latinska izreka »Habent sua fata libelli« (Knjige imaju svoju sudbinu) iz pjesme *Terencijana Maura* mogla bi se proširiti i na narode (jer i narodi imaju svoju sudbinu) i na njihov jezik i na njihove riječi. Zaista, čudesna je i zanimljiva sudbina i razvoj značenja i naših riječi, bez obzira na to pripadaju li one hrvatskom književnom jeziku ili dijalektima, bile one izvorno hrvatske, »kalkovi« ili kod nas udomaćene strane i međunarodne riječi, promatrali ih mi sinkronijski ili dijakronijski. I ne hoteći, upustili smo se u ovoj rubrici već nekoliko puta u semantička i etimološka razglabanja u vezi s nekim riječima i izrazima koji u raznim kontekstima i raznim vremenima poprimaju različite logičke interpretacije i afektivne »naboje«, različite konotacije i prizvuke.

Uz osnovnu denotaciju, te konotacije i prizvuci prate pojedine riječi, sintagme, »semanteme« i »stileme« kao njihova sudbina ili kao ogledalo određene povijesno-političke i kulturno-civilizacijske situacije. Tako smo npr. svojedobno govorili o etimološkom i konvencionalnom značenju riječi *»laik«* (svjetovnjak), pa, s tim u vezi, i riječi *»svijet«*, koja se može interpretirati na razne načine. Nedavno smo pisali: o raznim značenjima riječi *»politika«* i riječi *»restauracija«*, ne zaborav-

ljajući pri tom ni njihovu grčku ili latinsku provenijenciju ni njihovu formaciju i kompoziciju, naročito s obzirom na uobičajenu funkciju prefiksa *re-*, koji ne mora značiti samo neko ponavljanje ili vraćanje nego i preokret i obnovu (usp. riječi kao »revolucija«, »renesansa« itd.). Međutim, tu problematiku ovdje ne možemo opširnije obrađivati s lingvističkog ili filološkog stanovišta.

Ipak bi bilo dobro da se pobornici pastoralne, liturgijske, katehetske, egzegetske, teološke... »renesanse« u ovom vremenu *de-sakralizacije* i *de-kristijanizacije* ozbiljno zapitaju što bi za nas trebali da znače izrazi kao *re-evangelizacija, re-kristijanizacija* i sl. Govoreći o »rekristijanizaciji« ne mislimo na povratak »kršćanluku«, kao što ni govoreći o »restauraciji« ne mislimo na povratak u »pretkoncilsko« vrijeme. Izraz »kršćanluk« neki su »skovali« da bi označili razliku prema »kršćanstvu« (franc. chrétienté: cristianisme) premda bismo mogli reći da ta kovanica nije baš najsretnije odabrana, kao što ni riječ »pučanin« za »laika«, tj. kršćanina koji nije ni svećenik ni redovnik i koji svoje krsteničko poslanje vrši živeći u »svijetu«, ne odgovara baš onomu što bismo lijepo mogli izraziti riječju »svjetovnjak«. Uz to riječ »pučanin« živi i danas u hrvatskom jeziku u drugom značenju.

Kako vidimo, iako se ne možemo upuštati u lingvističke rasprave, one ipak ulaze i u naša religiozna »razmatranja«. Kad nema religiozne zajednice ni pravog vjerskog »ozračja« a svijetom vlada indiferentizam, praktički materijalizam, agnosticizam i sekularizam, ne pomaže nam mnogo ni napredak biblicističke znanosti, ni liturgike, ni katehetike, a ni procvat izdavačke djelatnosti, ako se gubi vjerski osjećaj i smisao za sveto u obiteljima i u narodima. Ono što nam je najpotrebnije, možda bi se moglo izraziti riječima: *Re-instaurare omnia in Christo!*

U Evanđelju se često javlja pojam svijeta kao nečega s čime se kršćanin ne smije poistovjetiti. To je svijet za koji Isus kaže da će uvijek mrziti njegove sljedbenike kao što je mrzio i njega. I takav svijet mržnje i pohlepe, časti i vlasti, probitka i užitka valja nastojati obratiti snagom vjere, ufanja i ljubavi, a ne iz njega bježati. Reevangelizacija ili *nova evangelizacija,* o kojoj *Ivan Pavao II.* sve češće govori, imperativ je današnjice.

To se posebno odnosi na vjernike koji žive u svijetu i tu imaju svoje »uhljebljenje« i oni i njihove obitelji, dakle na kršćanske laike ili svjetovnjake. O problemu kršćanskog laikata mi smo kao književno i laičko Društvo (što je HKD sv. Ćirila i Metoda-Društvo sv. Jeronima uvijek i bilo) mnogo pisali. Laikat će biti i tema naredne *Biskupske sinode* koja će se sljedeće godine održati u Rimu. U vezi s time valjalo bi i opet razmotriti neka značenja riječi »svijet« i riječi »politika«. Prema intencijama i dokumentima II. vatikanskog koncila, naime, laici treba da sudjeluju u izgradnji ovoga svijeta i u javnom životu svoje domovine dovršavajući na taj način djelo stvaranja i otkupljenja te unoseći u vremeniti red evanđeoska načela ljubavi i pravde. U tom svjetlu i njihova »duhovnost« razlikuje se, kao i njihove specifične djelatnosti, od »monaške duhovnosti« a »političko djelovanje« u dobrom

smislu te riječi (dakle, ne »politikantskom« ili »strančarskom«) ne smije im biti strano.

Naravno da takav ideal »dobroga« političkog djelovanja ostaje tek prazno slovo i tamo gdje je kršćanima kao vjernicima onemogućen ulazak u javni život, i tamo gdje su oni upregnuti u kola raznih stranačkih i strančarskih ideologija i interesa, i tamo gdje su, zatravljeni idolima vlasti, časti i bogatstva, zaboravili na poruku križa i blaženstava. Nije čudno da se u takvim situacijama javlja nostalgična čežnja za onim što pod utjecajem »aktivizma«, »intelektualizma« i utilitarizma posprdno zovemo pasivnom i »monaškom duhovnošću« (koja je, uza svu svoju jednostranost, stvorila ipak velika djela).

Bilo kako bilo, uoči Biskupske sinode dobro bi bilo čuti što više laike iz »baze« i iz naše specifične društvene situacije, tj. one koji žive u ovom svijetu i o njemu na izvjestan način ovise, ali se s njime ne identificiraju, one koji zaista nekoga predstavljaju a nisu samo »reprezentacija« kad treba putovati na nekakve kongrese ili pisati učene članke. I u ovom broju *»Marulića«* donijeli smo neke priloge upravo takvih kršćanskih svjetovnjaka, suradnika naše revije, koja je jedini časopis što su ga poslije rata pokrenuli i što ga uređuju hrvatski katolički laici.

* * *

U svjetlu autonomije vremenitih vrednota katolički laici, u skladu s dokumentima II. vatikanskog koncila, imaju pravo smatrati politiku, kao sudjelovanje u javnom životu domovine i u upravljanju državom, svojom specifičnom »svjetovnom« djelatnošću. Međutim, u raznim vremenskim i ideološkim kontekstima, i crkvene i državne vlasti upozoravaju ih na »depolitizaciju« kao na nekakav kršćanski »specificum«. Tako im, na primjer, kao što smo već pisali, neki predbacuju »politizaciju« u Poljskoj, ali i istodobno »depolitizaciju« u Latinskoj Americi. Sve ovisi o tom što se pod riječju »politika« misli i kako je »ideološki« usmjeren onaj koji takve prigovore iznosi. Isti papa *(Pio XI),* koji je u vrijeme fašizma iznio jasne smjernice o depolitizaciji Katoličke akcije, izjavio je jednom prilikom da je »politika jedan od najviših oblika ljubavi«. Dakle, i tu se susrećemo s raznim značenjima i interpretacijama riječi »politika« i političkog djelovanja, pa nije zgorega »pojasniti« pojmove i pozabaviti se etimologijom i semantikom same riječi, ne zaboravljajući pri tom ni njezine konotacije, tj. pozitivne ili negativne »prizvuke«.

Različita značenja i poimanja pojedinih riječi i izraza omogućuju katkad da se njima verbalistički žonglira i sofistički manipulira. Koliko samo raznih značenja riječi »svijet« možemo naći u Evanđelju, od »svijeta« koji mrzi Isusa i njegove sljedbenika do »svijeta« koji je Bog toliko ljubio da je dao svojega jedinorođenoga Sina...!

Budući da se riječ »laik« upotrebljava i u značenju »nestručnjak« ili »nevježa«, neki žele istaknuti kako je ta riječ za oznaku katoličkih »svjetovnjaka« neprikladna ili čak »ponižavajuća« premda je to

značenje u međunarodnom vjerskom kontekstu već postalo konvencionalno. Jezik, uostalom, nije samo stvar logike nego i konvencije. Na taj način prihvaćene i usvojene riječi postaju »klišeji« i »idiomi« (ili »idiotizmi«) svojstveni određenoj sredini.

S obzirom na autonomiju vremenitih i »svjetovnih« vrednota, koja se nakon II. vatikanskog koncila toliko ističe u vezi s »unapređenjem« katoličkog laikata, valja posebno upozoriti na autonomiju tih vrednota na području kulture, umjetnosti, književnosti itd. I o tom se mnogo pisalo u izdanjima našega laičkog i književnog Društva. Isto tako valja istaknuti da je autonomija vremenitih i svjetovnih vrednota i djelovanja relativna jer ona ne označuje nikakvu »nezavisnost« od Božjih zakona, kao što ni *estetiku ne možemo nikada potpuno odvojiti od etike*. I o tom se kod nas mnogo raspravljalo i pisalo, naročito kad smo govorili o tzv. kršćanskoj i katoličkoj umjetnosti i književnosti ili o književnosti kršćanskog nadahnuća.

Nitko ne sumnja u kompetenciju »stručnjaka« i u autonomiju vremenitih vrednota, među koje ubrajamo i umjetnosti i književnost, premda na tim područjima klerici i laici djeluju ravnopravno. I među svećenicima je bilo prvorazrednih književnika, i kod nas u Hrvatskoj. Sjetimo se samo koliko su učinili za našu književnost za vrijeme *hrvatskoga narodnog preporoda*, čiju 150. obljetnicu slavimo!

Iako bismo područje tiska i izdavačke djelatnosti mogli označiti kao nekakav laički »specifikum«, kod nas je gotovo sav vjerski tisak u rukama klera (osim u *HKD sv. Ćirila i Metoda)*, što je s obzirom na naše prilike razumljivo jer onima koji na tom poslu rade mora biti osigurana egzistencija kao i financijsko pokriće za njihove publikacije (koje se ne mogu obično financirati samo prodajom). Ipak, i kod nas, na tom bi se području trebala više osjetiti laička »autonomija«, kao što se to osjeća i na nekim drugim područjima (medicina, tehnika, sport itd.).

Uoči spomenute *Biskupske sinode* u Rimu, kao što smo već istakli, trebala bi se ta laička prisutnost osjetiti što više. Valjalo bi čuti što više »autentičnih« glasova iz »baze«, a ne samo glasove »poluklerika« i profesionalnih »reprezentanata«. Stoga se potpuno slažemo s prijedlogom jednoga čitatelja u našem vjerskom listu: »Urednici bi se trebali čuvati da ne daju riječ samo onim laicima koje svećenici smatraju najpobožnijima i najodanijima. Počne li laik dokazivati svećenicima kako je pametan i pobožan, kako se zna izražavati isto tako dobro kao i oni, to bi bila vrtnja u začaranom krugu gdje se ne čuju prava pitanja niti očekuju pravi odgovori.«

Nekada i danas su se u književnosti kršćanskog nadahnuća javljali i javljaju se pisci i pjesnici koji misle da je svaka pobožna misao i molitva ujedno i književnost. Ta »grafomanija« stajala nas je i stoji nas vrlo skupo i u materijalnom i u duhovnom pogledu. Neki još nisu shvatili da za tu vrst djelatnosti ne treba imati tek nekakvu pismenost i kršćansko uvjerenje nego da valja biti ne samo autentičan

kršćanin nego i autentičan književnik. Književnost je, pak, umjetnost, a umjetnosti nema bez talenta.

Na to je početkom ožujka *Ivan Pavao II.* upozorio članove Katoličkog udruženja talijanskih umjetnika, istaknuvši da je talenat posebni dar Božji. Stoga umjetnik koji je vjernik mora biti svjestan toga dara i slijediti svoj poziv. Na taj način umjetnici mogu postati najveći dobročinitelji čovječanstva razvijajući u ljudima smisao za duhovne i estetske vrednote.

Iako svaka molitva nije književnost ni umjetnost, pjesnička riječ može postati molitva, kao što to kaže *F.L. Galati*, pišući o poeziji ruske pjesnikinje *Ane Ahmatove*. U svom članku o toj poeziji Galati se posebno osvrće na sud *Vase D. Mihajlovića* (»Osservatore Romano« od 5. III. 1986.).

U tom svjetlu cjelokupna ljudska kultura može pod utjecajem autentičnih vjernika i stvaralaca postati neka vrst uzvišene himne Stvoritelju, koji je ishodište Ljepote i Dobrote, Istine i Ljubavi, koji je »sjaj sviju transcendencija«.

Takva je kultura prava kultura ljudskoga bića i bitka. Neki misle da je današnja kultura sve više uronjena u misterij, kako bi to rekao *Leibniz*. U vremenu sekularizma i »smrti Božje« možda je takvo mišljenje neobično. Ipak smo svjedoci približavanja kulture, u njezinim raznim oblicima, transcendentnim i »vječnim« vrednotama.

I Papa je u posljednje vrijeme nekoliko puta istaknuo neke pozitivne značajke suvremene svjetske i evropske kulture. Mogli bismo reći da se ona na nekim područjima u stanovitom smislu »spiritualizira«. To se naročito primjećuje tamo gdje se nacionalno isprepliće, prožima i čak identificira s religioznim, kao što se to zbiva u nekim nacionalnim kulturama (npr. u poljskoj ili indijskoj). Svojedobno smo pisali *(Marulić 3/85)* kako se hrvatstvo ne može identificirati s katolicizmom zato što jedan dio Hrvata pripada i drugim vjeroispovijestima ili ne pripada ni jednoj, ali da je kod Poljaka, koji su katolici u velikoj većini, to nešto drugačije. Kršćanska kultura je u neku ruku »forma spiritualis« njihove nacionalne egzistencije i nacionalne kulture. Međutim, ni hrvatsku kulturu ne možemo ni u prošlosti ni u sadašnjosti potpuno odijeliti od kršćanske kulture. Sigurno je, pak, da identifikacije nema ni ne može biti između »svijeta« i Kristovih sljedbenika ukoliko svijet predstavlja ljestvicu vrednota dijametralno oprečnu evanđeoskoj, tj. ukoliko je to svijet mržnje i pohlepe, vlasti i časti, probitka i užitka, ali to je drugo pitanje, o kojemu smo također više puta pisali. O »paralelnim tokovima« kršćanske kulture raspravljalo se mnogo na nedavno održanom »Tjednu kršćanske kulture« u Poljskoj.

Nema više »kršćanluka«, o kojima govore uzvišene drame *Paula Claudela*, nema više »uskoka Božje riječi«, o kojima pjeva *Janko Dimnjaković*, jer kršćanstvo osvaja kozmos na druge načine. To »osvajanje« nije ni *Šopovo* »osvajanje kocke«, ali ono je ipak iznad svih meridijana i paralela, vezano uz »nebo«, koje, kako kaže *Tarkovski*, nije prazna riječ. Upravo to nebo ne može se identificirati sa »svijetom« jer ono, i u vremenu, donosi poruku »nadsvijeta« u prizemnost ljudske egzi-

stencije i tu egzistenciju obogaćuje »duhovnošću« kršćanske kulture i teologije križa, jedine istinske teologije oslobođenja.

Križ je znak obraćenja i navještaj Uskrsnuća, simbol ljudskoga udesa na zemlji i kršćanske pripadnosti. Propovijedajući »ludost križa«, kršćani i danas unose preobrazbu u suvremenu kulturu i civilizaciju. Tako se gradi civilizacija ljubavi u službi čovjeka, kako je to govorio *Ivan Pavao II.* na svom putovanju po Indiji početkom godine. Snaga te poruke uzdiže ljudska srca prema novim vidicima, k visini i svjetlosti.

Ante JAKŠIĆ

Vrata

Možda više i ne znam kako da se dovučem
i stanem pred vratima i odahnem malo
pa da ih potom pokušam otvoriti ključem
i vidim što mi je iz daljine iza njih sjalo.

Znam da sam kroz njih ulazio bezbroj puta
i da su mi se odazivala škripeći suho.
Znam kako je i putniku, koji iz daljine luta
i vraća se pod zvjezdanim prahom u doba gluho.

Ona su tu kao razmeđe između dva svijeta
gdje svaki ima svoje zakone i svoju bravu.
I tko se vraća, vraća se kao ranjena ptica u letu,
a tko odlazi, sanja lovorova vjenca slavu.

Ima riječi, koje se samo iza njih mogu reći
i samo se u njihovoj sjeni spokojno sniva.
Tu možeš bez straha na čistu postelju leći
znajući da te nitko iz daljine ne doziva.

Tu te dočekuje plamen pucketanjem iz kamina
i stručak oživljenog cvijeta u vodi.
Ako si žedan, pruži ruku i uzmi čašu vina
i blago sklopivši oči, uživaj u slobodi.

Sad znam zašto sam toliko želio da se dovučem
i stanem pred vratima i odahnem malo
pa da ih potom pokušam otvoriti ključem
i vidim što mi je iz daljine iza njih sjalo.

Krešimir TIČIĆ

Laički apostolat

Odsjediš ili odstojiš svoju nedjeljnu ili drugu blagdansku misu, dokazujući i Gospodinu i sebi da si time pravi kršćanin. Nakon dovoljnog broja ponavljanja tog nedjeljno-blagdanskog-sakralnog običaja počinješ si utvarati kako si zapravo uzoran čovjek i nikako da shvatiš o kome to svećenik s oltara priča kada govori da smo se mi vjernici svi zajedno uspavali. Zaista nisam vjerovao da je to upereno i meni! Tako je to bilo sve do onda kad je neki mladac iza novoga ambona prerazgovijetno izrekao:

— Tebi govorim! — i zaokružio pogledom po okupljenim ljudima — i tebi, i tebi, i tebi... — pa zašto gleda baš mene, mislio sam? — Laički apostolat nije ništa manje potreban od apostolata svećenika...

Čime bih ja to mogao apostolirati? Teologiju slabo poznajem. Nakon mise pala je diskusija. S najdražom životnom suputnicom, dakako. Uvjeravala me da nas dvoje tu ipak možemo nešto napraviti. Ja se mogu ponuditi da napišem neki igrokaz za djecu vezan uz crkveni blagdan, a ona će u tu svrhu skladati nekoliko dječjih pjesama. To nam je zapravo struka i neće biti napora oko učenja teologije. Na moju primjedbu tko bi čuvao djecu, isto je imala odgovor: naizmjence. Ujutro su u vrtiću, a popodne i navečer ćemo se mijenjati. Trebam samo otići župniku i javiti mu se na dobrovoljni rad, to će reći — laički apostolat.

Javio sam se. Župnik je pohvalio moj prijedlog, ali je rekao da takve stvari ima preko sebe njegov kapelan. Neka se njemu obratim.

Ja kapelanu. Lijepo me primio. Domaća čašica i tako. Na početku mi reče da on već, doduše, ima nekoliko odličnih igrokaza koje je prikazivao u jednom malom mjestu na bivšoj župi. Kada je shvatio da ja želim nešto malo drugačije i još k tome igrokaz s glazbom, rekao je da nema ništa protiv. Dogovorili smo se da ćemo održati i malu audiciju kako bismo odabrali dječicu koja imaju duha i sluha za pozornicu. Neka dođem za dva tjedna kada on pronađe djecu.

Prođu dva tjedna.

Došao sam kući umoran i ošamućen od sastanka Radničkog savjeta na kojem smo se svađali oko naših osobnih dohodaka. Grizao bih od zlovolje. Morao sam još kćerki pogledati zadaću, a sinu poslužiti kao »konj« kojega je on strastveno jahao. Onda sam se sjetio onog dogovora. Brzo pod hladan tuš. Košulja. Kravata. U auto... i na vrata samostana. Otvara župnik. Pitam za katehetu. — Njega nema. — gotovo se ljutio na moju neobaviještenost. — Otišao je u Njemačku na tečaj njemačkoga. Doći će za dva mjeseca.

Ja kući. Kažem ženi. Ona veli da pišem tekst. Da ne dangubim. Znači nema šetnje s djecom, nego pisanje. Radimo oboje. Svako svoje. Nadahnuće je jedan dan jače, a drugi slabije. Prođe i mjesec. Onda dva. Ja i opet na vrata samostana. Ovaj put eto katehete.

— A, vi ste! Jeste li pronašli neku dječicu? — pita me on.

— Oprostite, — zabezeknuh se — niste li vi obećali?

— Da, ali nisam stigao. Morao sam otputovati. Mislio sam da ćete se vi sjetiti.

— Ali ja nikoga ne poznajem.

— Dobro, dobro, onda ću ja. Samo ovaj tjedan nemam vremena. Onda sam još par dana odsutan... Onda su mi upisi za vjeronauk... Tamo za tri tjedna...

Opet kući. Kažem, odustat ću, ali nisam smio. Započeto treba dovesti do kraja. Dovršio sam tekst, a ženica glazbu. Sve lijepo uvezao i za tri tjedna ponovo kateheti. Imao je vjeronauk.

— Drago mi je da ste došli! — reče mi. — Već deset dana mislim na vas. Odmah ćemo izabrati djecu. Evo, ovaj mali ima žive oči. On bi mogao. Ova mala izvrsno pjeva. Tu je i njena prijateljica. Ona baš ne zna pjevati, ali su uvijek zajedno, pa uzmite i nju.

— Ali, znate, pozornica ima svoje zahtjeve. Barem mala audicija — probam ga ja prisjetiti.

— Ma ne treba. Odlični su, kad vam ja kažem.

— Trebat će nam još djece, a možda i odraslih — rekoh ja skoro bojažljivo.

— Nema ih više. Vi izbacite nekoliko uloga. Tako, sam i ja radio. Ne mora sve biti strogo kao u tekstu — nagovarao me on.

— Da možda uzmemo iz drugih župa? Pa to je zajednička stvar! — opet izbacim ja svoju mudrost.

— Ni govora. To bi zakompliciralo. Oni imaju svoje, a mi svoje.

Pomirio sam se sa situacijom. Ne ide, pa ne ide. Nisam taj čas znao kako ću izbaciti nekoliko uloga iz teksta, ali sam šutio.

— Donio sam i tekst i note — rekoh.

— O, izvrsno! Samo tko će svirati? — upita me kateheta.

— Pa može onaj bend iz naše crkve. Za vrijeme mise sam ih slušao. Lijepo sviraju.

— A oni! Da, da. Odlični su... Samo oni triput tjedno sviraju na terasi hotela. Oni vam neće moći. Znate kako je danas.

— Znam, znam, samo onda ja, na žalost, ne vidim kako ćemo surađivati?

— Što ćemo! Hvala Bogu. Ima vremena. Drugi put. Vi možete doći par dana prije blagdana, pa ako bude trebalo... Mislim, ovaj moj tekst je malo jednostavniji.

— Nije li to malo prekasno, samo par dana? — opet ja pokušah savjetovati.

— Ma ne! Ne treba to biti tako savršeno. Možemo malo improvizirati — reče on veselo i uhvati rukom papirnati avion kojeg mu je poslao onaj mali sa živim očima.

Ja i opet kući. Spavao bih, jer me izmučio današnji dan. I poduzeće. I ovaj razgovor. A mala bi u šetnju, mali, da budem »konj«.

Otišao sam i u šetnju i bio »konj«... Pa onda ti laički apostoliraj!

Dođi, Gospodine

Dođi, Gospodine,....
Preplavile su me bujice
jada i nevolja,
i slomljeno je srce moje
kao trska uz vode,
koju više ne njiše vjetar
niti se može da zatalasa
nad vodama
koje otječu...

Dođi, Gospodine,
i prekrij me svojim pokojem
da se smiri i zadnji trzaj srca,
što se bori za život...

Dođi, Gospodine,
i daruj duši pokoj
onkraj noći
onkraj svih umiranja,
u kraju
koji smrt više ne može doseći.

Dođi i ne kasni...
Da crni očaj ne bi prekrio
sjenu,
što još diše.

* * *

TVOJ MIR neka obuzme moju dušu,
Mir koji je dah Obala
na kojima nema Smrti,
i na koje stižem
poslije svih umiranja.
Tvoj mir neka obuzme moju dušu
kao zadnji blagoslov Oca na rastanku,
u kojemu je sva snaga ljubavi i žrtve,
i kao zadnji izdisaj,
koji produžuje
i samu Vječnost.

Tvoj mir neka obuzme moju dušu:
U njemu je snaga svih odricanja,
u njemu je pobjeda svih umiranja;
u njemu je svjetlost
svih stradanja.
Tvoj mir neka utješi moju dušu...
I znat ću da me to Vječnost obuzela,
da me to moja Ljubav
zauvijek obuhvatila.

* * *

Otpustivši sve dugove
i zaboravivši sve uvrede,
bez rana i ožiljaka,
s dušom okupanom u Suncu
poći ću —
ogrnuta Tobom —
u sjaju Tvoga Otkrivenja.

Kliktava radost dat će mi zanosna krila,
da njima s Tobom uronim
u Tvoje krasote.

Zadrhtat će sve harmonije Svemira
i zvona Vječnoga Grada
kada me okruniš svojom ljubavlju,
koja prestati neće.

Zapjevat ću najljepšu pjesan
Tvoje hvale, milosrđa i ljubavi,
kojom će zvoniti sve jeke...

Isijavat ću s Tobom sjaj, žar i krasotu
u Prostor, Vrijeme i Vječnost.

I sva neizmjernost bit će
jedino Ljubav.

Mladen JURČIĆ

Poziv kršćanstva

Ovo naše vrijeme, već tako reći na izmaku stoljeća, obilježeno je s jedne strane naglim tehnološkim napretkom koji nas, kako tvrde, stavlja na prag novog doba, dok se s druge nastavlja pad vrijednosti i kaotično duhovno lutanje čovjeka čije je traganje za smislom postojanja, unatoč takvom napretku, izraženije, čak grčevitije nego ikad do sada, jer pred njega se još drastičnije nego prije postavljaju pitanja o smislu njegova života i svijeta.

Na najvažnija pitanja što ih je čovjek postavljao o samome sebi i svom postojanju oduvijek je mogao potražiti odgovore na samo dva područja: u religiji i filozofiji koje su se u pojedinim periodima stapale, u drugim opet oštro razdvajale, ali obje su stalno tvrdile da jedino one čovjeku mogu donijeti spoznaju, smirenje i izbavljenje. Religija to još i danas jednako postojano tvrdi — a filozofija?

Što se nje tiče u naše vrijeme — i inače prepuno paradoksa — opažamo zanimljiv paradoks: kako piše na prvim stranicama mnogih udžbenika, filozofija se oduvijek smatrala potragom za bitnošću svijeta i smislom čovjekova života, no danas, kad je traženje smisla, kako smo rekli, posebno izraženo, na određeni način doživljavamo sumrak filozofije, zanimanje za nju kao da se, posvuda u svijetu, sve više gubi. Nakon dvadeset i šest stoljeća filozofiranja (ako kao početak uzmemo grčku filozofiju, t. j. Miletsku školu) kao da smo postali svjesni neadekvatnosti i nedostataka svih filozofskih sistema, nečega što bi čovjeku dalo potpun i zadovoljavajući odgovor na barem nekoliko najbitnijih pitanja, jer pred nas se danas postavljaju ista pitanja koja pred čovjekom stoje već desecima vjekova. Na određeni način, baš je Camus, u svom djelu »Mit o Sizifu«, ukazao na nedostatke filozofije kao odgovora na čovjekova usrdna pitanja, ili bolje, na jedno jedino i najbitnije: ima li život smisla, u što vjerovati te kako i zašto uopće živjeti? Slično je rekao i pjesnik Paul Valéry, primijetivši da je filozofija značajna samo ukoliko odgovara na ova pitanja, a sve drugo u njoj zapravo je literatura i rasipništvo. Danas čovjeka zalutalog među ruševinama prijašnjih i — kako nam stalno pune uši — »preživjelih« vjerovanja i vrijednosti, u džungli svih mogućih pravaca, previranja, nasilja i bijede u svijetu, pod bezličnom lavinom informacija, na pragu novog doba koje prijeti svojom hladnoćom, zanimaju samo najkonkretnija pitanja, a teorijska

filozofija je posve zamrla ili živi još samo u rezervatima sveučilišta. Ono što smo prije nazvali sumrakom filozofije, mogli bismo točnije nazvati sumrakom teorijske filozofije.

Od cjelokupne podjele filozofije u udžbenicima na teorijsku, praktičnu i pojetičku, još samo praktična može zanimati čovjeka izgubljenog na raskršću dvaju stoljeća. I doista, za onoga tko danas »za svoju dušu« proučava povijest filozofije od neposrednog interesa bit će samo etika.

Usred najvećeg duhovnog lutanja, rastućeg nasilja, svih proturječnosti suvremenog svijeta, krize morala, umjetnosti, ekonomije, usred gladi i otuđenosti posve je svejedno da li objekt kruži oko subjekta ili obratno, kao što će, ako ikada dođe do uništenja svijeta atomskim, hidrogenskim i inim oružjem, čovjeku biti posve svejedno jesu li ona gljiva na horizontu, ili laserske zrake ili što mu drago, njegova predodžba ili postoje »po sebi« i kako ih on zapravo percipira. Isto tako, čovjeku u današnjem svijetu, koji je izgladnio, u nedoumici ili negdje očajava može, kako je rekao Camus, biti posve svejedno vrti li se Sunce oko Zemlje ili obratno. Nadalje, koji bi čovjek otuđen, beznadno usamljen, ponižen ili ranjen u nekom od »kriznih žarišta«, bio uvelike utješen, osvježen ili ohrabren bilo kakvim »kopernikanskim obratom« teorijske filozofije?

Ali ono prema čemu nikada ne možemo biti ravnodušni, što uvijek ostaje čak i nakon što se sve drugo odbaci, što ostaje i u najdubljim trenucima čovjekovih kriza pa i na pragu smrti i nikad ne postaje beznačajno, ni onda kad za njega činjenica da je Zemlja okrugla više nema nikakvog značaja, ono što jednako postoji i za ljude koji nikada nisu otvorili filozofsku knjigu kao i za nesretnike s kojima bi, u njihovom stanju, raspravljati o gnoseologiji bila najveća okrutnost — jest pitanje o smislu i besmislu svega, u krajnjoj liniji pitanje vjere ili nevjere. Jer, za mene je od presudne važnosti samo pitanje koje me bitno određuje, kojim se moje postojanje, moj odnos prema svijetu, moji konkretni postupci i cijeli moj život bitno mijenjaju i to u svakom slučaju, čak i u trenucima najvećih kriza pa i pred licem smrti — a oni su bitno drukčiji u samo dva slučaja: ako vjerujem da postoji ili ne postoji Bog.

Ako vjerujem u Boga, onda moram u svakom trenutku postupati u skladu s tim, to se tiče mojih postupaka ne samo uopće nego i tokom svakog dana mog života (dok spoznaja da je Zemlja okrugla nimalo ne utječe na moje svakodnevne postupke koji me određuju, na moju »praksu« u kojoj se jedino svakog dana izgrađujem), štoviše, ta vjera i *jest* moj život i moj svijet. Je li svijet besmislen, samo slijepa volja, kako je tvrdio Schopenhauer, a čovjek samo pojava te volje za koju priroda ne mari i počinje je uništavati kad je izvršila bitni (zapravo jedini) zadatak — produženje vrste, jer priroda se brine samo za vrstu, a nimalo za jedinku, ili u svemu ima nekog višeg smisla? Pred licem slijepe prirode pojedinac (dakle nijedan čovjek) ne znači ništa. Pred licem Boga, međutim, on znači sve. Vjerujem li dakle ili ne, značim li nešto u tom najvišem smislu ili ne značim? Evo vječnog pitanja, važnijeg od pitanja o odnosima planeta.

U cijeloj filozofiji jedino mi etika može reći kako da postupam, kako da prođem kroz život, ukazati mi na to kakav život je najdostojniji, jer ako filozofija znači »ljubav prema mudrosti« onda biti mudar znači prvenstveno *mudro postupati,* mudro egzistirati i to u svakodnevnom, praktičnom životu, ali čak mi ni etika ne može odgovoriti na osnovno pitanje o smislu života uopće, o tome je li svijet naprosto djelovanje slijepih sila, svjetske schopenhauerovske volje ili je nešto mnogo više. Filozofija, etika, može mi samo *pokušati* odgovoriti što sam ja i kako da postupam *unutar* tih slijepih sila, tog i takvog svijeta, pa i to nedostatno, ali na najviše pitanje može mi u krajnjoj liniji odgovoriti samo religija, vjera i zato ona uvijek ostaje najviši poziv čovjeku.

Bog je apsolut pa je i odnos pravog vjernika prema njemu nužno apsolutan — zahvaća cijelo njegovo biće, cijeli život i njegov svijet. Ako vjerujem u Kristove riječi ništa mi drugo nije potrebno, nikakva me filozofija ne može još bitnije odrediti, dovoljno mi je da se držim Kristovih riječi i živim u skladu s njima pa da mi život bude potpuno osmišljen i ispunjen, a takvo potpuno osmišljavanje života ne može mi pružiti nikakva ljudska etika. U tome je značenje Isusovih riječi: »Blago siromašnima duhom...« Poslije tolikih stoljeća filozofija doživljava svojevrsni sumrak, a nakon dvadeset stoljeća kršćanstvo stoji kao jednako smisleni, nepromjenjivi i apsolutni poziv čovjeku.

Ali — kažu — i to kršćanstvo je u ozbiljnoj krizi, vjera i Crkva su u krizi pa ne dolazi li, dakle, i njihov, sumrak? Jer kršćanina katolika određuje i pripadnost Crkvi, a crkve su sve praznije.

U današnjem svijetu potresanom najrazličitijim krizama doista je izražena kriza vjere i Crkve. Lutanje čovjeka na svim područjima prati i lutanje na području koje zahtijeva najveću postojanost i predanje — na području vjere. Sumnja u »stare vrijednosti« i njihovo rušenje doveli su do toga da se čovjek, u duhovnom pogledu, nađe na raskršću samoga sebe, kao što u tehnološkom pogledu stoji na velikom raskršću. Kao i u drugim stvarima, tako smo i u pogledu vjere svjedoci sumraka običaja. Međutim, pravi kršćanin se i ne može biti iz običaja, po tradiciji, zato što smo tako odgojeni ili što su, barem prividno, takvi svi oko nas, nego samo po dubokoj, svjesnoj, unutrašnjoj vjeri, najosobnijem izboru svakog pojedinca. Kršćanski odgoj je temelj, ali temelj bez sagrađene zgrade, pogotovo tako čvrste zgrade kakvu kršćanstvo zahtijeva da sagradimo od materijala svog života, nije ništa — bez zgrade temelj ostaje samo rupa u zemlji.

To što je sumrak običaja ispraznio crkve samo je dokaz da vjera, kršćanstvo, mora biti ono najdublje u čovjeku, da je, po Isusovim riječima, »mnogo zvanih, ali malo odabranih«. Protivnici vjernike često zovu »neosviještenima«, »zanesenjacima« itd. ali baš naprotiv, kršćanstvo traži punu svijest, određivanje cijelog čovjekova bića, zreli, postojani i zaokruženi svjetonazor, konačni, nepokolebivi izbor puta. Biti neosviješten u određenom smislu znači biti slijep, a slijepac na raskršću ne može izabrati nikakav put. Možda je prije doista i neosviješteni čovjek mogao biti kršćanin (tj. nazovi kršćanin), zato što su to bili svi oko njega, iz

pukog običaja, ali kako danas itko može pravog vjernika nazvati neosviještenim, kad on svjesno pliva protiv svih struja i ulaže veliki napor da postojano i svjesno, usprkos, tako reći, cijelom svijetu, odgovorivši na uvijek jednako živi poziv vjere, kroči vlastitim putem i neprestano, polako gradi zgradu svog postojanja, nešto što se nikako ne može izgraditi »iz običaja«.

Ali ipak, ukidanje običaja prazni crkve... Isto se tako može reći da ukidanje običaja i navike, na primjer, u braku, dovodi do mnogih razvoda što se proglašava krizom braka pa i krizom ljubavi u današnjem svijetu, ljubavi o kojoj tu zapravo uopće ne može biti riječi, jer brakovi koji traju po pukoj inerciji, iz običaja, indolentnosti ili samo zato što se rastava »ne pristoji« nisu nikakva potvrda duboke i prave ljubavi, zapravo i nisu brakovi. I kao što će pravih kršćanskih brakova uvijek biti, jer uvijek će postojati dvoje koji će svjesno, s dubokom ljubalju i odgovornošću pred svojim Stvoriteljem odlučiti da zajedno provedu cijeli život i zajedničkim ga snagama što bolje osmisle, tako će i u crkvi uvijek biti pravih vjernika. Kao što raskošne svadbe bogate jelima i darovima, s velikim brojem veselih uzvanika, nisu nikakav dokaz duboke ljubavi upravo vjenčanog para, tako ni prepune crkve u pojedinim svečanim prilikama, ili za velikih blagdana, nisu nikakav dokaz duboke unutrašnje vjere svih prisutnih, a niti činjenice da ne postoji kriza vjere. Pred Bogom se ne može biti iz običaja niti samo u svečanim prilikama. Njega se ne prihvaća samo nedjeljom, odnos prema njemu je cijeli život i osobni svijet vjernika, a odlazak u crkvu, pripadnost Crkvi kao zajednici svjesnih, predanih vjernika, prisustvovanje misi i primanje sakramenata, potvrda su cjelokupnog života, odgovaranja na vječni poziv vjere. Prisustvovanje misi, pretvorbi kruha i vina u tijelo i krv Kristovu, kruna je svakog pojedinog djelića vjernikova života, dolazak pred Krista prema čijim riječima živimo i predznak našeg konačnog dolaska pred njega u zagrobnom životu. Zbog toga pravi vjernik ne može živjeti izvan Crkve, ne može se, kao što moderna fraza kaže, »pobuniti protiv institucije«, niti mu može biti dovoljna samo njegova vlastita, unutrašnja religioznost. Jer kad bi ona bila dovoljna, bez potrebe pripadnosti Crkvi i primanja sakramenata, Krist bi je odmah proglasio pa ne bi ni ustanovio Crkvu. U pripadnosti Crkvi, takvoj zajednici vjernika o kakvoj smo govorili, moja se osobnost ne gubi nego potvrđuje i ja potpuno izgrađujem svoj odnos prema Kristu, priznajući njegov autoritet i one koje je on posebno pozvao da vode Crkvu i vjernike — svećenike koji cijeli svoj život grade (ili bi barem trebali graditi) na odanosti Kristu, koji žive da bi mu služili, a svoju su osobnost toliko izgradili da su je stavili u službu jednog jedinog, najvišeg cilja. Čovjek ima utoliko više prave osobnosti ukoliko pred sobom ima manji broj, ali zato većih, vrijednijih i to čvršće određenih ciljeva, ukoliko bolje i postojanije zna što hoće. Zbog toga ljude s najvećom osobnošću nazivamo genijima, umjetnike i druge koji su život posvetili jednom cilju — svojoj umjetnosti i njezinom stalnom usavršavanju pa time stoje visoko iznad svih ispraznih previranja. Prema tome, svećenik je (ili bi

trebao biti) čovjek s najvećom osobnošću jer služi jednom jedinom, najvišem cilju pa je nerazbijen na mnoštvo drugih, nevrijednih pregnuća koja ne dozvoljavaju da se bude postojana, kompaktna ličnost. Druga je stvar što pojedini svećenici sve više zaboravljaju svoj prvobitni poziv i unose pometnju u ono što bi trebao biti najčišći put i najodlučnije izgrađivanje, primjer svim vjernicima koji su ostali u uskomešanom svijetu.

Doista, što reći kad i neki svećenici ne samo da cijelim svojim postojanjem ne svjedoče za istine kojima bi trebali služiti nogo ih još i otvoreno niječu i izvrgavaju ruglu, kao, na primjer, anglikanski biskup Jenkins (takvih svećenika ima i među katolicima, a primjer anglikanskog biskupa iznosimo samo kao jedan od najdrastičnijih i prilično svježih) koji je u Engleskoj postao prava medijska ličnost tako što je u »duhovitim« intervjuima na radiju i televiziji negirao »staromodne legende« kršćanstva kao što su Marijino djevičanstvo, uskrsnuće za koje »nema povijesnog dokaza« (kao da ima »povijesnog dokaza« da je Isus doista Bog), a po njegovim riječima silazak Duha Svetoga nad apostole u obliku plamenih jezika samo je »živopisna dramaturgija«. Biskup Jenkins tvrdi da želi odvojiti »pravu doktrinu« od »natprirodnih detalja« i tako Crkvu učiniti prihvatljivijom za mlade, osuvremeniti je izbacivanjem »staromodnih praznovjerja«. Ali može li se kršćanstvo osuvremeniti u bitnom pogledu, pogotovu na takav način, ili taj biskup, kao ni mnogi drugi, uopće ne shvaća bit kršćanstva? Još je veliki filozof Kierkegaard pokazao da smo svi mi zapravo Kristovi suvremenici, jer kao što su ga njegovi historijski suvremenici vidjeli kao čovjeka, a tek vjerom su mogli uvidjeti njegovo božanstvo, tako smo i mi danas u istom položaju kad vjerujemo da je Isus Bog. Kršćanstvo je prvenstveno vjera, a ne doktrina, a što se tiče vjere, sva protekla stoljeća ne znače ništa, jer vječna istina ista je u prvoj i posljednjoj sekundi, kaže Kierkegaard, kao što polarna zvijezda nikad ne mijenja položaj i nema historiju pa to da se Bog utjelovio i uskrsnuo nije istina koja bi trebala izdržati probu u vremenu, nešto što *ljudi treba da isprobaju,* nego paradoks na kojem ljudi *treba da se isprobaju.*

Kršćanstvo stoji iznad vremena pa se ne može osuvremeniti jer ne može ni postati »staromodno«, a kako ga je utemeljio sam Bog koji je došao na zemlju, »doktrina« se ne može odvojiti od »natprirodnih detalja«. Za one koji ne vjeruju, *sve* ono što je Isus propovijedao i tvrdio za sebe prije dvije tisuće godina i jest samo jedan »natprirodni detalj« ljudske povijesti, a cijelo kršćanstvo »živopisna dramaturgija«. Mladi se zato ne mogu, kako bi htio biskup Jenkins i njemu slični »kritičari« u svim kršćanskim crkvama, privući »osuvremenjivanjem« i »racionalizacijom« vječnih, nepromjenjivih istina, zauvijek nedostupnih razumu, nego se, naprotiv, oni mogu privući samo tako da im se ukaže kako u nestalnom, uzburkanom i nestabilnom svijetu postoji smirena oaza, zauvijek čvrst, nepokolebiv i stalni putokaz koji se nad svim drugim ističe upravo svojom različitošću i postojanišću i upravo zato sadrži najveću nadu.

Čini se da čovjek danas, bio on svećenik ili laik, naviknut na stalne promjene i smeten modernim tempom, ne zna što da radi s nečim tako čvrstim, postojanim i uvijek jednako zahtjevnim kao što je kršćanstvo. Taj današnji čovjek, tragični zarobljenik vremena koje ga nosi kao što divlja bujica nosi onoga tko je upao u nju pa ne zna što će s nečim tako stalnim i *iznad vremena,* on koji je osuđen da na ovoj zemlji bude gonjen kaotičnošću i promjenama tako da ne može, po Heraklitovim riječima, dvaput zagaziti u istu rijeku i koji zato i sam uvijek sve mijenja, preispituje, slijedi hirovitu modu i luta prašumama vlastitih nategnutih sistema i neprestanih domišljanja — sada je sučeljem s nečim što nikako ne može promijeniti, a da to ne poništi, čime bi ujedno uništio i svoju najveću nadu. I evo sablazni za njega (a kršćanstvo, kako je sam Krist rekao i *jest* sablazan) koju nesavjesni i nedostojni svećenici još povećavaju.

Kad ne može biti ono što želi, promjenu kršćanskih istina ili barem veću »fleksibilnost« najpostojanijeg učenja te njegovo prilagođavanje svojnim trenutnim, hirovitim prohtjevima, takav čovjek otpada od Crkve, buni se protiv nje kao »okoštale institucije«, za volju nekog proizvoljnog, posve osobnog, autarkičnog kršćanstva kojemu nije potrebna »institucija Crkve«. Ali nitko, pogotovo katolik, ne može bez Crkve, ustanovljene od samog Boga, bez zajedništva s ostalim vjernicima i što je najvažnije — bez sakramenata koji su bitni u životu kršćanina katolika, jer taj život prate i upravljaju u svim njegovim etapama, sakramenata koje vjerniku može podijeliti jedino Crkva. Pomoću sakramenata, posebno ispovijedi i pričesti, koji vjernika prate tokom cijelog njegova života, za cijelo vrijeme trajanja njegove borbe i nastojanja da se što bolje izgradi u skladu sa zahtjevima svoje vjere, vjernik se neprekidno pročišćava i postaje novim čovjekom (a po Kristovim riječima, ako se ponovo ne rodimo i ne postanemo novi ljudi nećemo steći kraljevstvo nebesko), okreće se i upravlja najvišem dobru, mijenja nabolje cijelo svoje biće, bitno ga i odlučno usavršavajući.

Stalno pročišćavanje života i njegovo usmjeravanje točno određenim ciljevima, postojanost vjernika nasuprot kaotičnosti svijeta, točno zacrtani, smisleni put nasuprot besmislenom lutanju, cjelovitost čovjeka koji se drži svojih principa nasuprot razbijenosti na nevrijedna stremljenja koja mu oduzimaju ne samo vrijeme nego i njega smoga — to je imperativ, a ispovijed i pričest nas tjeraju na najdublje samoispitivanje, pročišćenje, sučeljavanje sa samima sobom, svojim manama i s Bogom kao najvišim dobrom prema kojemu nam otvaraju put, jer pred nas postavljaju potrebu definitivnog izbora i odluke kakvu ne postavlja nijedna filozofija.

Izgradnja samoga sebe, svog života i svog svijeta najveće je stvaralaštvo čovjeka, a on je i stvoren za stvaranje, za stalno stremljenje višemu, jer stvoren prema Božjoj slici, on također stvara čovjeka — samoga sebe, a njegov život na ovoj zemlji postavljen mu je kao mogućnost i vrhovni zadatak.

Čovjek bez svog djela, bez stvaralaštva, znači bez samoga sebe i nije pravi čovjek. Stalna samoizgradnja, pročišćava od svega nevrijednog,

nezrelog i kaotičnog, od grijeha kao najvećeg onečovječenja, ono je udvostručavanje talenata (ostvarivanje mogućnosti postavljenih pred čovjeka) o kojemu se govori u Evanđelju, talenata koje ne smijemo ostaviti neudvostručene ili ih zakopati kao onaj loš sluga, a da ne budemo kažnjeni.

Vjera, neprekidno stvaralaštvo i ljubav najvredniji su ciljevi, a put do njih je ponovno rađanje pomoću sakramenata ispovijedi i pričesti. Pomoću njih pročišćuje me sam Bog, bolje nego što to mogu sam učiniti. Pripadnost Crkvi je, dakle, nužna za katolike i za etape na njegovom putu prema višem i svjetlijem pa on na Crkvu ne može gledati jednostavno kao na instituciju niti je poistovjećivati s pukim ljudskim institucijama.

Vjernik se — onaj koji je odgovorio na poziv vjere, najsmisleniji i najveći poziv ikada upućen čovjeku, apsolutan i zato superioran svim filozofskim učenjima i traženjima smisla — najbolje i najpotpunije pročišćava kroz za to ustanovljene sakramente. Čovjeka bismo mogli nazvati poslanikom apsoluta. On se, baš kao junaci starih mitova i legendi, zaputio u veliku misiju, jer pred njega je postavljen ključni zadatak — pronaći samoga sebe, postati čovjekom. Kao što junaci starih legendi traže neko blago, magični predmet ili ključ tajne koji se mogu pronaći samo poslije dugih borbi, iskušenja i lutanja, tako i čovjek traži i osvaja svoju čovječnost. Na tom putu on prolazi kroz mnoge borbe sa samim sobom i stalno mora svladavati prepreke, poteškoće i opasnosti pojedinih dionica na tom putu — svoju tamnu stranu. Sve što junak mitova i legendi doživljava u izvanjskom svijetu — borbe s nepogodama, zvijerima, zmajevima i razbojnicima, lutanja kroz začarane močvare, šume i pustoš — čovjek zapravo doživljava u svom unutrašnjem svijetu, u sebi samome pa su u tom smislu legende i umjetnost uopće ogledalo života. Sreća i potpuno smirenje, kako su ih shvaćali stari filozofi, ne postoje, u ovom svijetu sve je uvijek borba — borba čovjeka sa svijetom i samom sobom, za njegovo mjesto u svijetu i (najvažnije od svega) za mjesto u samome sebi. Kršćanstvo i jest stalna borba, stalno svladavanje i pobjeđivanje sebe, neprekidna aktivnost i pokret prema pozivu svijetlih daljina.

Svi smo mi pomalo nalik na proroka Jonu, jer pozvani smo u Ninive sebe samih, a baš kao i on, često bježimo od svog zadatka, ukrcavamo se na brodove koji voze u drugim pravcima. Međutim, tko se ne odazove, isto je tako, u prenesenom značenju, osuđen da čami u tamnoj utrobi kita — u stalnom sivilu, tromosti, bijedi i zatvorenosti svog skučenog i statičnog duhovnog života, lišenog bitnog pokreta prema širinama duše, među bezvrijednim težnjama, u jalovoj sadašnjosti i bez smislene budućnosti, u neosvijetljenoj utrobi svijeta i njegovih kaotičnih putova.

I zato, kad čovjek traži svoj put, prije nego što se okrene bilo kakvoj filozofiji, pred njega se postavlja primarni izbor — mora odlučiti između vjere i nevjere, jer i filozofska učenja se dijele prema tome kako se odnose prema Najvišem Biću, priznaju li ga ili ne. A ako ga priznamo, svršeno je s ravnodušnošću, statičnim životom — sve postaje unutrašnja aktivnost i predanje, svaki naš čin uvjetovan je tom vjerom, jer smo

svakog trenutka u odnosu prema apsolutnom, čiji smo poslanici na ovom svijetu i pod čijim sveobuhvatnim krilima živimo. Tada više nigdje ne ostaje praznine, jednom zauvijek srušivši skučene zidove podignute oko našeg postojanja, ponovno se rodivši, polazimo k mogućnosti i pozivu širina svog svijeta što ga, uz pomoć vjere, svakodnevno samo ponovo stvaramo.

A. V. MIHIČIĆ

Mucanje

Nešto krilato htio bih reći, a ne znam ni kako ni što,
jer uporišta nemam u riječi ni boje na paleti,
tek nešto me raspinje
pa i spuštenih kapaka vidim što ne vidim
i čujem što ne čujem:
zastave kako vijore
a ljudi šume i grme kao podivljalo uzavrelo more,
vojnici, topot i marš
pred njima tenkovi, topovi, rakete,
a onda puške, bombe i bajonete
i avioni
bljeskovi kao bljeskovi munja
štektanje mitraljeza i krpe rasporena neba
i čete, čete, čete
kao mravi
a onda zlatom protkane epolete.
Vidim što ne vidim i čujem što ne čujem
tutanj, gromove, rascvale gejzire granata
i vrisak
do neba
urlik žene kraj mrtva muža
majke nad lešom sina
na polju slave
među mrtvacima.
Htio bih viknuti, kriknuti: Braćo...
vučje režanje čujem a zvijeri u oči gledam
i odjednom izba kad čovjek je čovjek još bio —
slama mu grede pokriva
kroz škopu nebo se vidi
na ognjištu vatra
uz ognjište na tronogu baka
sjedi i prede
iz kudjelje izvlači tanku dugačku nit,
pred vratima dida
sjedi i dimi.
— Snimi!
— danas još stvarnost,
sutra preksutra mit.

Slutnja

Zadnje zalogaje
dana
niz livadu
vjetrovi odnose
Starica
prekrižila ruke
i šuti
Moja mati
kaže
neće biti dobro

Zagrebačka smrt

Ko aveti
za mnom
vuku se
tri debele
gospođe
prepolovljene
i sve tri
u glas
ponavljaju
kako je ova noć
prava pravcata
zagrebačka smrt

Stjepan KRČMAR

Samaritanac mimo zakona

Drama u dvije slike
Događa se (možda ne) u (tako dalekoj) budućnosti

Lica:

Omladinka
Građanka
Slijepac
Građanin
Čovjek
Marija

Prva slika

Večer nad gradom. Sjena je prekrila dio ulice. Pod žmirkavom rasvjetom što se s električnog stupa prosula asfaltom omladinka i građanka živo raspredaju. Reklo bi se da se vraćaju sa šetnje i bez osobita razloga iznose svoje misli. Ali nije tako. U sjeni netko stenje i proteže se. Tko je to? Čovjek? Ne, to je slijepac, jadan i izmučen. Star je oko 45 godina. Ponekad nešto promrsi, ali i to uzalud. Žene, eto, baš o njemu razgovaraju. Našle su ga, pogledale i onda se vratile pod svjetlo da se dogovore. Već su u raspravi kad se otvori zastor.

OMLADINKA: Velim ti, to se ne smije samo tako odlučiti. Odmah i naprečac. Što bi to značilo? Jednostavno da pravda ne bi bila zadovoljena.

GRAĐANKA: Ali ovom bi se slijepcu trebalo pomoći.

OMLADINKA: Nećeš, valjda, reći da smo nas dvije odgovorne za njega. Kako mu je prostrto tako će i spavati. A svako prostire sam sebi. Dobro to upamti.

GRAĐANKA: Ne smiješ ni ti suditi prenaglo. Danas prvi put vidiš ovog građanina i njegova ti je sudbina potpuno nepoznata.

OMLADINKA: Ha, sudbina, veliš! Ma kakva je to fraza iz pretpovijesnog doba. Naši zakoni ne poznaju sudbinu i zato ne varaju. Oni pomažu svakom građaninu. *(Mala stanka).* Ako nekom ne pomažu, onda taj nije ni završio, nije ni građanin.

SLIJEPAC *(isprekidanim glasom):* Pomozite, pomozite — slijepcu.

GRAĐANKA: Čuješ li?

OMLADINKA: Što?

GRAĐANKA: To zvuči zaista potresno.

OMLADINKA *(ciničkí):* I ti si jedna od onih koji bi razum i volju htjeli podvrći srcu. Srcu! A što je srce drugo nego mišić, ni manje ni više vrijedan od drugog mišića. Srce! Ali ljudi su ljudi, uvijek su nešto htjeli, nešto su uvijek izmišljali, nekakve simbole, pa su i srce ovili simbolom. Simboli... ha, ha, ha.

GRAĐANKA *(srdito):* Ti mi se rugaš! A ne znaš da se time rugaš i samoj sebi jer... no, a reci mi što ti uopće znaš o ovom slijepcu? I po čemu ga možeš osuditi samo tako.

OMLADINKA: Znam, eto, po tome što smo ga ovdje našli, i u takvu stanju. Što, zapravo, on ovdje radi? Zašto netko ne dođe po njega?

GRAĐANKA: Možda on nije kriv ovoj svojoj nesreći?

OMLADINKA: Kriv? Kako misliš kriv?

SLIJEPAC *(trza se, nemoćno pada i nešto mrmlja).*

GRAĐANKA: Što ako je on slijep od rođenja?

OMLADINKA *(odlučno):* Ni govora!

GRAĐANKA: Reci mi tko ti jamči da nije tako.

OMLADINKA *(ponosno):* Naši zakoni. Jest, upravo naši zakoni. I to je, eto, ono što mene ispunja smislom i srećom. Trebaš se jednostavno vladati po zakonima što ih naši građani izglasaju i zakon se onda brine za tebe. Tvoje je samo da živiš po zakonu, a sve drugo je njegova briga. Jer zakon niti smije niti može igdje zatajiti.

GRAĐANKA *(razmišljajući):* Hoćeš reći: zato što zakon ne štiti ovog slijepca, on je bio protiv njega. No, time mi nisi odgovorila na moje pitanje: što ako je slijep od rođenja.

OMLADINKA: Zapravo i jesam. Ali ti voliš stalno ispitivati samo da umiriš svoju sumnjičavu narav. Nije li tako?

GRAĐANKA: Možda i jest? Ali i ti neprestano nešto okolišaš. Reci mi, najzad, je li zakon kriv ako je ovaj građanin slijep od poroda.

OMLADINKA: Dakako, zakon. Naravno, ne zakon koji stvaraju naši građani nego prirodni zakon. I tu, izgleda, mi više ne bismo imali što učiniti. Ali, vidiš, nije tako. Naši su građani odlučili pomoći i takvom drugu koji je unesrećen voljom prirode. Oni su izglasali zakon koji štiti građane slijepe od poroda. Nije li to mnogo!

GRAĐANKA: A možda bi trebalo izglasati i takav zakon koji bi zabranio čovjeku postati slijepcem.

OMLADINKA *(zadovoljno):* Tako je! Pa mi to imamo u našem društvu.

GRAĐANKA *(iznenađeno):* Kako?

OMLADINKA: Ovaj ti slijepac to najbolje i potvrđuje.

SLIJEPAC *(pokušava se podići, ali bez uspjeha. Njegova nemoć izaziva sažaljenje gledalaca, a raspravljanje žena, koje ništa ne poduzimaju, čuđenje).*

GRAĐANKA: Ne, ne! Sada ti mene nešeć razumjeti. Nije stvar u tome o čemu ti govoriš. Ja govorim o zakonu koji bi zabranio svakom čovjeku biti slijepcem, koji bi zabranio da se čovjek rodi slijepim. Takav zakon tražimo i izglasajmo.

OMLADINKA *(tužno):* Ali to mi ne možemo zakonom zabraniti. *(Stanka).*

GRAĐANKA: Onda? Što ćemo onda?

GRAĐANIN *(ulazi s druge strane, pogleda slijepca, okrene se, opazi žene i požuri k njima).*

OMLADINKA: Ipak bismo nešto morale učiniti...

GRAĐANIN: Da li se ovo dogodio zločin?

GRAĐANKA: Nije zločin... nesretna sudbina.

OMLADINKA: Opet ti s tvojom »sudbinom«. Jednostavno, to je događaj koji bismo trebali riješiti.

GRAĐANIN: Najbolje, pođimo u rajonski računski centar. Tamo je banka podataka o svim građanima pa neka oni odluče.

GRAĐANKA I OMLADINKA *(u jedan glas):* Pa da, tako je.

OMLADINKA: Kompjutor će nam reći može li mu se pomoći. Jasno, zakonskim putem.

GRAĐANIN: Požurimo da ne bude kasno. *(Sve troje odlazi na jednu stranu.)*

ČOVJEK *(ulazi s druge strane i primjetivši slijepca skoči k njemu):* Brate, ti moraš kući.

SLIJEPAC *(kimne glavom i nešto promrsi).*

ČOVJEK: Gdje stanuješ?

SLIJEPAC *(sopće):* ... tu... na broj 3... u podrumu...

ČOVJEK *(podiže slijepca, s mukom ga uspravlja i onda pođu).*

Zastor pada

Druga slika

Podrumska prostorija slabo osvijetljena. Ni po danu nije svjetlija. Pokućstvo je staro i trošno. Stolnjak na stolu i posteljina su bijeli i čisti. Na stolu staklena vaza s cvijećem. Na jednoj polici nekoliko knjiga. Očito, netko dolazi da pospremi sobu i da mu čita. Ležeći na postelji, slijepac se pomalo oporavlja. Ispočetka nepovjerljiv prema neznancu, sve više se otvara. Čovjek sluša njegove riječi i potiče ga na razgovor. Ali i pomaže kad se slijepac pokušava pridići u postelji.

SLIJEPAC: Onda sam pomislio da je sa svim gotovo, da je sve propalo. Baš sve što čovjeka može držati u životu. Reci mi, građanine, nisam li bio u pravu?

ČOVJEK: Ne znam, brate. Ali čim si odlučio i dalje živjeti i do danas, eto, ostvaruješ tu odluku, onda si sam i odgovorio na to pitanje.

SLIJEPAC: Priznajem, bilo je to u času ludila kad sam pomislio da se više ne isplati živjeti. Ali, vjeruj mi, bilo je ludo i to što sam pristao dalje živjeti.

ČOVJEK: Život je lijep, ako ga...

SLIJEPAC *(upadne):* Ali reci mi, je li pravo što je život to baš meni priredio, meni koji sam bezgranično vjerovao u njega. Svršio sam škole jer sam vjerovao u njega, s oduševljenjem sam radio u tvornici jer sam — i opet — vjerovao u njega.

ČOVJEK: Nešto je bilo pogrešno u svemu tome.

SLIJEPAC: Možda? Možda sam previše vjerovao u život, previše očekivao od njega. Bolje rečeno, možda sam previše očekivao od društva i zakona koji određuju život.

ČOVJEK: Kako?

SLIJEPAC *(nastavlja):* Onda sam se jednog dana stao pitati zašto naši zakoni ne mogu formirati poštena čovjeka i sretan život.

ČOVJEK: Možda su pretvrdi.

SLIJEPAC: Eto, naš građanin, kad ga nitko ne vidi, krade gdje može. Za sebe prisvaja bolje iako je susjed potrebniji. Gradi vikendice dok drugi nemaju gdje stanovati. Kupuje zlato, a drugi nemaju ni za kruh. Gdje može, prevari, pa čak i vlast i zakon. Ali, ako ga vlast i zakon ščepaju, onda je izgubljen. Izgubljen kao što sam i ja izgubljen.

ČOVJEK: Brate, ti nisi izgubljen, ti ne smiješ htjeti biti izgubljen.

SLIJEPAC: Što vrijedi hoću li ja ili neću kad sam izgubljen. Kad su mi, ono, varnice iz peći u tvornici spalile oči, kompjutor je pokazao da sam mogao izbjeći nesreću. I to je bilo dovoljno da me zakon proglasi saboterom iako zlo nisam namjerno izazvao.

ČOVJEK: Još nije sve izgubljeno.

SLIJEPAC: Ne, nije. Ali kome imam to zahvaliti. Zakonu? Ne. Nema zakona koji bi štitio čovjeka jednom proglašena saboterom. Njoj, samo njoj mogu zahvaliti.

ČOVJEK *(iznenađeno):* Njoj? Reci mi na koga misliš?

SLIJEPAC *(oklievajući):* Na Mariju. Djevojku koju ja, tako reći, nisam svojim očima ni vidio. Zapravo, vidio sam je dok je još bila mala. Ali zato dobro poznajem njenu majku.

ČOVJEK *(radoznalo):* Rekao si Mariju.

SLIJEPAC: Da, Mariju. A zašto to tako radoznalo pitaš?

ČOVJEK: Poznam jednu Mariju koja radi u našoj tvornici, a lijepa je i dobra.

SLIJEPAC: Jest, dobra je ona, a sigirno i lijepa. *(Zaneseno)* Njena je majka bila veoma lijepa. A i Marija je bila lijepa dok je bila dijete. Sada u njoj gledam samo njenu majku.

ČOVJEK: Ti si volio tu ženu?

SLIJEPAC *(trgnu se):* Volio? Možda. No, sada to nije važno, važno je što mi Marija pomaže. I to pomaže a da nikoga ne pita smije li to učiniti ili ne. A to je mnogo u ovo vrijeme.

ČOVJEK: Ispituje ona svoju savjest.

SLIJEPAC *(rezignirano):* Savjest? Ne znam. To zaista ne znam. Ali znam da zakon ne ispituje jer ja sam izvan zakona.

ČOVJEK: Izvan zakona koji je bez duše. Ali ne izvan zakona koji je u našim dušama.

SLIJEPAC *(zamišjeno):* Moje su patnje velike i svaka je vjera u meni uništena. *(Stanka)* Međutim, možda ti imaš pravo. Tko bi sve to shvatio. Tu je Marija... sada si i ti ovdje... zašto, zašto sve to? Možda zaista ima nešto u svemu tome?

ČOVJEK *(oduševljeno):* Ima, ima. Ima jedan vječni zakon koji može riješiti probleme i usrećiti svakog čovjeka. To je ljubav. Sve drugo je obmana makar se krilo i pod formom pravde i istine. Ljubav je najvažnija.

SLIJEPAC: Možda imaš pravo.

ČOVJEK: Čovjek je tek po ljubavi čovjek. I samo ako je ljubav u svemu i sve u ljubavi, a ne mržnja i osveta...

MARIJA *(s torbom u ruci ulazi, ali spazivši Čovjeka zastane. »To je on«, pomisli. Neodlučna, stoji i čeka).*

ČOVJEK *(opazivši Mariju zbuni se. »To je ona«, pomisli.)*

SLIJEPAC: Što je? Zašto si odjednom zašutio?

ČOVJEK *(netremice gledajući u Mariju):* Ipak si to ti!

MARIJA *(svladavši zbunjenost priđe k stolu i počne nešto pripremati. Iako obično prvo priđe k slijepcu i s njim progovori, ovaj put je to propustila učiniti.)*

SLIJEPAC *(osjetivši da je došla Marija, pokuša se pridići u postelji i nadušak izreći):* Ne boj se, Marijo. Ovaj me je građanin večeras spasio. Pozlilo mi je na ulici i on me je dopratio ovamo. Zaista je to lijepo od njega, lijepo kao što je, uostalom, lijepo i od tebe sve što činiš za mene.

MARIJA *(u međuvremenu je priskočila k njemu da mu pomogne):* Umiri se, brate! Vjerujem njemu kao što i tebi vjerujem.

ČOVJEK: Hvala ti, Marijo!

MARIJA: Hvala i tebi...

SLIJEPAC: Ti vjeruješ... zato si tako dobra. A ja...

ČOVJEK *(radosno):* Marijo, i ti si...

MARIJA: Da, i ja sam.

SLIJEPAC *(ponovo se pridiže i uzbuđeno ispituje):* Što? Što ste vi... vas dvoje...

MARIJA: Mi smo kršćani.

SLIJEPAC *(s nevjericom):* Kršćani?

MARIJA: Da, kršćani.

SLIJEPAC: Ah, da. Čuo sam za njih... čuo sam da ih još ima.

Zastor pada

Ivo BALENTOVIĆ

Možda

Možda će netko kadgod i pročitati
što je zapisao pjesnik neki osamdeset treće,
iako i nije novo jadati se, uzdisati, pitati,
i nije novo nabrajati nedaće u životu bez sreće.

Ali i pored toga što je muljem prekriveno tlo
na stazama gdje su nekad ruže cvale,
i pored toga što je beznačajno to,
tu je na rubu i zapis sreće neke male...

Jer nitko neće zatomiti srce, želje, htijenja,
i uvijek će patiti čovjek i nositi križ na ramenu,
nada će tiho gorjeti u njemu poput stijenja,
i koljeno će klecati dok tetura po putu kamenu.

Možda će netko zastati, možda će ruku staviti
ponad očiju da vidi krajolik opjevani,
možda će u duši nekoj čežnja se luda javiti
i oživjeti davno odminuli dani.

Možda će netko stari zapis pročitati,
možda, možda će usne neke nešto pitati.

Andro Vid Mihičić

(uz 90. obljetnicu života)

Nedavno je naš ugledni dugogodišnji suradnik Andro Vid Mihičić navršio devedeset godina života. Rodio se u Belom na otoku Cresu 26. ožujka 1896. Mihičić, sveučilišni profesor u miru i jedan od naših najpoznatijih povjesničara umjetnosti, usprkos visokoj starosti, još je uvijek duševno svjež, vitalan i svestrano aktivan, o čemu govore i njegovi redoviti prilozi u stihu i u prozi za našu reviju. I u ovom broju »Marulića donosimo neke njegove priloge, i pisma.

A. V. Mihičić je završio franjevačku gimnaziju, studirao i diplomirao povijest umjetnosti na Sorboni u Parizu, a 1932. se vratio u domovinu, gdje je do 1942. bio profesor na franjevačkim gimnazijama u Dubrovniku i na Badiji. Kao Hrvat, progonjen od Talijana, za vrijeme okupacije odlazi na Vis, zatim u Bari i u El Šat. Nakon rata je najprije kustos Galerije umjetnosti u Splitu, pa kratko vrijeme kustos Moderne galerije u Zagrebu. Zatim je izabran za redovnog profesora na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu, gdje je radio do mirovine 1966. god. Kao pisac, profesor i povjesničar umjetnosti ostavio je značajan trag u našoj suvremenoj kulturnoj povijesti.

Život mu je bio ispunjen traženjem Istine i Ljepote. Sam kaže: »Tražeći istinu, lutao sam. Lutanje i traženje Boga i Istine, to je moja historija a književni rad autokonfesija«.

U Parizu mu je 1930. objavljena studija »Dujam Penić-sculpteur« (Editions de Brocard), a u pripremi su zbirka pjesama »Tragovi stopa u prahu« i zbirka proznih radova. Objavljivao je pjesme, članke i likovne kritike u raznim časopisima, almanasima i novinama u zemlji i u inozemstvu te držao predavanja na radiju i prigodom otvaranja različitih likovnih manifestacija i izložaba. Ostao je uvijek skroman, tih i povučen. Iz njegovih stihova i proznih radova izbija snaga duha i srca. Piše i pjeva o Vječnosti, Ljepoti, Dobroti, poštenju i časti, što dolazi posebno do izražaja u njegovim prilozima u »Maruliću«.

Dva pisma

I

Andre!

Čujem da grizeš granit. Bravo! Umjetnost se raspjevava samo u borbi. Nabij je, napuni joj njedra i bedra kao jedra, udari joj u lice svoj žig! Ne plaši se slobode, ne zatvaraj se u okvire »normale« jer normala znači prosječnost. Ono što voliš istakni, potcrtaj, neka vrijedi kao tvoj pečat. Kopiraš li prirodu i u prirodi svagdanje, ostat ćeš kopist, ali ne stvaralac. Umjetnosti treba pristupiti ne samo znanjem, nego i umom i strašću; s osjećajem osvajača, fantazijom pjesnika i temperamentom borca.

Osobnost u umjetnosti ne ostvaruje se spuštanjem glave pod rudo nego stvaranjem, pronalaženjem, selekcijom i dodavanjem. Umjetnik treba da zna kao ždrijebac grivom potresati, plamenom disati i nogom kopati. Gledaj pastuhe i uči! Ličnost si: svojeglav, osjetljiv, otržit, tvrdoglav i plahovit u životu, pa to i samo to budi i u svome stvaralaštvu!

Meštrović je postao i ostao velik jer je ostao do kraja »Vlaj«. Po tome je postao »Meštar«, uzornik, predvodnik i *Problem*, jer je svoju vlašku ćud, san, smjelost, prkos, slobodu i neku notu trpke sirovine unio u svoje djelo, u stupove nosače svoje fasade, u armaturu i u dekor svoga djela.

Ti nisi Meštrović. Ti si Ti, bik do bika u istoj zaprezi, ali i s istim pravima. Ne daj da Te Vlaj potiskuje. Ni Vlaju ni nikom u ropstvu! I on je imao samo dvije ruke, dva oka i radio je dlijetom, špahtlom i dlanom — kao i Ti. Ali radio je i glavom. I stvarao je. Letio je nad Evropom i pred Evropom, i uranjao je u ponore duha onih koji su ga imali i koji ga imaju. O preživačima nije vodio računa, pa nemoj ni Ti. Penji se na brdo kao Nazorov Albus, kao Kršinićev Tito. K suncu! Pjesma i veličina rađaju se u slobodi.

Jer si umjetnik, kreator, hudožnik si vražjim duhom zadojen, po zvanju, i želji autoafirmacije, — pa budi i u stvaralaštvu! — Ne moraš, dakle, da se pokoravaš ničijim normama i konvencijama pa ni same prirode.

Ti, pobunjeni anđele, Luciferu, jer si već takav, jer si pozvan da stvaraš, a ne da kopiraš, stvaraj, kreiraj, gradi svoj svijet. Imaš pravo na punu slobodu: da izmišljaš, da prerađuješ, transformiraš, dograđuješ, produbljuješ, sublimiraš i karikiraš bez obzira na predložak u prirodi. Jer si slobodan i jer Ti je sloboda mati — a majka je i svake kreativnosti — imaš pravo da lijepo učiniš ljepšim, ali možeš i strašnim, i avetnim, i užasnim i sublimnim. Nemoj samo beznačajnim, ružnim i zlim! To je područje duševnih i kreativnih slabića.

Zašto je Michelangelo velik?

— Jer je u svoje figure zbio svoj ponos, svoju gordost, svoju tugu i svoju srdžbu i svoj san o vječnosti. Jer je bježao iz prosječnosti iz vašarski lijepog

i dopadnog. Htio se je društvu nametnuti duhom carskog koljenovića: voljom, prkosom, mišlju i distancom od malih i dopadnih. Htio je biti samo ono što je bio samo u svome snu: carski velik (makar i strašan) među kokošima orao, u stadu vuk, na izvoru i pojilištu života lav velikih zubi i strašnih kandži. I što je htio, to je i postao. Nije slušao ničije savjete. Bio je vulkan. Pa budi i Ti. Išao je putem divova i išao je *sam,* nabijen ponosom, bolom i sviješću da visoko pod nebom samo kondori lete.

Andre, umjetnik si, dakle stihijska sila. Kao vatra i voda. Vatra svijetli i grije, i usrećuje intimitetom i toplinom. Ali vatra i plamsa i bukti i sažiže, udivljuje i užasava, pa može biti veličajna i stravična, jer ona i proždire. Voda osvježuje, čisti, blaži, udivljuje, ali ona i ruši. I uvijek svoje putove slobode traži. Zatvorena se usmrđuje, slobodna život prirodi vraća i ljepotom je kiti.

To su sudbinske osobine i umjetnika, pa i Tvoje. Zato plamsaj! Bukti! Svijetli! Budi »leteća zvir«, bakljonoša, Lucifer — samo bez repa i rogova.

Umjetnik koji se zadovoljava kopiranjem prirode može biti majstor, ali ostaje kopist, onaj koji je slijedi u njenoj stvaralačkoj slobodi to je kreator. To je tvorac. To je onaj koji udara pečat vremenu, — i vodi.

II

Ilkice!

Kad si kao dijete, crtala, Ti si bila svoja i ja sam Ti se divio i nadao se da ćeš ono malo djetinje »ja« pretvoriti u veliki JA.

Akademija Ti je podrezala krila. Podučila Te u zanatu, ali i otela Ti pelud s krila i slobodu da iz sebe rasteš i prirodu nadrastaš. Nije umjetnost u vještini ni u vjernosti s predloškom, nego u ugrađivanju duha koji slobodom pobjeđuje vrijeme, oblike, prostore i principe.

Ti lijepo kistom vezeš bračko grmlje, vidiš njegove boje i oblike, ali umjetnost, koja počinje zanatom, tek onda postaje krilata kad je duh i osjećaj dramom okrilate i od predmeta stvore ispovijest, pjesmu, u riječ koja je samo Tvoja. U Biće! Mutava umjetnost izaziva tugu i onda kad je lijepa.

Zato, uroni u sebe, u sakrivenu »izbicu« u kojoj si samo Ti, Tvoje tajne (ljubavi, strepnje, snovi i slabosti), i sve što u potaji kriješ prenesi na platno kao za sebe: smjelo, silovito. Kad pretvoriš svoj »tabu« u »totem«, bit ćeš ono što ja od Tebe očekujem.

Zapamti: umjetnički stvarati znači otkrivati tajnu kroz sebe. Tko to ne zna ili neće, taj pepelom gasi svoj talenat. I još jedno! Individualizam čovjeka, pa i umjetnika, više se otkriva grijesima nego krepostima. Konformizam je svojstvo slabića.

A. V. MIHIČIĆ

Leonardova »Posljednja večera«

Umjetnik srednjeg vijeka odgajao se u sjeni katedrala i opatija i radio je za vječnost — »pour l' éternité«. Crkve koje je podizao bile su visoke, pune mraka i mistike, kipovi srasli u jednistvo s blokom iz koga su rasli ili na koji su se oslanjali. Slike, ma što predstavljale, u mozaiku ili u freski uvijek su bile stilom asketizirane, stroge, hladne, beskrajne dogmatski dimenzionirane kao i u zahvatu misli koju ilustriraju. To je umjetnost koju je Egipat inaugurirao, Bizant kristalizirao a Zapad preuzeo.

Tip i dogmat uobličen u liku čovjeka ne svršava Cimabuom. Njegovi otrašci idu kroz stoljeća dalje. Talenti ga pomalo nagrizaju, pročelnici ruše, a geniji asimiliraju i pretvaraju u život. Prvi među njima bio je Giotto Bondone, zadnji i najviši Leonardo da Vinci.

* * *

U prvim svojim djelima Leonardo je više kipar nego slikar. Crtež mu je tvrd i zatvoren. Učenik je Verrocchia. Verrocchiova skulptorska tehnika zamjetna je ne samo u čvrstoći volumena nego i u opisnom crtežu. Ali ličnost velikog umjetnika već i tu izbija. Volumen figure već i u ranom uficijskom »Navještenju« više je podloga duha nego tumač fizičke ljepote. Leonardo iznosi u formi život, u pokretu dušu, sjena mu je još nepoznata. Život u njemu buja, mladost ga zove, snaga cepti, horizonti se pred njim rastvaraju puni obećanja i puni sunca. Spoznaja ga vabi. Fjorentinska okolica, slikovita i vedra, privlači ga i osvaja. Leonardo polazi u prirodu s bilježnicom u džepu i s olovkom u ruci. Svaka travka ima za njega svoju riječ, i on je proučava ljubavlju i naučnom tančinom anatoma, ucrtava u svoj blok — kao Dürer — točnošću prirodoslovca i oštrinom naučnika. Stare okamine otkrivaju mu tajne dalekih vjekova prethistorije; zlatne mare, štipavci, šišmiši, žabe i gušteri, bez obzira na njihove estetske i plastičke vrednote, za njega su predmet zanosa i užitka. Sklad oblika, funkcionalnost i misterij života, kome se sam nije nikad primakao, budi u njemu udivljenje učenjaka bez i tračka nečega što bi odavalo morbidnom perverznošću, nerijetkom u njegovim godinama i u njegovom vijeku.

Vinci je bio mnogostrano nadaren, fenomen duha i uma, isto toliko učenjak koliko i umjetnik. Matematika, geologija, fizika, kemja, arhitektura, graditeljstvo, anatomija, patologija, muzika i skulptura poznate su mu isto toliko koliko i slikarstvo. U svim tim disciplinama on je

suveren. Njegova silna i jedinstveno lijepa figura gazi na svako tlo sigurnim korakom kralja i pobjeditelja.

* * *

U tridesetoj godini dolazi u Milano. Lodovico Moro traži plašt slave da prekrije svoje samozvanstvo, zločine, i Leonardo mu ga pruža. Morov dvor je dvor raskoši, bluda i zločina. Leonardo sve vidi, znade, ali šuti. I podaje se — da bi dublje prodro u čovjeka. Nije mu svrha da uđe u tajnu pa da je zatim i izrabi u svoju korist. Spoznaja ga privlači, i to je sve. Za njega nema ništa toliko ružna i nedostojna čemu on ne bi pristupio. Sve je vrijedno da bude poznato, jer u svemu je neki zakon, možda i nezamjetan, možda i nakazan, ali ipak, nužan u ekvilibriju života i prirode. I zato, Leonardo je na Morovu dvoru i slikar, i kipar, i filozof, i svirač, i zabavljač, i arhitekt, i pjesnik: sve ono što se od njega traži ili želi. Moro ga gleda s udivljenjem. Ali se ponekad njime služi i kao s dvorskom budalom. Leonardo je čovjek za sve. I on nema proti tome ništa. U njemu kao i da nema osjetljivosti individua koji može jednako da trpi kao i da uživa. On je hladan um, koji sve shvaća i sve oprašta. Njegova su zadovoljstva, izgleda, samo intelektualna — u spoznaji, pa bilo i na račun svog vlastitog bola i prijegora. Ni ambicija ga ne muči. Orlovski lebdi nad sredinom u kojoj živi. Sebe ne mjeri ni s kim. Komparacija mu se nikad ni s kim ne nameće. Ambicija ga ni na što ne goni. Ali tajna nepoznatog privlači ga uvijek i u svemu. »La vièrge aux rochers«, koja se nalazi u Louvreu, obilježuje najbolje njegovo duhovno stanje. Sadržajno ne predstavlja ništa novo: Madona među Ivanom i Isusom, u društvu anđela, bila je već mnogo puta obrađena i od njegovih predšasnika i njegovih suvremenika. Novost je u Leonardovu djelu atmosferski misterij, koji još umjetnost nije poznavala. Oko Marije je sve zasićeno sjetom i sjenom, mekom i pamučnom, kao dah jesenskog sutona. Jednako je i njezina figura. Lice joj je sabrano, oči oborene, čelo veliko, čisto i mirno, jedna joj ruka zahvaća obla ramena pokleklog malog Ivana, druga se pruža nad glavom djeteta Isusa, rastvorena i magična, osvijetljena samo u vršcima savitih članaka. Sve ostalo je dano u punom, sočnom, živom i realnom volumenu, u punoj skulpturalnoj tvarnosti i strukturi, obliveno dubokim misterijem sjene. »Chiaroscuro ombroso« je Vincijev prinos umjetnosti. Ali Vinci ga ne upotrebljava karavagiovski kao uporište volumena, ni giorgionski kao atmosferu strasti; za njega je *kjaroskuro* emanacija duše, život tvari i vitalni fluid nepoznatoga i nedohvatnoga. Misteriozni smiješak Monne Lise, banaliziran od Luinija, neshvaćen od Salarija, tragiziran od Boltrafija, nije smiješak modela, nego smiješak svespoznaje. Smiješak i sjena u Leonardovu djelu samo su lice i naličje jedne te iste medalje.

Vinci je premnogo vidio i previše znao, i zato nije poznavao radosti života, jer, sreća je uvjetovana ograničenošću, a on je bio genij, skoro svevidan i svezahvatan. Prodrijeti dublje i dalje od njega nije

bila strast nego nužda. Radi toga ni ona mu nije donosila sreće. I kad se je, živeći u buci, osjetio konačno sam iznad svih bića i stvari, pristupio je problemu Boga i čovjeka, i počeo slikati »Posljednju večeru«. Čovjeka je uočio u slabosti i pokretu; Boga je potražio u miru i spoznaji.

* * *

Ridolfo Ghirlandaio naslikao je u bivšem franjevačkom refektoriju fjorentinskog samostana Ognissanti Posljednju večeru kao dekorativnu ilustraciju evanđeoske scene, i time dao prototip bezbrojnih replika i inačica, od kojih svaka ima jedno svojstvo zajedničko svima: da dekorativno popunja prostor. Vinci se time nije zadovoljio i u svoju Zadnju večeru, umjesto ilustracije života, unio je život i, mjesto dekora, misterij.

Krist je rekao: »Zaista, zaista vam kažem, jedan će me od vas izdati«, i tim riječima unio je među učenike zabunu, prepast, stravu. Učenici su se zbili, i svaki izražava svoju misao. Leonardo je izrazio svakim licem jednu ličnost, svakim pokretom jedan osjećaj. Stisnuvši ih oko jednoga stola, u jedan optički zahvat, povezao ih je jednom mišlju, a ritmizirao podjelom u trojne grupe, koje se međusobno propitkuju, zgražaju i objašnjavaju, hvatajući vezu s drugim grupama pokretom ruku, prigibom tijela, izrazom lica i podjelom svjetla, koje se centripetično valuje prema središtu. Krist stoji po srijedi. On je izrekao svoje, i ruke su mu pale na stol. Kapci su se nad očima spustili, na licu mu je ostao samo mir, sjeta i misao: »Ljubav mi se uzvraća izdajom...« Upiti se oko njega ukrštavaju kao ose. Petar — ribarski proto — zažagrio je okom, prihvatio se noža, gotov da skoči i obračunava s izdajicom, ma tko on bio. I neznajući na koga da se obori, obratio se Ivanu: — Pitaj ga tko je... Ivan ga sluša i ne sluša. On je samo beskrajno tužan i neizmjerno nesretan. U njegovoj duši zinuo je ponor, a u srcu očaj. Blijed je i bespomoćan. Dok on krši prste, Andrija je, gledajući pun sumnje u Judina pleća, rastvorio ruke pun užasa i odvratnosti. Bartolomej, mlad i krepak, podigao se na noge, upro se rukama o stol, lice mu se smračilo, a oči ispitljivo upiljile u Petra i Ivana. I on očekuje samo ime pa da skoči i nasrne. S lijeve strane Kristove stoji Jakov stariji, Toma i Filip. I svaki od njih pita: Jesam li to ja, Gospodine?... Tomino pitanje popraćeno je podignutim prstom, prstom koji istodobno i protestira i prijeti. Filip je sav tuga, žalost i ljepota, Matej do njega, čvrst, lijep i rječit, pokazujući rukom prema Kristu, govori starom Šimunu, u vrh stola, koji ne vjeruje da među njima može postojati izdajnik: — Zar nisi čuo što je Učitelj rekao?... A Tadej, starac bradat i nagluh, prisluškuje njihove riječi, mršti samo obrve, steže usne i gleda u prazno pun mračnih slutnja i napregnutosti. Jedini Juda ostaje bez riječi, ali i on je ustravljen. Na riječ Kristovu čitavim se tijelom uzbacio unatrag. Refleksni pokret ga izdaje. Ali samo na čas. Njegovo lice već je u napadu, ali samo okom, mrkim i prodornim, uperenim u Krista, kao

da mu dobacuje: — Pa Ti si me na to osudio...

* * *

Leonardo je radio na Posljednjoj večeri sedamnaest godina, i ostavio ju je nedovršenu. — Impresionizam još nije bio usrećio čovječanstvo površnošću. Prije nego li je pristupio definitivnoj izvedbi, izradio je bezbroj skica i studija. Do danas se je sačuvala samo jedna skica u Louvreu i pastelna studija Kristove glave u Breri. Studije pojedinih apostola, izrađenih u naravnoj veličini, o kojima nam priča Vincijev suvremenik Pino, nestadoše bez spomena kao i karton o kome nam govori Stendhal. I konačno, nakon svih tih predradnja, Vincijev je rad još uvijek zapinjao. Leonardo je znao zadovoljiti svakoga, samo ne samoga sebe. Nije tražio efekt nego dubinu. Lijepa linija i lijepa boja za njega su bile samo sredstvo ekspresije duha, a ne svrha djela. I zato je dane i dane prolazio ulicama i trgovima Milana i promatrao ljude, i sve je to pamtio, bilježio, ali djelo je još uvijek napredovalo polako. Bilo je dana kad je radio od jutra do mraka bez počinka i odaha, a bilo je dana kad bi dolazio pred sliku, gledao u nju satima i na koncu odlazio, a da nije kista na nju položio. Konture se duha ne hvataju okom nego mišlju, a dubine samo razmišljanjem. Kad bi jednu takvu uočio, Vinci bi napuštao svaki posao i jurio najbližim putem prema samostanu delle Grazie samo da potegne jedan potez ili postavi jednu »toccatu«, u kojoj je naslućivao duh. Događalo se i to, da je u jedan dan istrugao i poništio sve ono na čemu je mjesecima radio.

Na samoj glavi Jude izdajnika radio je preko godinu dana. Svi apostoli bili su već gotovi, pa i tijelo Judino bilo je gotovo, samo Judine glave nije još zadugo bilo. Vasari i Giraldi kažu da je za nju tražio model među likovima propalica u predgrađima Milana, ali nije našao nijednoga ni dovoljno ružna, ni dovoljno zločinačka da bi mu odgovarao za lik Jude. Kad ga je konačno našao, glava je Judina bila za jedan sat gotova; strašna kao personifikacija zločina i kompleksna kao misterij sudbine.

Lomazzo i Vasari vele da glavu Kristovu nije nikada ni dovršio. Ne nalazeći ni u kome ljudskom liku »Quella deita« — onu božanstvenost — koju je on htio, volio je da prizna svoju nemoć, nego da Krista-Boga svede samo na čovjeka koji je samo lijep. Armenini ipak veli da je lik Kristov bio »finissimo«. Za njega je to sigurno i bio, jer on je bio samo Armenini. Za Leonarda to je bio samo »abbozz«. Neuka publika već je u skici vidjela gotovo djelo, Vinci i u gotovom djelu još je uvijek gledao skicu.

* * *

Od sve te muke, od svih tih zanosa i od sve te jednistvene ljepote i dubine duha, koja je još prije nego li je bila i napola gotova izazivala udivljenje i hodočašća umjetničke Italije, danas jedva da ima i

traga. Posljednja večera, ta ključna riječ, kako je naziva Lanzi, svih studija i svih Leonardovih spisa stradala je prije nego li je bila i gotova. Tehnika ulja na zidu uz vlagu prostorija, barbarluk čuvara i divljaštvo restauratora, ostavili su od svega toga samo blijedu i beskrvnu uspomenu u mnogobrojnim kopijama slikara i grafičara. U onome što mi danas vidimo na zidu blagovaonice bivšeg samostana delle Grazie sve što je još od Leonarda, to je samo crtež i jedan komad plava neba iza glave Krista, daleka i visoka kao ideal za kojim je Leonardo išao i nikada nije uspio da ga ostvari. Čak ni u Monna Lisi, jer ni ona nije do kraja svršena.

A. V. MIHIČIĆ

Zemlja

Milijarde su gazile zemlju
milijarde su nestale u njoj
milijarde i danas je gaze
motikama, lopatama i ralicama
prevrću prah svojih pređa
i od njih cipele čiste
a pređi još uvijek su tu
među nama
u nama
nevidljivi
tihi.
Gledaju nas iz skrovišta duša
iz bunkera uma i srca
s lišća, drveća
iz grmlja
iz trave
sa grana stabala
s polja, rovova, livada, njiva
i smiješe nam se saučesni i tihi
i čekaju red da progovore suncu:
Mi smo ponovno tu.
Na nama je sada red
da sanjamo
i plačemo.

Radovan GRGEC

Zrinski Frankopani

Starčeviću

Imena su povijest naša.
Gdje su Zrinski Frankopani?
Gdje su snijezi od nekada?
Još Krbavsko cvili polje,
Još slušamo zaplakani
Kako šaptom Bosna pada.

* * *

Rekoše nam pismoznanci
Da smo uvijek roblje bili,
Tukli se na krivoj strani,
Za tuđina krvcu lili
I gubili ludo glavu
Kao Zrinski Frankopani.

* * *

Tko osudi ovaj narod
Da nam kleta sudba bude:
Prognanici, gubitnici!
Da nam za to drugi sude,
Da nas prati stara kletva:
Povijest pišu pobjednici!?

Krunili smo krive glave,
Služili da žive drugi:
Evropa, Beč, Pešta, Mleci,
Imena se odricali,
Imena i stare slave
Za koju su pali preci.

* * *

I kad kruna krenu vjerom,
Ostadoše gordi sami
Na slomljenoj krhkoj grani,
Prenuše se lički vuci,
Potražiše spas u tami
Naši Zrinski Frankopani.

* * *

Nisu znali da će doći
Starac, koji put pokaza
I zaliječi ljute rane.
Niti u Beč ni u Peštu!
Hrvatskoj i svijetu kaza,
Spasi Zrinske Frankopane.

Rajmund KUPAREO

Premišljanja o glazbenoj i ljudskoj harmoniji

Vrijednosni vidovi glazbe su *mnogostruki:* pedagoški, terapeutski, socijalni, religiozni itd. Čini nam se, ipak, da se vrijednost glazbe za čovjeka sastoji prvenstveno u tome da mu pokaže kako bi se morao cjelovito ostvarivati, tj. biti u suglasju sa samim sobom, s drugima, s prirodom i s Vrhovnim Bićem. Nema sumnje da je to ljudsko suglasje, izraženo glazbom, samo ideal, uvijek tražen, no nikada posve ostvaren.

Svi smo iskusili kako je teško biti u suglasju sa samim sobom, sa svojim vlastitim odlukama, željama i čežnjama. Rijetko kada pomislimo da muzički »akord« dolazi od latinskoga »ad cor« (k srcu), a ne od »ad chordam« (k struni, sa strunom); dakle, nešto što je povezano sa srcem, s osjećajem.

Što čini glazbena harmonija? Međusobno povezuje glasove određenim afinitetima koje međusobno imaju dovodeći ih do toga da (za)-zvuče istodobno, skupa. To je »vertikalna« glazba, s više naslaganih zvukova, ali koji daju dojam jedinstvenosti, cjeline. Postoji i »horizontalna« glazba s više naslaganih melodijskih linija — polifonija, — no ta već uključuje u sebe harmoniju. Riječ »harmonija« etimološki znači »sjedinjenje«, »spoj«, »sveza«: »harmos« (stapanje) i »monos« (jedan sam). Glazbena harmonija, kao teorija, imala je dugi razvitak, i još se uvijek razvija, kao što se razvija i ljudska harmonija tijekom vremena.

Nemojmo zaboraviti na legende i mitove, jer je u njima sažeta mudrost. Kad se danas nađemo u nekom muzeju, vjerojatno se ne sjetimo da ovaj naziv dolazi od »mouseion«, hram Muza. Svim se Muzama iskazivalo štovanje u samo jednom hramu, te se na taj način pokazivalo jedinstvo umjetnosti.

Danas, međutim, postoje muzeji namijenjeni zbirkama predmeta različitih vrsta umjestnosti ili znanosti. Sve je odvojeno, »atomizirano«. Euterpa, božica glazbe, ne nalazi mjesta iza ograde nekog suvremenog muzeja, osim rijetkih slučajeva u Europi i u Sjedinjenim Američkim Državama. Preceptisti ne samo da govore o različitim umjetnostima nego i o različitim »rodovima« u okviru iste vrste umjetnosti (u književnosti i u glazbi), kao da se »rodovi« ne razlikuju pojedinačno između sebe — barem prema logici. »Rodovi« istupaju protiv jedinstva umjetnosti, protiv »mouseiona« staroga doba. A upravo glazba sjedinjuje sve vrste umjetnosti ne samo u vagnerijanskoj teoriji i praksi, gdje skupa žive

glazba, pjesništvo, graditeljstvo, balet i plastične umjetnosti nego i u skladu sa svojom vlastitom prirodom: Euterpa pokazuje svim muzama »sklad« koji međusobno trebaju imati sastavni dijelovi njihovih proizvoda. Govorimo, istina, o skladu, harmoniji boja, linija, volumena, plesnih koraka itd., ali naziv je posuđen iz glazbe.

Prema tome, muzika je muza po antonomaziji: nosi ime svih muza.

Svi žudimo za skladom (harmonijom) u nama samima: između djelovanja razuma i volje, između duhovnoga i sjetilnoga, između apstraktnoga i konkretnoga. Umjetnost općenito, a glazba posebno, sugerira nam to harmonično sjedinjenje. Ne postoji u nama Leibnizova »harmonia praestabilita« (unaprijed uspostavljen sklad), prema kojoj bi postajala podudarnost (suglasnost) uspostavljena od Boga, između zakona duše i zakona tijela, tako da bi se čini duše i tijela savršeno međusobno poklapali od samog početka sjedinjenja duše i tijela. Međutim, svi osjećamo stalnu borbu između duše i tijela, između čovjeka i njegove okoline, između prirode i milosti. Taj sklad, rijetko kada postignut, nije unaprijed uspostavljen, nego je plod neizmjernih napora pojedinaca. Takav je sklad san čovječanstva, utjelovljen u legendi o Orfeju (pjesniku i muzičaru), na zvuk čije lire su se skupljale divlje zvijeri, a grane na stablima su se micale »kadencijski« (muzička kadenca je nosilac završne ili suspenzivne stanke muzičke fraze, bilo u tonalnom bilo u harmonijskom smislu). Orfej je sišao u zagrobni svijet, a Pluton ga je, očaran njegovim glasom i zvukom njegove lire, predao Euridiki.

Svi tražimo harmoniju u nama samima i s drugima. Ima pojedinaca koji izgledaju »gluhi«, »harmonijski« govoreći; njihovi se nagoni nameću njihovoj savjesti i okolini u kojoj žive; čuju samo jedan glas: glas svojih nagona. Duhovna gluhoća je gora od fiziološke gluhoće. Može se usporediti s glazbenom gluhoćom, kad pojedinac nije sposoban shvatiti organski skup muzičkih fraza, nego čuje samo jedan od susljednih zvukova fraze. Bilo je velikih muzičara fiziološki gluhih, ali ne i glazbeno gluhih. Sjetimo se Beethovena, koji je skladao »Devetu simfoniju« i »Missu solemnis« potpuno gluh; ili Gabriela Fauréa (1845—1924) koji je, »unutarnjim stanjem« bio sposoban pisati glazbu, a da je materijalno nije čuo. Tako je skladao operu »Penelopa«, čak i s novim harmonijskim suptilnostima. To su trenuci genija koji nalazi *svoju* harmoniju ili »harmoniju autora«, kako bi rekao Claude Debussy. Postoji, naime, glazbeno mišljenje koje se razotkriva s pomoću zvukova, kao što postoji apstraktno mišljenje koje se razotkriva s pomoću riječi. Svatko pronalazi *svoj* način govora i skladanja; svatko ima svoje vlastite gramatičke »nijanse« — sintaktičke i leksičke. — Svatko ima svoj stil. No ne znači da svatko može pisati ili skladati kako mu se prohtije. U glazbi postoji logika, sa svojim pretpostavkama (premisama), dedukcijama i zaključcima ne samo u velikim »klasičnim« formama, kao što su fuga, sonata ili sinfonija, nego i u bilo kojoj skladbi, koliko god ona mala bila. Ne samo što postoje »pravila« za melodijski i harmonijski postupak (obradu), nego ni ritmičke, metričke ili harmonijske transformacije nisu proizvoljne: podliježu »muzičkoj logici«, koja nije »formalna logika« ili pak

matematička, nego je »logika osjećaja«. Postoji *ORGANON* muzike, kao što postoji i *ORGANON* logike (aristotelske). To što gdjekad ritmičke, harmonijske i druge inovacije pate od pretjeranog cerebralizma (kao, primjerice, kod Schönberga, koji je dao strukturu teoriji atonalnosti) ne znači da su sva djela, pa ni ona spomenutog autora, proizvod neke teorije. Taj »cerebralistički« fenomen nije samo »grijeh« muzičara. I Pirandello pati od cerebralizma u nekim dramama, kao i Huxley u nekim romanima.

Grci su svakom »modusu« (modalnoj skali) pripisivali stanovitu moralnu osobinu (ethos). Tako je, primjerice, »dorski« modus strog, a njegovo je glazbalo citra, dok frigijski »modus« služi izražavanju snažnih, bogatih osjećaja (boli ili radosti), i glazbalo mu je »aulos« (duhački instrument).

Srednjovjekovni bizantinski teoretičari su učili da glazba sa svojim »modusima« izražava ne samo duševno stanje (ethos) nego i odnos prema svijetu (svemiru): tako je »modus« zasnivan na noti »re« predstavljao zrak, na »mi« zemlju, na »fa« vodu, na »sol« vatru, održavajući na taj način teoriju predsokratovaca o elementima anorganskoga svijeta.

Svi ti »kurioziteti« pokazuju da čovjek traži ravnotežu, »harmoniju« u sebi samome i sa svojom okolinom, čak i s onom neljudskom. Čini nam se da je moderna »konkretna muzika« na istoj crti, tražeći »humanizaciju« izvanljudskoga.

Još uvijek se kaže da pjesnik »*pjeva*«. U tom izrazu možemo vidjeti ne samo blizak odnos između poezije (pjesme) i pjevanja, nego i da mnogi lingvistički nazivi potječu od glazbe i obratno. Tako na primjer »akcent« potječe od glazbenog izraza »ad cantus« (na način pjevanja) i obratno, kad se u glazbi govori o oštrim ili teškim glasovima, to nazivlje naznačuje dizanje ili spuštanje glasa na određenim slogovima kod recitiranja neke pjesme. U stvari, *molpea* je u staro doba bila melodijska, tj. jednoglasno pjevanje (gdjekad praćeno jednim glazbalom ili pak uz više glazbala jednoglasno). Na Balkanu guslari pjevaju, gotovo recitirajući, podvige heroja poginulih u ratovima, prateći svoje pjevanje guslama. U tim je slučajevima pjesnik, izmijenjujući naglašene i nenaglašene slogove, stvarao i ritam. Stoga interpret (izvođač) nema značajnije uloge (izvan muzičke mnemonike) u starinskoj monodiji koja iskazuje čovjekovu rezignaciju naspram sudbini (fatalnosti).

Ta će se rezignacija, ne više fatalistička, nego *mistička*, primijetiti u gregorijanskom pjevanju, tj. u liturgijskom pjevanju Rimske crkve: glazba samo prati tekst, njezin je opseg ili raspon glasa vrlo uzak kako bi se čovjeka podsjetilo na njegovo stanje stvora. Kad renesansni čovjek traži svoju nezavisnost naspram Crkvi, mijenja se gregorijansko pjevanje s rastvorbom »neuma« (notnih znakova) i umetanjem »melizma« (melodijskih ukrasa na jednom samoglasniku) da bi završilo u posvemašnjoj dekadenci u XVII. i XVIII. stoljeću. Gregorijansko pjevanje je održavalo harmoniju čovjeka s Bogom, ne samo pojedinca, nego i zajednice.

Od dosta primitivne polifonije IX. stoljeća, prolazeći kroz razdoblje izobraženih formi kontrapunkta, s četiri, osam (čak i više) naslaganih

melodijskih dijelova, do »zlatnog doba« polifonije (XVI. stoljeće), glazba sve više razotkriva individualistički duh našega doba. Individualistička tendencija još se više naglašava tijekom XVII. i XVIII. stoljeća, a to je zlatno doba vokalnoga pjevanja. No, ta će tendencija uskoro odvesti »belkanto« u njegovu dekadencu.

Individualistički se duh ponajprije očituje u *monodijskom* stilu, počevši od XVII. stoljeća. Ekspresivna melodija je praćena akordima koji naglašavaju dramatsku, dojmljivu prirodu melodije. Ne radi se više o monodiji gregorijanskog pjevanja, onoga smirenog pjevanja, jednostavnih, skupnih osjećaja, zasnovanoga na modalnom sistemu s četirima osnovnim ljestvicama (bez kromatizma). Sada monodija služi uzdizanju pojedinca u »solo« pjevanju, »arijama«, pjevanim recitalima; solist se ističe iznad skupa; gubi se organska skupnost polifonije.

I glazba ide svojom putanjom s ostalim vrstama umjetnosti u baroku: provaljuju strasti i vladaju ambijentom; ne potiru se iznutra, što će se dogoditi u romantizmu. U baroknom slikarstvu se javlja dramatizacija kompozicije (asimetrizam, zakrivljenost oblika itd.), dramatizacija boje (tople boje), dramatizacija sadržaja (pokreti, strastveni izrazi lica). Nešto slično će se dogoditi, na svoj način, i u glazbi. Bit će i iznimaka, kao što ih je bilo u slikarstvu. J. S. Bach, izvanredni muzički arhitekt, uspijeva sve snage uravnotežiti i produhoviti svjetlom koje dolazi iznutra (»soli Deo gloria«). To je unutarnja svjetlost koja također obasiplje slike Velazqueza, Zurbarána, Georgesa de la Toura. Kažu da je Bach proučavao i prepisivao Händelova djela, kao što su španjolski slikari proučavali Caravaggia. No Zurbarán, loše nazvan »Španjolski Caravaggio«, drugačiji je od Caravaggia, kao što je J. S. Bach drugačiji od Händela. Nije u baroku sve barokno, usprkos tehnici slikarskog i glazbenog »chiaroscura«. Bachovi su korali molitva zajednice, kao što je to bio gregorijanski koral: akordi ukazuju na sklad nove kršćanske zajednice. Upravo će tako religiozna glazba, sadašnja i buduća, uvijek imati za model ove dvije vrste korala: Bachov i gregorijanski.

Barokni »concerti«, »sonate«, »sinfonie« jesu instrumentalna polifonija, ali nisu skupna srednjovjekovna sinfonija; kod njih nedostaje ravnoteža sastavnih dijelova. Tu će ravnotežu uspostaviti »klasici« Haydn i Mozart. Beethoven je na pragu klasičnoga i romantičnoga. To je drugi Michelangelo, ali u glazbi. Michelangelo je u vrhuncu preporoda, ali nosi u sebi sve nemire baroka; Beethoven je klasik, no njegova glazba nosi, u srži, sve romantičke, postromantičke, impresionističke i sadašnje težnje.

To pokazuje njegov »sinfonijski govor«: dosta je prisjetiti se kontrasta instrumentalnih grupa, već od Prve sinfonije. Schumann i Mendelssohn stavljaju zakone srce iznad zakona uma, održavajući u svojim djelima svoje ličnosti i mijene svoga postojanja. Bach, Mozart, pa čak i Beethoven, prešućuju nešto o samima sebi. No ta klasična stanka ravnoteže malo će potrajati; muzički individualizam će ići svojim putem: sinfonije postaju »muzičke poeme«; glasovir kraljevsko glazbalo: može voditi dijelog s orkestrom, a da se nikad posve ne stopi s njime. Bela

Bártok vraća glasoviru njegovu prirodu udaraljkaškog instrumenta i sa svojim »martellato« pretvara ga u »jurišna kola«, kako je to jedan kritičar rekao. U suvremeno doba će se rađati koncerti samo za udaraljkaške instrumente, naglašavajući sve više i više čovjekovu nezavisnost naspram svega što je prethodno uspostavljeno i usvojeno.

Možemo reći da — već od Beethovena — glazba ne poznaje odmora u traženju novih mogućnosti u okviru svojih izražajnih sredstava. Kod Wagnera se nazire nova harmonija dramskih napetosti, u orkestralnoj pratnji. Debussyevi novi »slobodni akordi«, Skrjabinovi »sintetički akordi«, Stravinskijeve krajnje disonance, sa sinkopiranom silovitošću ritma; atonalnost, politonalnost, aritmija, poliritmija, polimetrija, tonalnosti četvrtine ili šestine tona, uključivanje liturgijskih i egzotičkih »modusa«: sve to služi izražavanju sve eksplozivnijih napetosti našega suvremenog svijeta. Eric Satie podržava »paralelnu harmoniju«, oslobođenu zakona ulančanosti akorda; Hindemith, svoje »ekspresivne disonance«. Milhaud, Honneger, Hindemith, Bártok, Prokofjev, Šoštaković, Britenn i drugi pridonose svaki ponaosob svoje zrnce pijeska u izgradnji ove naše policefalne muzike, kakvo je i naše sadašnje društvo. Možda nijedan nije tako »nepostojan« kao što je neiscrpni Stravinski: Picasso u glazbi.

Kakvog li neobičnog svijeta! Tradicionalna glazba je razrješivala disonancu u konsonanci; sadašnja pak uzdiže disonancu na stupanj načela. Međutim, tko može zanijekati da je to glazba našega doba i da je to svojevrsno traženje ravnoteže suvremenoga čovjeka sa samim sobom i sa svojom okolinom?

S druge strane, tehnika, posebice elektronika, pruža muzičaru nove mogućnosti da privuče k sebi i »humanizira« šumove prirode kako bi poslužila kao zvukovni materijal ovom novome govoru, što ga nazivamo »konkretna muzika«.

Ipak, djela u kojima se premeću, miješaju, gomilaju šumovi, te se deformiraju i lome njihovi ritmovi, prije su apstraktna nego li konkretna. »Konkretna muzika« predstavlja prema našem gledištu, isto što i »novi«, »objektalni« ili »kozistički« roman Alaina Robbe-Gilleta, Natalie Sarraute, Michela Butora i drugih: to je fenomenologija materije. Nije se čuditi što su »konkretni« teoretičari-kompozitori u ratu s uspostavljenom harmonijom i što kažu da su ravnodušni prema »ljepoti« zvuka. Nemojmo zaboraviti da se povijest harmonijske evolucije odvija u uhu, a ne u laboratoriju za akustiku! Treba naučiti slušati, kao što treba naučiti govoriti!

Ne znamo kamo će nas odvesti istraživanja ove vrste glazbe. Čini nam se da su njezine mogućnosti izražavanja goleme i da će jednoga dana sveukupni svijet, zahvaćen tehničkim postupcima, oblikovati novu harmoniju, koja će odgovarati čovjekovim težnjama. Kakva će to biti glazba, ne znamo.

U naše doba slušamo glazbu zasićenu hipertrofijom ritma i harmonije.

U mnogim je kompozicijama očit manjak harmonijske i ritmičke sintakse, a da ne govorimo o nepoznavanju oblikovanja melodijskih linija. Melodija je »duša« glazbenog djela; ona ne podliježe logici kao

što ne podliježe ni pjesnička metafora. Ona se ne »uči« ni »kompomira« nego se *stvara*. U njoj se gubi funkcija intervala; ne sastoji se samo u zvučnosti ugodnoj uhu, jer bi time bila svedena na osjetnu razinu i lišena transcendentnosti. Ona je zapravo izvor ritma i harmonije; preobražava osobni doživljaj uznoseći ga na sveopću ljudsku razinu, iako je u njoj prisutan osobni temperament kompozitora. Zato je ona prepoznatljiva u Bacha, Beethovena, Chopina, Wagnera, Debussya, Stravinskoga i drugih. Njezino prisustvo daje smisao djelu. Ne može je zamijeniti nikakav panritmizam. Ritam se odnosi na mjeru, a mjera na nešto postojano. Ritam otkriva narav nekog bića; ne otkriva sama sebe. »Ritam zbog ritma« znači ritam ne ovisi ni o čemu, da ne izražava ništa. Prigušena, bez duha, odsutna melodija označava najbolje nesuglasje našeg doba.

Malo koja vrsta umjetnosti može preobraziti naše ljudsko vrijeme, bilo u fizičkom ili psihičkom smislu, kao glazba. Taj asinkronizam stvara uvijek nova »gibanja«, koja postaju izvorom razvoja i novog »govora« glazbe. Ali i prostor igra veliku ulogu u glazbi. Glazbeni asinkorizam prisutan je ne samo u rasponu tonova nego i u rasporedu instrumentalnog i vokalnog izvora zvuka. Prisjetimo se samo polikorskih kompozicija kasne renesanse u Veneciji ili rasporeda zvučnih izvora u Berlioza, Wagnera, Mahlera i drugih. Taj asinkorizam čini da zaboravimo prostor u kojemu se nalazimo kao što nas glazbeni asinkronizam izdiže iznad prolaznosti vremena. Glazba nas tako, bar načas, rješava kategorija vremena i prostora i otkriva transcendenciju za kojom duh čezne da bi ostvario harmoniju u sebi i u svemiru.

Miroslav MAJNARIĆ

Glasovi

Glasove davnih doba
i one ovoga časa
u jednu melodiju skupljam,
jednu trepetavu glazbu
uhu što željno je zvuka,
očima novih boja
u jednu slavljeničku pretočim,
jednu molitvu slavlja.

Kazališno lice i naličje

(Razgovor s Juricom Dijakovićem)

Vi ste, gospodine Dijákoviću...

Oprostite, no moram vas načas prekinuti i kazati vam da moje prezime ne glasi Dijáković, nego Dȉjaković. Ne zamjerite mi, molim, što vam upadoh u riječ.

O zamjerci, gospodine Dȉjakoviću, nema ni govora. Htjedoh, dakle, reći da ste u nizu naših umirovljenih glumaca s kojima sam dosad razgovarao — najmlađi.

I ujedno iz prve generacije glumaca koji mirovinu primaju — unatrag.

Otkad ste u mirovini?

Od 1. VII. 1983. Za oproštaj (prije nego odem u mirovinu) želio sam odigrati još jednu istaknutiju ulogu i u tom sam smislu razgovarao s tadašnjim intendantom Hrvatskog narodnog kazališta u Zagrebu Fadilom Hadžićem. Predložio sam da to bude stari Karamazov u »Braći Karamazovima«. Hadžić je ideju svesrdno prihvatio a kad je saznao da imam četrdeset godina glumačkog staža, rekao je: »Sjajno, pa to će biti jubilej kakav ovdje već jako dugo nije nitko proslavio!« Savjet Drame donio je u tom pogledu potreban zaključak — ali do realizacije nije došlo. Nitko od mjerodavnih nije mi znao (ili htio?) reći zašto.

Zaista čudno. Predlažem, međutim, da s ovog neugodnog doživljaja na kraju vašega glumačkog puta prijeđemo na vaše — izvore...

Kad je riječ o izvorima, valjalo bi, smatram, početi s djetinjstvom. A sastavni su njegov dio, dakako, i roditelji. Dijakovići potječu iz Zrinja. Moj otac Ilija bio je seljački sin i njegova je učiteljica prvenstveno zaslužna da je taj njezin odličan đak nastavio školovanje na gimnaziji u Banjoj Luci. Nakon mature dobio je državnu stipendiju, studirao je u Beču i postao inženjer za cestogradnju i kanalizaciju.

Baka Elizabeta Mlinarić i unuk Jurica Dijaković

Kad je jednom došao pohoditi negdašnju svoju učiteljicu premještenu u Jastrebarsko, upoznao se s djevojkom Zlatkom iz poznate tamošnje obitelji Mlinarić, oženio je i tako sam se ja rodio u Jastrebarskom (Jaski). Bilo je to 1920. godine. Kao dijete boravio sam većinom kod bake Mlinarićke. Krasno je pjevala. Pričalo se da su zbog njezina lijepoga glasa neki znanci nagovarali roditelje joj neka je školuju za pjevačicu. No starci su se držali načela: djevojci patri da se uda, a ne da uči pjevanje. U Jaski sam završio i prvi razred pučke škole. Tata je službovao najprije u Zvorniku. Glasao je uvijek za opoziciju i za svakih su mu izbora bili slupani prozori na stanu. Da ne doživi gore zlo, morao se pošto-poto maknuti iz Bosne. Posredstvom majčina rođaka Stjepana Bakšića, profesora na Bogoslovnom fakultetu u Zagrebu i kanonika, tata se uspio namjestiti na zagrebačkom Gradskom magistratu. Kako smo najprije stanovali na tzv. Ciglani (dio današnje Klaićeve ulice), upisali su me u Vježbaonicu Preparandije (Medulićeva ulica) a nakon preseljenja naše obitelji u Švearovu ulicu prešao sam u Pučku školu na Zavrtnici.[1] Školovanje sam nastavio na Drugoj klasičnoj gimnaziji. Već u prvom razredu dobio sam popravak — i to iz risanja (kod prof. Zlatka Šulentića). Nisam volio učiti i roditelji su u tom pogledu imali sa mnom stotinu muka. Dali su me najprije u salezijanski konvikt u Vlaškoj ulici popularno zvan Trofača.[2] Tu sam ostao godinu dana i na Drugoj klasičnoj završio drugi razred. Od profesora s te škole osim već spomenutog Zlatka Šulentića vrlo sam dobro upamtio i svog razrednika klasičnog filologa Blaža Mađera. Vodeći nas jednom na izlet na more viknuo je na Plasama: »Djeco, na pomolu je h e th á l a t t a, t e s th a l á t t e s[3]!« Treći i četvrti razred završio sam kao pitomac Dječačkog sjemeništa na Nadbiskupskoj klasičnoj gimnaziji s pravom javnosti. Tu su mi profesorima bili dr. Mate Ujević, Petar Grgec, Slavko Šarić, Janko Raznožnik, Josip Berka[4]... Peti razred polazio sam na Prvoj klasičnoj gimnaziji[5] a onda sam pošao u Mašinsku školu mornarice u Kumboru (Boka kotorska). Završio sam je 1938. godine i dodijeljen sam kao podnarednik na razarač »Dubrovnik«. No već 1940. godine otpušten sam kao »štetan po vojnu disciplinu«. Kad sam se nakon toga pojavio u roditeljskom domu, tata je upitao: »Došao si na dopust?« Nisam se usudio reći mu istinu. To je uz mnogo taktiziranja obavila mama. Da bi nakon svih tih peripetija od mene ipak »nešto postalo« — položio sam kao »privatist« više gimnazijske razrede te maturirao na Drugoj realnoj gimnaziji u Zagrebu.[6] Za te sam se ispite pripremao u privatnoj Furdekovoj školi. Prostorije su joj bile u prvom katu zgrade na Prilazu (nekad Đure Deželića, sada JNA) preko puta Mačkovoj kući. Potom sam upisao pravo a onda se — napustivši studij — zaposlio kao činovnik na Carini.

Školovanje vam zaista nije bilo jednolično. Je li se možda već tada ispoljila vaša nadarenost za glumu?

Čini mi se da bi bilo pretjerano reći kako se za moga dječaštva i mladenaštva očitovala nekakva specijalna moja glumačka nadarenost. Ja bih to radije nazvao sklonošću. Volio sam deklamirati i predstavljati.

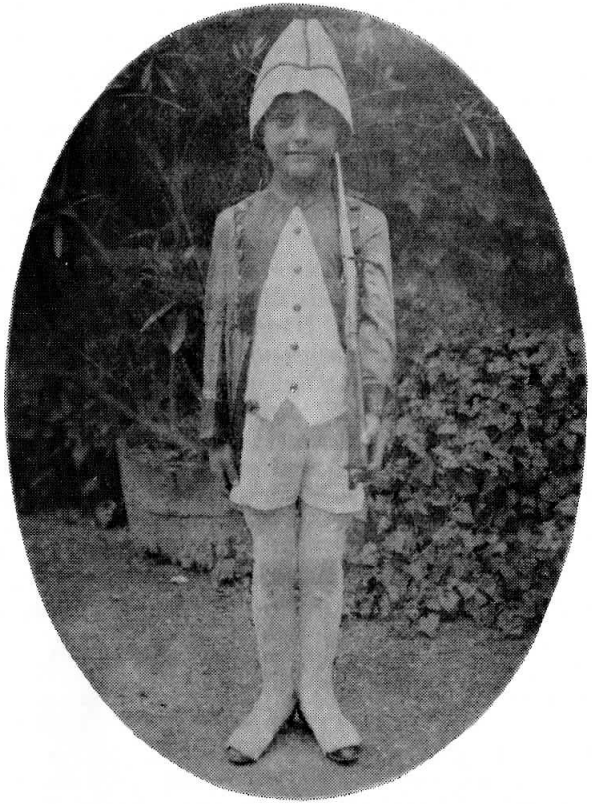

Nakon školske priredbe u Jastrebarskom

Već od pučke škole u Jaski pa dalje u Zagrebu sudjelovao sam u školskim priredbama. U petom razredu gimnazije rekao sam tati da želim u glumce. Nije htio ni čuti, no kako sam bio uporan, poslao me na testiranje u Savjetovalište za izbor zvanja (nalazilo se tada na prvom katu zgrade u kojoj je bila poznata Ćelapova knjižara). Rekli su da posjedujem određene sposobnosti za glumca, ali su ujedno preporučili neka ipak — za svaku sigurnost — završim najprije školu koju sam započeo. U Mašinskoj školi mornarice u Kumboru svake se godine održavala završna priredba s plesom. Za priredbu svoje klase ja sam režirao »Jazavca pred sudom«. Sebi sam »povjerio« ulogu suca: nisam morao učiti tekst jer sam ga mogao čitati iz tobožnjeg spisa na sučevu stolu. Kao gimnazijalac često sam išao u kazalište. Tata je, naime, kao gradski inženjer povremeno dežurao na predstavama. Imao je na raspolaganju dva sjedala i mnogo me je puta poveo sa sobom. I kasnije (kao studenta i činovnika) kazalište me je vrlo zanimalo. Gledao sam tako i glasovitu predstavu »Bezdan« (po romanu I. A. Gončarova). Vjeko Afrić u ulozi Volohova do te me je mjere oduševio da sam stvorio čvrstu i neopozivu odluku: moram postati glumac. Če-

kao sam samo zgodnu priliku. Dulje vremena bio sam član Omladinske sekcije Društva Zagrepčana. U sklopu svojih prostorija u Berislavićevoj ulici br. 20 (i opet na prvom katu!) to je Društvo imalo i lijepu dvoranu. U njoj smo na priredbama sudjelovali i mi omladinci kao recitatori. Na jednoj takvoj priredbi, kad sam baš i ja nastupao, našao se i prof. Drago Ivanišević. Nakon priredbe pristupio mi je i zapitao me bih li pošao u Glumačku školu (kojoj je on tada bio direktor). Počašćen i ohrabren ovim poticajem pristupio sam prijemnom ispitu koji se uskoro održao. U komisiji su uz Ivaniševića bili još Dubravko Dujšin i Marko Soljačić. Na veliku svoju radost bio sam primljen (premda je tata poslao mamu k direktoru Ivaniševiću s molbom da me ne prime). Raspoređen sam u klasu prof. Strozzija. Nastava se održa-

Jurica Dijaković u »Valovima« Frana Galovića
(Nastup na javnoj produkciji đaka Glumačke škole u Zagrebu)

vala na katu uličnе zgrade u sklopu ondašnjeg Malog kazališta (današnjeg Dramskog kazališta »Gavella«). Zar u vezi s ovim mojim definitivnim opredjeljenjem za glumački poziv nije paradoksalno da ja koji sam tako izbjegavao učenje odabirem zvanje u kojem se uloge moraju tako reći svakodnevno »bubati«? Paradoksalno je i ovo: moj je otac — bojeći se za mene zbog nesigurnosti glumačke egzistencije — poduzeo sve što je mogao da ne postanem glumac, a darovao mi je nešto za mene kao glumca vrlo dragocjeno — lijep i izvoran štokavski govor. On se tim govorom svoga rodnog kraja trajno služio a naša je obitelj godinama svakog ljeta odlazila na Unu, gdje smo imali svoju otoku (riječni otočić) i gdje smo neprestano bili okruženi narodskom štokavštinom. Ratne su neprilike prekinule redovno školovanje moje klase.

Odmah po svršetku rata uključen sam u Kulturnu ekipu I. armije. Zajedno sa mnom tu se nađoše Božena Czund, Rajka Vali, Braco Reiss i dr. Šef nam je bio neki Cvetić. Iz Zagreba prebačeni smo na kratko u Osijek a odanle u Aranđelovac, gdje smo ostali dva mjeseca. Tada smo demobilizirani.

Vratili ste se u Zagreb?

Najprije sam pošao pohoditi jednog prijatelja u Beogradu. Tu sam se usput javio u Narodno pozorište ne bi li me angažirali. Nisam uspio. Došavši u Zagreb sretnem na putu od kolodvora prema gradu Tomislava Tanhofera. Odmah me upitao hoću li k njemu u Split ili Đoki Petroviću u Osijek. Pošao sam drugi dan u Ministarstvo prosvjete

»Đavolov učenik« na osječkoj pzornici
(U središtu Jurica Dijaković i Amand Alliger)

kazališnom referentu Đuki Kosaku. Kod njega je upravo bio intendant iz Osijeka Đoko Petrović i ja sam na licu mjesta angažiran za Osijek. Dobio sam predujam i Đoko me odredio za pratnju glumcu Anđelku Štimcu, koji se iz zagrebačke bolnice vraćao u Osijek. Putovali smo spavaćim kolima što je u ono vrijeme bio velik luksuz. Mnogi glumci — i ja među njima — nisu imali stana. Spavali smo kojekuda: i po kazališnim zakucima pa čak i na pozornici! Od tadašnjih osječkih kolegica i kolega sjećam se Đurđice Dević, Amanda Alligera, Slavka Midžora, Đuke Trbuhovića, Milana Štagljara, Franje Klokočkog, Stjepana Andraševića, Jože Šeba... U Osijeku sam ostao od 1945. do 1947. godine. Igrao sam u vrlo lijepom repertoaru: u »Otelu« i »Đavolovu učeniku« (naslovne uloge), u dramatizaciji Šenoine pripovijetke »Čuvaj

se senjske ruke« (Juriša Orlović), u »Cvrčku na ognjištu«, »Srebrnoj kutiji«... U toku 1946. godine čuo sam da je izašao propis po kojem glumac može otkazati angažman. Budući da me je Marko Fotez zvao neka dođem na Rijeku, otišao sam u Zagreb i raspitao se o tom novom propisu. Rečeno mi je: »Da, možeš otkazati. To bi ti onda išlo ovako: Osijek pošalje tvoj otkaz nama, mi se složimo, ti napišeš ponudu Rijeci, oni te prime i zatraže našu suglasnost, mi je damo, ali ujedno napišemo da se po potrebi službe premještaš u Osijek. Rezultat je svega toga da dva mjeseca ostaješ bez plaće.« Nakon ovog razgovora ostao sam, dakako, u Osijeku. Te sam godine (kao i mnogi drugi kolege u sličnoj situaciji) položio na Glumačkoj školi u Zagrebu završni ispit i tako dobio »papir« o profesionalnom glumačkom statusu.

Kako ste ipak otišli iz Osijeka?

Kad se ekipirao ansambl za Jugoslavensko dramsko pozorište, Ivanišević me preporučio Bojanu Stupici, koji je zajedno s Elijem Finci-jem došao u Osijek da ocijeni moje kvalitete. Gledali su me u predstavama »Đavolov učenik« i »Srebrna kutija« te mi rekli da sam primljen. Intendant Hinko Tomašić nije, međutim, htio pristati da odem iz Osijeka. Telefonirao je u Zagreb na Ministarstvo prosvjete. Naložiše mu da me mora pustiti. I tako sam na jesen 1947. prešao u Beograd. Iz Hrvatske nađoše se u Jugoslavenskom dramskom još Marija Crnobori s Rijeke, Tomislav Tanhofer, njegova supruga Ivica i Branko Pleša iz Splita, Dejan Dubajić i Mladen Šerment iz Zagreba. Raditi u tom kazalištu bilo je zaista ugodno i lijepo. Sva tri njegova upravnika koje sam upoznao — Eli Finci, Velibor Gligorić i Mima Dedinac (Mimoza) — bili su pravi kazališni entuzijasti, neprestano su se kretali u krugu glumaca, sjedjeli su na svim pokusima, znali su šta koga tišti, vodili su brigu o svakom pojedincu. Finci je silno želio da Dubravko Dujšin dođe u Beograd. Rekao je jednom poslije Dujšinove smrti: »Da je Dujšin živ i da hoće doći, isposlovao bih mu u banci otvoren konto!« Igrao sam ovdje u Goldonijevim »Ribarskim svađama«, Sheridanovoj »Školi ogovaranja«, u Turgenevljevoj drami »Mjesec dana na selu«, u »Talentima i obožavaocima« Ostrovskoga i u Držićevu »Dundu Maroju«. Stupica je želio da Maro u tom Držićevu djelu ne bude — kao uvijek dotad — cmizdravac, nego — »dasa«. Povjerio mi je spomenutu ulogu i bio je sa mnom zadovoljan. Taj veliki redatelj odlikovao se rijetkom sposobnošću: s nekoliko rečenica znao je glumcu potpuno jasno rastumačiti šta od njega u dotičnoj ulozi želi i očekuje. Podjeli uloga poklanjao je uvijek posebnu pažnju i neprestano je isticao: »Dobra podjela znači 90% uspjeha.« I rad pod vodstvom vrsnih režisera Milošević a i Kjostarova bio je za me neobično koristan. U drami Gorkoga »Na dnu« trebao sam igrati Vasku Pepela a bio sam predviđen i za predstavu »Romea i Julije«, no to nije bilo realizirano jer sam na jesen 1952. postao članom Hrvatskog narodnog kazališta u Zagrebu. Srce me je oduvijek ovamo vuklo. HNK obvezalo se ugovorom osigurati mi stan. Nije odmah uspjelo i tako sam još nekoliko mjeseci ostao u Beogradu, kamo su mi iz Zagreba slali plaću. Napokon sam (u bivšem stanu glumice Nađe Gra-

Jurica Dijaković kao Maro i Viktor Starčić kao Sadi
(u Stupičinoj beogradskoj režiji »Dunda Maroja«)

Kao Klanfar u Krležinoj »Ledi« (s Ivkom Dabetić)

hor) dobio dvije sustanarske sobe i preselio se u Zagreb. Baš nekako u vrijeme moga dolaska otišao je na Rijeku zagrebački kazališni prvak Veljko Maričić i ja sam djelomice preuzeo njegov repertoar. Od zagrebačkih svojih uloga spominjem npr. Hamleta (u Strozzijevoj režiji; igrao sam ga — nakon Veljka Maričića — i na Dubrovačkim ljetnim igrama u režiji Marka Foteza), Vasku Pepela (»Na dnu«, režiser Slavko Jan), Packarda (»Večera u osam«, režirao Stupica), Kapetana (»Nježne pjesme anđela«, režiser Petar Šarčević), Tomu (»Prokletstvo«, redatelj također Šarčević). Od manjih uloga vrlo mi je draga ona Majora u

»Kiklopu«. U Krležinoj drami »U agoniji« glumio sam Križovca. Ta zagrebačka premijera nove verzije (s nadopisanim trećim činom) značila je za mene prvu neugodnost u ovom kazalištu. Uloge Laure i Križovca spremale su se u alternaciji. Bilo je rečeno: tko bude bolji — nastupit će na premijeri. Kao Križovec to sam trebao biti ja. U posljednji čas određeno je da to bude drugi glumac. Protestirao sam kod direktora Drame i naglasio mu da sam po općem uvjerenju bolji. »Da,« odgovorio je, »bolji ste kad ljubite ruku Lauri.« Na generalku je, međutim, došao Krleža, nije s tim drugim glumcem bio zadovoljan i premijera je odgođena. Direktor Drame obavijestio me je — bez imalo crvenila u licu — da ću još mjesec dana »probati« Križovca i igrati ga na premijeri. U Zagrebu sam vrlo brzo primijetio da ljudi iz uprave kazališta gotovo uopće ne kontaktiraju s glumcima, da vrlo rijetko dolaze na pokuse a ponekad ih nema ni na premijerama. Jedan direktor Drame upitao je uglednu jednu glumicu (kad je po nekom poslu došla k njemu u kancelariju): »Tko ste vi? Ja vas ne poznam...« Jedan intendant usudio se glumcu, redatelju i književniku Titu Strozziju pred cijelim ansamblom dobaciti: »Vi ste passé!« Taj zaslužni i svestrani kazališni umjetnik, koji je svojim djelovanjem obilježio čitavu jednu epohu zagrebačkog Hrvatskog narodnog kazališta, nije svoj jubilej mogao proslaviti u toj kući, nego mu je gostoprimstvo pružilo Kazalište »Komedija«...

Vaša je kazališna karijera, gospodine Dijakoviću, bila nekako naglo zaustavljena. Ako se dobro sjećam, nakon Milčinović-Ogrizovićeva »Prokletstva« niste više dobili nijednu glavnu ulogu.

Da. To mogu zahvaliti moćnom jednom »kumu«. Bez ikakva obrazloženja smanjena mi je i plaća. Odmah sam prosvjedovao. Upozorio sam toga moćnika da sam radio s glasovitim redateljima (Stupica, Milošević, Strozzi, Jan...) i da su svi bili sa mnom zadovoljni. Odgovorio mi je: »Plaćen si točno onoliko koliko zaslužuješ.« Kako ljudi u nezdravim situacijama mogu izgubiti normalna mjerila, lijepo pokazuje ovaj slučaj: razgovarao sam o tom nepravednom smanjenju svoje plaće s jednim glumcem epizodistom i on se čudio zašto se bunim. »Pa kaj bi ti štel?« rekao je. »Ne igraš niš više od mene.«

Zašto tada niste potražili drugu sredinu, koja bi vas znala cijeniti i osigurala vam povoljne uvjete rada?

Pokušao sam. Pregovarao sam s Narodnim pozorištem u Sarajevu, s Jugoslavenskim dramskim i Ateljeom 212 u Beogradu (u ovom posljednjem tada je upravnik bio Stupica), ali svuda je u pitanju bio stan. U Zagrebu bio sam još uvijek u sustanarstvu a to je onemogućilo eventualnu zamjenu stana. I tako sam ostao u Zagrebu prepušten samovolji »gromovnikâ«.

Za kojim neostvarenim ulogama najviše žalite?

Za Leoneom u »Glembajevima« i Antonijem u »Juliju Cezaru«.

Vi ste nastupali i izvan kazališta...

Već kao đak glumačke škole pojavljivao sam se tu i tamo među izvođačima vedrih priredaba koje su glumci i pjevači organizirali najčešće u kino-dvoranama. Poslije sam u ulozi profesora Tangensa sudjelovao u popularnom Prvom pljesku zagrebačkog »Varijetea«; tu su se — najviše zaslugom Vikija Glowatzkog i Brace Reissa — prvi put afirmirali brojni naši pjevači zabavne glazbe: Zdenka Vučković, Tereza Kesovija, Zvonko Špišić, Ivica Šerfezi, Toni Kljaković... No u takvu radu izvan kazališta bilo je i pravih umjetničkih pothvata. Tako sam npr. uz Tatjanu Beljakovu, Sandu Fideršeg, Mariju Aleksić, Borisa Pavlenića i Sašu Grünbauma sudjelovao u predstavi Claudelova »Navještenja« u prijevodu i režiji Janka Marinkovića. Predstavi u Župnoj dvorani bl. Marka Križevčanina prisustvovao je i zagrebački nadbiskup dr. Franjo Kuharić. Poveo je sa sobom i svoga gosta jednog stranog kardinala. Ja sam na tu izvedbu doveo beogradskog redatelja Matu Miloševića. Nakon predstave izjavio je: »Ugodno sam iznenađen.« Taj smo komad davali i u Splitu — u podrumima Dioklecijanove palače i kod franjevaca. Izvedba u zagrebačkoj »Komediji« bila je za Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda. Njegov glavni urednik prof. Radovan Grgec održao je tada uvodno predavanje o piscu i djelu. Spomenuto Društvo izdalo je u svojoj biblioteci Džepna knjiga Marinkovićev prijevod te poznate Claudelove drame. Od spomena vrijednih svojih vankazališnih nastupa sjećam se i onih u Shawovu djelu »Natrag k Metuzalemu«.

Grupa glumaca nakon nastupa u »Tomislav-kinu«
(S lijeva na desno: Jurica Dijaković, Ljerka Mondecar, Miroslav Schwartz, Dejan Dubajić, klaviristica koja je pratila pjevače, Milan Šepec, vlasnik kina Baršić, Micika Žličar, Marta Radmanović, Vladimir Leib)

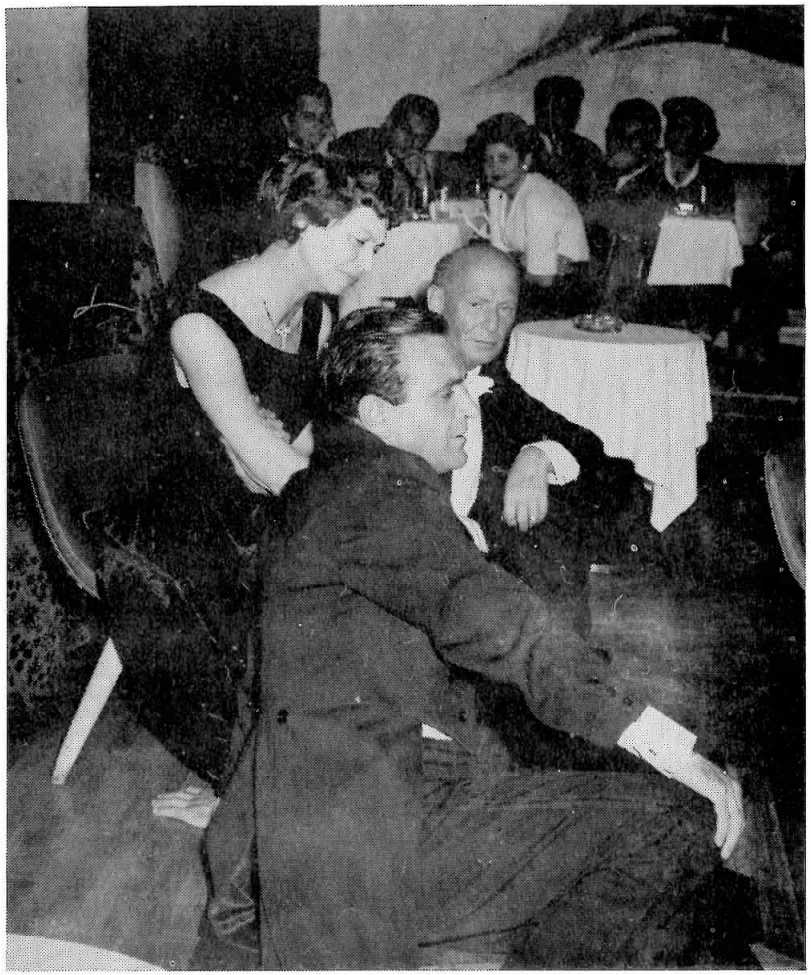

B. Shaw: »Natrag k Metuzalemu«
(Izvedba u zagrebačkom »Ritz-baru«. Na slici: Jurica Dijaković, Mato Grković i Nada Gregurić)

Recite nam, molim, nešto i o svom radu na filmu.

Bio je prilično obiman. Glumio sam u Gavrinovu »Crvenom cvetu«, Popovićevoj »Majci Katini« (film završio u »bunkeru«), Belanovu »Koncertu«, Šimatovićevu »Pustolovu pred vratima«, Hadžićevim filmovima »Ambasador« i »Divlji anđeli«, Marjanovićevoj »Opsadi«, u Stupičinu filmu »U mreži« i u nekim koprodukcijama. Bio sam predviđen i za film »Plavi 9«, ali me upravnik Jugoslavenskog dramskog pozorišta Eli Finci nije pustio na snimanje. Za film »Svi na more« bio je potreban glumac dobar plivač a kako se znalo da sam bio vaterpolist i da se bavim podvodnim ribolovom, izbor je pao na mene.

Zbog obaveza u kazalištu dolazilo je u obzir da na snimanje u Dubrovnik »skočim« isključivo avionski. Pokušalo se da budem prevezen vojnim avionom, ali nije uspjelo: bio sam, naime, »civilno lice«. Na brzinu je mjesto mene angažiran jedan beogradski glumac. U posljednji se čas saznalo da ne zna plivati pa je scenarij mjestimice morao biti preinačen. Kao filmskom glumcu dobro mi je došlo što sam nekada bio član amaterskog filmskog kluba. U prostorijama Društva Zagrep-

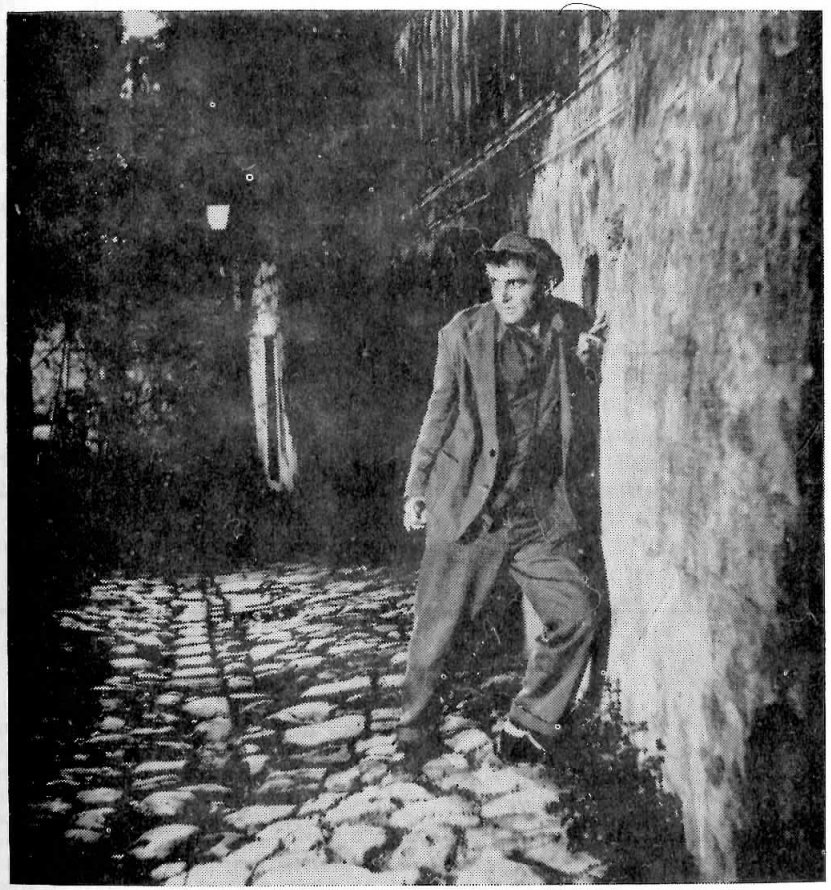

Kadar iz Stupičina filma »U mreži«

čana taj je klub organizirao malu filmsku školu. Na njoj se nekoliko nas nadobudnih mladića pokušalo »dokazati« u ulozi predavača: Michel Maruševsky, Ivica Hetrich, Braco Reiss i moja malenkost. Od »đaka« dobro se sjećam Zvonka Krkljuša (postao pjevač i skladatelj zabavnih melodija), Kreše Golika (kasnije filmski režiser i profesor na Akademiji za kazalište i film u Zagrebu) i Nikole Tanhofera (poslije filmski snimatelj, režiser i profesor na spomenutoj Akademiji; u našu je »ško-

lu« dolazio još u kratkim hlačama i pozdravljao me s »Ljubim ruke«). Ovdje bih dodao da sam dosta često sudjelovao u izvedbama radio-drama i u televizijskim dramskim projektima. Nekada, međutim, nije bilo snimanja na magnetoskop, nego je sve išlo »uživo«.

Želite li možda iznijeti još koju svoju uspomenu?

Nikad neću zaboraviti prvi svoj nastup na velikoj pozornici Hrvatskog narodnog kazališta u Zagrebu. Bilo je to 19. V. 1943. Kao đak glumačke škole dobio sam u drami »Petra« Ruže Lucije Petelinove ulogu od jedne rečenice. Bio sam podvornik i morao sam najaviti posjetitelja. Čitav »moj« tekst glasio je: »Milostiva Rubini, gospodin Kalda Karlo moli da ga primite.« (Naslovnu ulogu Petre Rubini igrala je Vika Podgorska a Kaldu Mato Grković). Uhvatila me je takva trema da sam se prije izlaska na pozornicu tresao kao šiba na vodi. Sve je ipak sretno prošlo.

U tom ste komadu nastupili pod pseudonimom Đuro Mlinski. Zašto?

Da se kamufliram pred ocem i da ga ne iritiram. Već sam rekao kako se on žestoko protivio da budem glumac.

Naš se razgovor, evo, primaknuo kraju...

Htio bih reći još samo ovo: duboko sam uvjeren u istinitost tvrdnje da teatar neće nikada »odumrijeti« i poznate konstatacije da svaki narod ima kazalište kakvo zaslužuje. Krizu kazališta ne izazivaju kazališni umjetnici, nego slučajni suputnici kazališta, koji misle da o teatru sve znaju, a zapravo...

Hvala vam, gospodine Dijakoviću, na tako iscrpnom i otvorenom prikazu svoje glumačke sudbine. Gorki časovi što ste ih proživjeli kompletiraju sliku novije naše kazališne povijesti, koja — kao što i vaš slučaj pokazuje — ima i svoje naličje. Bez njega, uostalom, ta slika ne bi bila potpuna.

BILJEŠKE

1. U »Ispitnom izvještaju o napretku učenika I. i II. komb. godišta za škol. god. 1927/28.« Vježbaonice držav. muške učiteljske škole u Zagrebu (taj se Izvještaj čuva u zagrebačkom Historijskom arhivu) Dijakoviću za II. razred nisu upisane nikakve ocjene. U Bilješci stoji: »Odselio se 12. XII. 1927. u područje škole na Zavrtnici.« U »Građi za Vodič Historijskog arhiva u Zagrebu. Skupina: škole« (autor: arhivist Ivan Srebrnić) piše da je Pučka škola na Zavrtnici (zvana »Tomislava Ivkanca« — u Ivkančevoj ulici) osnovana 1926. godine i da je dio njezina arhiva stradao za II. svjetskog rata. Ispitni izvještaji (odnosno glavni imenici) te škole od 1933. godine dalje (kad Dijaković nije više bio njezin đak — nap. M. P.) da se čuvaju na Osnovnoj školi »Anka Butorac« u Zagrebu. Prijašnji su propali.

2. U prvoj polovici XIX. stoljeća zagrebački je biskup Maksimilijan Vrhovac osnovao, sagradio (uz kapelicu sv. Martina u zagrebačkoj Vlaškoj ulici) i obdario ustanovu za besplatan smještaj i prehranu siromašnih đaka. Taj je zavod do potkraj 1920. godine djelovao pod nazivom Biskupski orfanotrofij. Njegovoj isprva jednokatnoj zgradi dodan je kasnije još jedan kat, unutrašnjost joj je preuređena a dozidano je i postrano krilo. Do 1893. godine Orfanotrofijem upravljaju župnici Sv. Petra a te godine postaje on samostalna ustanova. Od 16. X. 1920. službeni je naziv ove institucije Nadbiskupski konvikt u Zagrebu. Smještaj i prehrana nisu više za pitomce besplatni. 1. VIII. 1922. zagrebački nadbiskup Antun Bauer predaje Nadbiskupski konvikt na upravu Družbi salezijanaca. Držeći se načela »Servite Domino in laetitia« (Služite Gospodinu u veselju) salezijanci su slobodno vrijeme konviktoraca (njihov se broj kretao od 100 do 120) ispunjali različitim aktivnostima: igranjem šaha i ping-ponga, takmičenjima u trčanju, sviranjem u tamburaškom orkestru, pripremanjem predstava i priredaba (od 1933. godine pitomci redovito nastupaju na Radio-Zagrebu), šetnjama, izletima (u tuzemstvo i inozemstvo) itd. Ministar prosvjete NR Hrvatske Zlatan Sremec potpisao je 18. XI. 1946. odluku »o ukidanju spomenutog internata«. U njegovoj zgradi (Vlaška ulica 38) sada je Dom učenika »Zlatko Šnajder«. — Ova je bilješka napisana na temelju neobjavljenog rada salezijanca dra Marka Pranjića »Salezijanska prisutnost u zagrebačkoj Vlaškoj ulici«. Autoru se srdačno zahvaljujem što mi je navedeni svoj rad dao na uvid i dozvolio da se njime poslužim.

3. Nominativ i genitiv jednine starogrčke imenice koja znači: more. U nastavi klasičnih jezika (kod ispitivanja riječi) traži se od đaka da imenice navedu u spomenuta dva padeža. Tim se običajem prof. Mađer poslužio u ovoj svojoj šali.

4. Prema tiskanim Izvještajima te škole za škol. god. 1932/33. i 1933/34. prof. Berka je u III.a i IV. razredu bio Dijakoviću razrednik. Na toj je školi Dijaković položio i »niži tečajni ispit«, tj. malu maturu.

5. Tadašnji režim i domaće dodvorice nametnuli su toj školi službeni naziv: Državna klasična gimnazija viteškog kralja Aleksandra I. Ujedinitelja u Zagrebu. Dijaković je škol. god. 1934/35. bio u V.a razredu ove škole. Razrednik mu bijaše Veljko Gortan (prema tiskanom Izvještaju za dotičnu škol. god.).

6. Prema »Glavnom imeniku posebničkih učenika« ove škole (čuva se u Historijskom arhivu u Zagrebu) Dijaković je odredbom Prosvjetnog odjela Banske vlasti Banovine Hrvatske morao najprije polagati dopunske ispite iz pisanja za I. razred, iz crtanja za II—IV. r. i njemačkog jezika za III. i IV. r. Bilo je to ljeti 1940. g. Nakon toga polagao je u određenim rokovima sukcesivno ispite za više gimnazijske razrede. Maturalna mu je svjedodžba datirana s 29. VII. 1942.

Razgovarao i bilješke dodao: **Mirko Petravić**

NOVE PUBLIKACIJE

1. **Marko Cvitkušić: ISPRUŽENE RUKE (priče).** Mostar 1986. Cijena 400 din.
2. **NOVI CVIJET (list franjevačkih sjemeništaraca) 2/86.** Visoko 1986.
3. **Tatjana Goričeva: SNAGA KRŠĆANSKE LUDOSTI.** Đakovo 1986. Cijena 400 dinara.
4. **Tomislav Dorotić: I GOLUBOVI SAMUJU (pjesme),** HKD, Zagreb—Đakovo 1986.
5. **Mara Hećimović-Seselja: TRADICIJSKI ŽIVOT I KULTURA LIČKOG SELA IVČEVIĆ KOSA,** Zagreb 1986.

Oluja

I

Na zapadu crno:
i zdesna i slijeva
preko Cresa sijeva;
dan se utrnuo.

Iz smrkla se mraka
munja strijelja Osor,
potpaljuje obzor
krijesom iz oblaka.

Zaprijetilo strahom:
spustilo nebesa
do vrha čempresa;

zapuhalo zrakom,
zahukalo mrakom:
Zemlja se potresa!

II

Od krova do krova,
vrh pustih domova,
noć uzdiše šumom
razdrtih stjegova.

Od rova do rova,
nad mnoštvom grobova,
smrt hihoće drumom
između bregova...

Zasvijetlilo mrakom
stotinu bljeskova,
ognjenih treskova;

tisuću hukova
skrivenih ćukova
zavjetrilo zrakom.

Nogometna utakmica

Nisam ti o tome već pripovijedao? Što kažeš? Ne sjećaš se. Zaista se ne sjećaš? Pa sad možda i nisam. Nekome sam pripovijedao. Samo tko li je to mogao biti? Što sve čovjek pripovijeda pa zaboravi! No, nije to sad ni tako važno. A ni ta nogometna utakmica nije bila jučer. Davno je to bilo. U ono vrijeme kad sam bio đak. Vidi, molim te, što se sve nije poslije nje dogodilo! I tko bi rekao da je prošlo već toliko vremena! I eto što ti je čovjek. Još kao jučer bio si mlad, igrao nogometnu utakmicu, a danas si star i nije ti ni do utakmice, ni do čega drugog.

A i ta utakmica nije bila kao ove današnje. Daleko od toga. Misliš da smo imali nekakav nogometni klub i da smo išli na trening? Ništa od toga. Čak nismo imali ni pravu nogometnu loptu. Tko bi je u ono vrijeme i kupio? Trčati za loptom? Hajde molim te, ni na kraj pameti mi nije bilo da igram nogomet. Pitaš zašto? Jednostavno me nije zanimao. Trčiš kao lud za loptom i na kraju ništa. Isplaziš jezik kao pas kad je velika vrućina. Hajde, molim te, nisam valjda s duda pao na glavu pa da radim gluposti. Što kažeš? Misliš da nisam u pravu? Da je nogomet plemenita igra i cijenjen u velikom svijetu? Kako je u tom velikom svijetu, ne znam. Zaista ne znam. A pravo da ti kažem, to me baš i ne zanima. Da vodim brigu o tome što se događa u bijelom svijetu? Zar nemam dosta i svoje brige? No ti imaš svoje mišljenje pa neka ti bude. Zar je potrebno da se zbog toga svađamo? Gdje bi nam bila pamet! Nego bila je nedjelja. Objedovali smo i baš sam se htio opružiti na otomanu kad je dopro mamin glas iz dvorišta. Što ću joj sada? Što me zove? Izašao sam. Uz nju stoji Živko Markeljin. On je bio šegrt. Učio je za brijača. Što će sad on? Ne brijem se, a ni kosa mi nije tako dugačka da me ošiša. U rukama nema pribora za šišanje. Znači, došao je radi nečega drugog. Samo što bi to moglo biti? Pomislio sam da je svratio da me pozove da se idemo kupati na kanal. Nije to prvi put da je svraćao. A i to me nije oduševilo. Kud ću u ovo vrijeme na kanal? Sunce upeklo i pas se sklonio u debelu hladovinu. Ni na kraj pameti mi nije da se odazovem njegovu pozivu. Da mi sunce sjedne na potiljak i da zaboravim kako me je Živko jednom ošišao? Da li ti mene slušaš? Možda sam ti dosadan, a ja navalio kao sivonja pa ti želim pripovijedati o tome šišanju! Što, nije ti dosadno? Zaista te zanima? Sad kad je tako i kad želiš čuti, kazat ću ti. Da je Živko bio šegrt i da je učio za brijača, to sam ti već rekao i to znaš. Nije potrebno da ti ponavljam. Otišao sam k njemu da me ošiša. Kome ću drugom ako ne školskom drugu. A školski drug ti poslije dođe kao neki rođak. Spustio se ja na stolicu, a njemu drago, samo što me ne zagrli, ne poljubi u razdjeljak. Nije šala predati se u njegove ruke. To je znak povjerenja. Na kome će učiti ako ne na svojim bivšim školskim drugovima!

Neće mu majstor prepustiti starijega čovjeka pa da mu od glave napravi

ptičje gnijezdo. I čim sam ja sjeo, odmah mi je na prsa stavio neku bijelu maramu, što li je, svezao mi je oko vrata i dohvatio češalj i mašinu za šišanje. Gladi mi češljem kosu, tjera je sad na jednu sad na drugu stranu. I vidim da mu to ide od ruke. Poigrava češalj da je milina. I već sam bio posve uvjeren da je Živko rođen za brijača i da mu ništa drugo ne bi polazilo za rukom. Ali kad mi je utjerao mašinu u kosu, stisnuo sam zube i uvukao glavu među ramena. Pitam ga od srca da li me misli ošišati kako Bog zapovijeda ili je odlučio da mi iščupa kosu. I znaš što mi kaže? I to jednostavno kao da se nije ništa ni dogodilo. Kao da je to sastavni dio posla. Dogodi se da mašina zataji, da nije dobro namazana. I sad reci ti meni zar je moja dužnost da o tom vodim brigu? Živko je puhnuo u mašinu, nešto odšarafio. Eh sad će ići kao po loju. Tako on mene uvjerava, a ja stisnuo ruke da budem na sve spreman. I ako nisi čuda vidio, sad je bilo bolje. I kažem ja sebi da je Živko već sad pravi majstor i što će tek biti kad postane kalfa pa i majstor! Jesi li ga samo vidio! Puhne u mašinu, odšarafi i mašina se jednostavno udobrovolji pa manje čupa. Ako ću pravo reći, čovjek se na sve brzo navikne pa i na to čupanje. A što mašina nije posve ispravna, ne mogu optužiti Živka, jer nije ju on pravio. Kad ju je odložio, odahnuo sam. Riješio sam se zle slutnje.

Ali što zapravo čovjek može predvidjeti? Malo pa ništa. U to sam se odmah uvjerio. Prebacio je Živko češalj u lijevu ruku, uvukao prste u ušice škara, koje su zaigrale od dragosti, čega li! I vidi kako vješto miče prstima, kako se one otvaraju i zatvaraju! I sve tako provlači mi češalj kroz kosu, zabacuje preko uha i samo očekuje pravi trenutak pa da je počne rezati.

A onda me pita da li se sjećam kako sam u razred donio pištolj i što je sve bilo. Kako se ne bih sjećao? Kupio meni tata pištolj u Bezdanu i to onakav na čep. Pitaš kakav čep? No svejedno. Čep je u sredini očišćen, u rupu je stavljen sumpor kao da ju je zalio pa se stvrdnuo. Nabiješ čep na pištolj, povučeš okidač, njegov vrh udari u sumpor i samo čuješ: bummmm! I nije mi đavao dao mira. Umjesto da sam pištolj ostavio kod kuće, ponio sam ga u školu. U lijevom džepu pištolj, a u donjem džepu hlača čep. Za katedrom sjedi učitelj i nešto piše. U razredu tišina. Da muha proleti, čulo bi se. Živko sjedi do mene u klupi i nešto iz čitanke prepisuje. I ja imam pero u ruci. U klupama uz prozore, koji gledaju na ulicu, sjede djevojčice i ni da pisnu. Prstima sam u džepu napipao čep. Nisam mogao odoljeti želji da ga izvadim i pogledam. Jednostavno mi se zalijepio za prste. Izvadio sam ga i gledam. Što li je to na sumporu? Neka mrvica? Nešto crno? Kako bi bilo da to izvadim, odstranim? Učitelj za katedrom piše li, piše! Sav je u to unesen. A i kad podigne glavu, vidiš da je u mislima na nekom drugom mjestu, a ne u razredu. I Živko prepisuje članak, pero mu škripi, rekao bih da ore tvrdu zemlju. U lijevoj ruci držim čep, u desnoj pero. Učitelj neće vidjeti što radim. Zaklonjen sam leđima dječaka, koji sjedi preda mnom. I tako sam perom počeo doticati tu crnu mrvicu na sumporu. Neće da se makne. Pritisnuo sam jače. U tom trenutku plamen mi je sijevnuo pred očima, strašan prasak je zaglušio uši, dim me je obavio, a od čepa ni traga. Jednostavno je nestao. Živko je izletio iz klupe živ i zdrav. Ništa me ne boli. Ni ruke mi nisu opržene. Svi su se okrenuli prema meni sa strahom u očima. Dim se razišao. Učitelj skočio. Rastvorio oči kao mačka u mraku. Zinuo je, ali mu riječi ne izlaze iz ustiju. Guta ih kao valjuške. Tako uplašen ne zna da li da pojuri k vratima i pobjegne ili da prikupi svu mirnodopsku hrabrost i ostane. Nastao tajac.

Gledam učitelja. Gricka svoje brčiće ispod nosa. Kad je Živko kao ratni dopisnik izvijestio da nema mrtvih ni ranjenih, učitelju se vratilo srce iz hlača na svoje pravo mjesto. Strogo me je pozvao i pitao što imam u džepovima. Toga sam se najviše bojao. Da lažem? Ne mogu. Pretrest će me i situacija će

se pogoršati. Najbolje je reći istinu pa što bilo da bilo! To će biti kao neka olakšavajuća okolnost. I stao ja pred katedru, gledam ga i kažem da u džepu imam pištolj. Možda je pomislio da bih na njega mogao izvršiti atentat, obrazi su mu postali blijedi, oči sijevnule, ruke mu poletjele prema mom džepu. Da na njega izvršim atentat? Nikad mi ne bi palo na pamet. Pa nije on car, kralj ili predsjednik pa da na njega pucam. A to što me je nekada istukao, učinio je za moje dobro i još bih mu morao biti zahvalan! I kako on to nije razumio? Valjda u strahu čovjeku i pamet otkaže. Možda ima i nečistu savjest. Oduzeo mi pištolj. Gleda ga i sve ne vjeruje da je to običan dječji pištolj na čep. Stavio ga u ormar kao ratni plijen. Dohvatio s katedre prut i to onaj deblji pa mi kaže da pružim ruku. Pružio ja ruku, prut siknuo kao zmija i previo se preko moga dlana i prstiju. Stisnuo sam zube, prsti mi sijevaju kao da je u njih puštena struja. A on veli da pružim i drugu ruku. Vidim da nema smisla da se pozivam na kršćansku ljubav, milosrđe i opraštanje. Iako je bio kantor i svakoga dana išao u crkvu, ove vrline nisu preporodile njegovu osvetničku dušu! I dižem ja sad jednu, sad drugu ruku, dlanovi mi se umrtvljuju, prsti gore, zubi stiskaju, ali ne puštam glasa! U klupama nitko ni da se makne. Svi se pretvorili u uho i oko. Kad sam se vratio u klupu, nisam znao kamo bih s rukama. I dlanovi i prsti gorjeli su kao da sam ih izvadio iz vatre.

I dok mi Živko sve ovo spominje i oblijeće škarama oko glave i njima gricka kosu, drago mu je što sam tako preplašio učitelja. Ne misli jadan kako je meni bilo. Vidim da sam u njegovim očima ispao kao neki junak. Kad odjednom mene nešto ugrizlo za uho! I to dobro! Škare u Živkovoj ruci zastale i klonule. Da li je uletjela osa ili pčela? To sam pomislio. A da su i uletjele, zar bi se smjele približiti? Ne bi ih uplašile škare? Odmah mi je bilo jasno da sam na krivom putu. Da je tako, vidio sam i po Živkovim riječima. I on me je uvjeravao da nema ni osa ni pčela. Nikada one ne ulijeću. Pa koji je onda đavao? Da mi nije škarama uho zasjekao? Veli on meni da će stipsom zaustaviti krv. A to što mi je zasjekao uho, to zapravo i nije ništa novo. Događa se to kao sastavni dio posla. I dok mi stipsom zaustavlja nepravedno prolivenu nevinu krv, uvjerava me da čovjek nije savršen i tko radi, taj i griješi. I on se na pogreškama uči. Ma čuješ li što mi je rekao? Govori kao filozof. Na pogreškama se uči! U ljudskoj prirodi je da griješi! I gdje li je samo tu pamet posrkao? Pa to je on bio preteča današnjeg načina rada! Zabrljaju pa kažu na pogreškama se uči. Tko radi taj i griješi! I nitko nije kriv. Reci ti meni onako po srcu da li bi mogli kupiti auto, sagraditi kuću, vikendicu i još imati novaca u banci da se ne uče na pogreškama? A Živko, iako je pogriješio, ni u kapitalizmu se nije mogao obogatiti.

Kako nisam imao razumijevanja za Živkovu filozofiju, otvoreno sam mu rekao da sam došao da me kao čovjeka ošiša, a ne da mi i uši odreže! A znaš što on veli? Otkupit će svoj grijeh te da će me i obrijati. To nikako ne! I ne! Mogao bi mi vrat prerezati pa se praviti da na pogreškama uči i nikom ništa. Odmah sam odbio njegov prijedlog i još dodao da mu slučajno ne padne u glavu da mi zube vadi.

Slušaš li ti mene? Ili si zadrijemao? Slušaš? Dobro. I zanima te što je poslije bilo? I taj Živko stoji uz mamu, a ja mu dobacujem da mi nije ni na kraj pameti da idem s njim na kanal da se kupamo. Ni pas ne bi izašao iz kuće, a ne ja i to poslije objeda. Kakav kanal, kakvo kupanje! Kakvi bakrači! Radi se o nečem posve drugom. O nogometu! A kakve ja veze imam s nogometom? Održat će se nogometna utakmica između nas i Švaba iz susjednog sela. Neka se održi. Nemam ništa protiv toga. Drago mi je. Želim da pobijede Švabe. Tako ja njemu. On samo vrti glavom kao da ne razumije što mu ka-

žem. Poslali su ga da se vrati sa mnom, živim ili mrtvim. Ama zašto? Zašto? Neka traže drugog. Pravoga igrača. Samo ću im smetati. I znaš što mi je rekao? Imaš li uši pa da to čuješ? Zagledao se u moje cipele kao tele u šarena vrata. Gleda moju mamu i prstom pokazuje u njih. Istina je. Imam cipele. Nisu ga prevarili. Potreban je igrač, koji ima cipele. A moje cipele nove. Nedavno mi ih je otac kupio. Ne mogu reći da ih nemam. Bila bi to očigledna laž. A tko laže, taj i krade. U novim cipelama da idem igrati i da ih odmah upropastim? Neka se mani ćorava posla. Tko bi bio lud pa to napravio? Ali on navalio, ne odustaje. Zar mogu dopustiti da Švabe pobijede? Zar to ne bi bila sramota za selo? Zar meni nije stalo do našega ugleda? I sve tako, cipele, ugled, ponos, svijetao obraz! Čast! Meni se sve čini da će me na suho obrijati. Onda još nisam znao kojim bih se oružjem obranio, kako bih ga etiketirao da je lokalni patriota, šovinist i klerofašist! Kad se uvjerio da mu ništa ne pomaže pozivanje na prave moralne vrijednosti, jednostavno mi je predložio da posudim cipele. Samo mi je još samo to bilo potrebno! Zar mu nesretniku nije poznato da se ne posuđuje žena, bicikl pa da to važi i za nove cipele? Zna on to? Kako ne bi znao! Živi s ljudima, a ne s magarcima. Ali ovdje se ne radi o pojedinačnom interesu nego o društvenom. A kad je u pitanju društveno dobro, mora se žrtvovati pojedinačno. Kako da ja to ne shvaćam? I to još gimnazijalac! Neće zadržati moje cipele, pošteno će ih vratiti poslije historijske upotrebe. Sve je to lijepo, samo bih ipak na kraju mogao ostati bez cipela. Ako i one doprinesu pobjedi, ne bi li imale toliku zaslugu da ih metnu u muzej! I što bih opet mogao protiv kolektivnoga interesa? Ništa. Ako bih i prigovorio, zar me ne bi mogli nazvati narodnim neprijateljem, kako to danas neki novinari rade? Biti narodni neprijatelj, to ti je nešto najgore na svijetu. Treba te brisati iz matice rođenih da ti se ni ime ne spominje ni na ovom ni na drugom svijetu! I sad da mi se desi da budem proglašen narodnim neprijateljem i to sve zbog cipela pa ako su i nove? Vrijedi li spomenuti da su mi cipele malo tijesne, da nisu za nogomet, posve su nove. Poslije utakmice mogu ih baciti u smeće.

I znaš što mi Živko kaže? Da je baš dobro što su mi malo tijesne, da će se razgaziti pa ću ih poslije moći nositi s uživanjem. Pravo da ti kažem, cipele mi i nisu bile tijesne. To sam govorio da ga se riješim. I možeš zamisliti što je nesretniku još palo na pamet? Kako bi se i mogao sjetiti? Uz cipele idu i čarape! Čuješ li ti to? Zašto sam jutros oprao noge? Samo zato da obujem čiste čarape. I sad i te čarape da netko obuje na prljave noge? A ovaj, kako je započeo, još može tražiti da mu dam i gaće i to sve za opće dobro. Kažem ja njemu da od svega toga neće biti ništa. Ako već netko treba da bude u mojim cipelama i čarapama, onda ću to biti ja i nitko drugi. I on, nesretnik, slaže se sa mnom i drago mu je što sam najzad shvatio da je potrebno da s njim pođem na tu za mene nesretnu utakmicu. I što mi je preostalo? Put pod noge pa na utakmicu. I tako idemo ti mi malo stazom, malo prijekim putem kroz kukuruze dok nismo izbili na čistinu, na kojoj su se već skupili igrači i nešto publike, koja je podvijenih nogu sjedila na travi. Kad sam vidio Švabe, sve mi je bilo jasno. Svi su bili obučeni u dres. Na nogama su imali kopačke i dokoljenice! Pravi igrači. A naši? Bolje bi bilo da ih nisam vidio. I tebi bih to onda preporučio. Neki su bili bosi, u bijelim gaćama, drugi u sandalama, treću u šulama pletenim od šarene vune i podšivenim platnom. Jednom riječju skupljeni s brda s dola. Dobro je što onda kod nas nije bilo televizije da prenosi utakmicu. Gledam ja njih, a sve mislim kamo li će bosi u koprivu! A onda se sjetim da boj ne bije svijetlo oružje, već boj bije srce u junaka. I to kao da me je malo utješilo i nije dopustilo da već u samom početku izgubim svaku nadu. Tješilo me je i to što je Stipa

Tomašev određen da bude sudac. Sad, pravo govoreći, da li je bio postavljen ili se sam postavio, nije ni važno. On ti je bio pravi stručnjak za nogomet. Takav se svakih sto godina rađa. Znaš li ti kolika je Jugoslavija i koliko ima u njoj gradova? A da i znaš, kakve bi od toga imao koristi? Nogometne klubove ne bi poznavao. A Stipa? Taj ne samo da je poznavao svaki klub, nego je poznavao i svakog igrača. I gdje se koji rodio, koliko godina ima, u kojem klubu igra, s kim je igrao, koliko je golova zabio, u koliko sati i minuta! Čak i kojom nogom! I što da ti dalje nabrajam! Bio je prava enciklopedija. I kad on daje savjete, možeš biti siguran da to radi pravi stručnjak i da u njega možeš imati povjerenja. I eno ga gdje vodi Miku za rukav i pokazuje mu rukom gdje će stajati.

— Ti ćeš biti vratar ili golman!

Mika gleda oko sebe da vidi gdje su vrata. S jedne strane naslagano nekoliko hlača i košulja, isto tako i s druge. Ovdje moram napomenuti da je i publika imala udjela. Pojedinci su rado svukli ili hlače ili košulju i stavili na raspolaganje Stipi da označi vrata. I sad na tim vratima stoji Mika i zadovoljno se smješka. Stipa mu daje savjete. Čujem ga dobro.

— Ti si vratar ili golman. Jesi li me razumio? Da ne ponavljam. Dobro. Ti ćeš tu biti i paziti! Kad naleti Švaba s loptom, da ga ni za živu glavu ne puštaš ni živoga ni mrtvoga. Ti si visok i jak. Imaš duge ruke. Pravi si lički medvjed. Zato sam te i izabrao da budeš vratar. A to ti je velika čast!

Mika se češe po potiljku i ja već čujem gdje mumlja:

— Neću! Neću!

— Što nećeš? Čudi se Stipa.

— Neću biti lički medvjed. Nikada nisam bio u Lici i nisam vidio ličkoga medvjeda.

— Dobro. Možeš biti uvezeni ili domaći počasni medvjed, iako u našoj šumi nema medvjeda. Jesi li zadovoljan?

On sliježe ramenima i kaže da bi morao razmisliti, ali sad za to nema vremena. O tome može razmišljati poslije utakmice.

Sad je upamtio ono najvažnije da ne smije pustiti Švabu, ako naleti, ni živoga ni mrtvog. To je njegovo zaduženje i toga se mora savjesno pridržavati. I zato je odmah zasukao nogavice i rukave. Bio je spreman za bitku.

U sredini igrališta Stipa je oko sebe skupio naše igrače. Sve glava do glave. Ne znam zašto im tiho govori. Švabe ne razumiju hrvatski, ali valjda je Stipa to zaboravio. A tko će u takvoj situaciji na sve i misliti? I publika već nestrpljiva. Neki zviždе. Neki viču:

— Hajde počni! Što čekate? Valjda noć pa da po mjesečini igrate? Da se manje znojite?

Netko od igrača odvraća:

— Što je? Što se dereš kao da ti je krava stala na nogu! Ne ideš na vašar pa se bojiš da ćeš zakasniti na vlak. Ako ideš, možeš i pješice. Jeftinije je. Nisi platio ulaznicu. Možeš i pričekati. Ulaz slobodan. Navali, narode!

Isti glas odgovara:

— Nisam veslo sisao pa da platim ulaznicu!

Čuješ li kako se srdačno nadvikuju? Slušaš li ti mene? Možda ti je i dosadno, a ja sve tralala, gnjavim te. Zanima te kako je dalje bilo? Drago mi je da te ne gnjavim kao baba pitu. Takvu utakmicu i ne možeš vidjeti svakoga dana. A što je sa mnom bilo? Već sam mislio da je Stipa na mene zaboravio, da ću sjesti na travu blizu učitelja i uživati u igri. A i inače sam se pravio Englez. Ali vraga! Lijepo ti on odredio da budem spojka. Što li mu je to? Jesam li dobro čuo? Što li ću spajati, što li ću razdvajati? To ti je da idem rubom igrališta i pazim da lopta ne ode u kukuruze. Mislim ja i to je neki

posao. Glavno je da i od mene bude neke koristi. Ima tu i djece, koja rado trče za loptom pa će mi pomoći. Ja ću im biti kao neki šef. Neću morati mnogo upotrebljavati cipele. Ako baš lopta i naleti, ja ću nju vrhom cipele pa će biti i vuk sit i koza cijela. Možda će na mene zaboraviti, a to bi i bilo najbolje. Da se šetam rubom igrališta. Nije to korzo kojim sam se već šetao u gradu. I ja zadovoljan, srce mi raste od zadovoljstva. Sa strane sjedi učitelj. Pokrio glavu slamnatim šeširom. To mu dođe kao neki suncobran. Uz njega, u redu, djeca se pretvorila u veliko oko i rukavom brišu nos kao da mašu zastavicama. Već zbog ovakve odabrane publike vrijedno je da se održi utakmica. Učitelj je nestrpljiv. Gricka brkove kao jarac granu. Pitaš koji je to učitelj? Da li je onaj, koji me je onako nemilosrdno tukao zbog one nesretne eksplozije? On je. Glavom on. A ono što me je istukao, već sam mu oprostio i zaboravio. Dobro je da čovjek samo lijepe doživljaje pamti pa da mu život bude pun optimizma. Da me nije tukao, zar bi se mogao nadati da u razredu bude disciplina? Bez discipline nema ničega. Bez nje bi svatko na svoju stranu kao svinje u tuđi vrt. Što ti ja to sad pripovijedam? Eno svi se igrači našli na sredini igrališta. I lopta poletjela! Eno je iznad glava igrača! Kad se našla na zemlji, svi oko nje kao oko velike zdjele iz koje će štakor iskočiti. Iz toga klupka, šarenoga, oslobodila se lopta pa pravo prema našem golmanu. Za njim juri Švaba kao da si ga iz topa izbacio. Za njim naši igrači, koji nisu birani po obličju i ljepoti, već po srcu junačkome. Trči Švaba kao da mu iz kopački vatra sijeva, a iz nozdrva modar plamen liže! Navijači zanijemili. Stisnuli dlanove. Neki su već spremni da skoče i zaustave Švabu. Naš golman začuđeno gleda ovoga hrabroga ratnika i sve govori:

— E baš tebe čekam! Dobro mi došao, neznana delijo! — Poletio ti on na Švabu. Opasao ga rukama. Podigao i stao tresti kao kad treseš vreću krumpira da u nju više stane.

— Nećeš ti meni proći kroz vrata pa da si još jedamput toliki! Živu glavu nećeš izvući!

Vidi Švaba da tu nema šale, da ga čeka veliko zlo pa počeo iz petnih žila vikati:

— Hilfe! Hilfeeee!

— Što, hoćeš još i kifle? Što ih nisi prije jeo? Misliš da sam pekar pa da kifle pečem, da ti ih onako vruće na tanjuru donesem? Ne bi li uz njih i čašu mlijeka?

Stipe zviždi i trči prema njemu. Viče:

— Pusti čovjeka! Što ti je?

— Nije ovo čovjek.

— A što je?

— Švaba. Evo vidi.

I opet ga stao tresti i prebrajati mu rebra. Stipa dotrčao. Dotrčali i igrači i oslobodili Švabu.

— Što ti je? Jesi li lud? pita ljutito Stipa.

— Zar nisi rekao da ne puštam Švabu ni živoga ni mrtvoga? I još više da hoće kifle.

— Ne više on kifle, nego: hilfe!

— A što mu je to?

— U pomoć! U pomoć! Nego gdje ti je lopta? Lopta gdje ti je? Ona ne smije proći kroz vrata! Golman ga gleda kao da se budi iz sna. Češe se po zatiljku i napuhuje obraze. I tek sad se sjetio lopte. Sam sebi govori:

— Pa to lopta ne smije proći kroz vrata, a ne Švaba.

— Eh budalo! Ti umjesto lopte uhvatio čovjeka, govori mu Stipa još ljut i uzrujan.

— Ako sam i pogriješio, možda sam i dobro učinio. Tom više neće pasti na pamet da se ovamo zalijeće. Vidi kako se osvrće i gleda me kao da sam ga udicom iz kanala izvukao.

Iz kukuruza se pojavio dječak. U rukama visoko drži loptu i viče da nije prošla kroz vrata i da nije gol. Gledam ga pa sve mislim da je ovo neslužbeni pomoćni sudac i da se razumije u nogomet. A nemaš ga što vidjeti. Pedalj pa prkno! I vratar je zadovoljan pa ga miluje po glavi. Mali se isprsio i dobacuje mu da ima dvije lijeve noge! Tako on njemu u lice.

— Iš, pijetliću! Ne čeprkaj preda mnom da te ne kljucnem u glavu!

Nadnosi se nad njega golman. Svi su zadovoljni što nije gol. Napetost je popustila. Zar da već u početku dobijemo gol? Što bi tek poslije bilo? Ali tko će sad još i na to misliti? Lopta je u zraku. Eno kotrlja se na švapskoj strani. Tko to za njom juri? Jest, Marko je. Glavom on! Onako bos, nagnut, udara bosim nogama u svoje zadnje obraze, bijele gaće lepršaju kao ptičja krila. Meni drago da se rastopim od dragosti. Nalijeće na njega sad jedan, sad drugi Švaba, ali uzalud. Marko tako vješto oslobađa loptu između njih kao da se cijeloga života samo tim bavio. Ako sad Švabe ne dobiju gol, neće nikada! A i naši su igrači tu. Prate ga i ako je potrebno, da u nevolji Švabi podmetnu nogu, da se poslije pravdaju da se to slučajno desilo i da je zapravo Švaba kriv što se tu slučajno našao.

I učitelj maše slamnatim šeširom, rastvorio usta i da mu sad u njih skoči žaba iz trave, progutao bi je a da ne bi ni znao da je to učinio. Poslije bi se samo čudio kako to da mu žaba iz želuca krekeće. Što su sve vikali naši navijači, možeš i zamisliti. Dobro je što Švabe ne razumiju naš jezik. Nekad i od neznanja može biti koristi. I baš u odlučnom trenutku Marko se preklopio kao britva. Uhvatio se za želudac i pravo u kukuruze. Svima je zastao dah. Nastao tajac. I ja sam se zaprepastio. Da ga netko nije udario? Nitko se nije našao pred njim. Vidim i Švabe se čude. Pitaju jedan drugoga pogledom što se dogodilo, zašto je Marko tako naglo otrčao u kukuruze i to onako presavijen. I sudac otišao da provjeri i da iznese pravu istinu na vidjelo. Kad se vratio iz kukuruza, jednom rukom je odmahivao, a drugom se držao za nos. Istina se nije mogla zatajiti i ni jedan Švaba se nije mogao optužiti.

Marko se sinoć najeo graha i to »grava prdova« i sad je to opasno djelovanje došlo do vrhunca. I možeš li ti zamisliti što Marko navodi kao olakšavajuću okolnost. Kad je još jučer doznao da će sudjelovati u utakmici, najeo se graha, jer on daje snagu. Pa to mu dođe kao neko drogiranje. I sad da kao pravi igrač Švabama daje golove, eno ga, bavi se poljoprivredom. Zar nesretnik nije znao da je drogiranje strogo zabranjeno i kažnjivo? To se moglo dogoditi samo zato, što prije utakmice nije bilo stručnoga liječničkog pregleda. I on, koji je bio skoro na vrhuncu slave da nam osvjetla obraz, našao se u kukuruzima. Što sve još neće biti! Onaj tamo uhvatio Švabu pa ga trese kao vreću krumpira, ovaj se najeo opasnoga graha! I reci ti meni da li možeš zamisliti kako je to na nas psihički djelovalo pa i na same igrače? Šteta što onda nije bilo psihologa pa ni psihoanalize! Ali tko će sad još i na to misliti kad eno lopte na našoj strani. I opet je Švaba nemilosrdno goni prema našem golmanu. Uzalud naši igrači nastoje da mu oduzmu loptu, čak i da nogu podmetnu. A i opasno je! Ako te Švaba dohvati kopačkom po bosoj nozi, možeš odmah u prijevremenu nogometnu penziju! Od toga bi imao malo koristi. Kad je naš golman vidio kakvo nam se zlo sprema, pognuo se pa će prema Švabi da mu rebra prebroji. Baš u tom sudbonosnom trenutku lopta ga udari posred čela. Prvo mu se pred očima sve smračilo. Onda u glavi zaiskrile zvijezde. Pogled mu se ukočio. Pred njim Švabe. Svi isti kao da su se ispod iste kvočke izlegli. Čuje i neke glasove. Viku. Pa to njemu čestitaju što je uspješ-

no obranio vrata. Sve mu to biva jasnije i gasi mu zvijezde u glavi. Kad je posve došao k sebi, razvukao je usta od uha do uha. Između usana pojavili su se zubi kao dva reda zrna na klipu kukuruza. Kad svi viču da je obranio vrata, ne preostaje mu drugo, nego da i sam u to vjeruje, makar nije vidio vlastitim očima.

Evo ti i onoga mališana opet s loptom iz kukuruza. I znaš što govori vrataru?

— To je glava!

— I jest! — Odgovara mu vratar ponosito.

— Za četiri noge!

— Iš! Opet ti pjetliću! Ako te uhvatim, ovako ću te!

I vratar kažiprstom i palcem hvata vrh svoga nosa, podiže ga, a desnom rukom prelazi preko grla kao da ga kolje.

— Ovako ću ja tebe!

— Jest, da nisi obukao čarape na bose noge! Pogledaj!

I vratar iznenađen tom primjedbom, gleda u svoje noge kao da ne vjeruje da se još i to moglo dogoditi. Onda mu sine u glavi da se čarape oblače na bose noge pa vikne mališanu:

— A kako ti oblačiš?

— I ja na bose noge. Naučio sam od tebe.

Slušam ja to pa sve mislim: Ovako malen, a pun šale. Kad je sad tako pametan, što će tek poslije biti! Nije Zagorac, a rodio se s malom maturom. Blago njemu i njegovim roditeljima.

Uto je dopro glas iz kukuruza:

— Ima li tko papira?

To se Marko javlja. Znači, savjesno je istovario prerađeni grah i valjda želi napisati izvještaj. Tako ja mislim. Glasovi oko mene potvrđuju da moje mišljenje nije osamljeno. Ali tko će slušati što Marko viče kad treba pratiti što se događa na bojnom polju. Zar da ne budem u toku događaja? Povijest nikoga ne čeka. Tko se nje dobro ne prihvati, strese ga kao kobila lošeg jahača.

Sunce, koje je odozgo pržilo, kao da je okrenulo »šaltere« pa otišlo na odmor. I zaista. Tamo, gdje je bilo na nebu, sad je velika crna zakrpa. I ta zakrpa se širi, postaje sve veća. Znam, to je oblak. I to baš na onoj strani s koje obično dolazi nepogoda. Tješim se da će se razići, da neće ovamo stići. Tko gleda u taj oblak? Nitko za to nema vremena. Sad je ugodnije. Sunce ne prži u zatiljak. Učitelj skinuo šešir da olakša glavu tešku od pameti. To ti je kao da je nastala hladovina. Ti u njoj sjediš pa se odmaraš. Još da ti je noge staviti u lavor hladne vode pa da uživaš.

Lopta je na švapskoj strani. Tko li je oblijeće? Gužva je pa i ne mogu dobro vidjeti. Idem rubom igrališta prema švapskim vratima. Može se dogoditi i to čudo da i ja šutnem loptu. Da dam gol, nije mi ni na kraj pameti. Mogla bi mi slava udariti u glavu. A nikad nije dobro kad te nešto udari po glavi. Prepusti slavu drugom. Imat ćeš manje neprijatelja.

I tako polako idem tim rubom prema švapskoj strani. Što da se žurim? Nije još vrijeme za večeru. Ako baš i ne dođem na vrijeme, neće mi pobjeći. I tako ti ja mislim kad eno gužva, šarenilo, ne znaš tko koga gura i što naši psuju Švabama. A navijači? To da si vidio! I njihove miroljubive poruke. Od njih ni jedan Švaba ne bi ostao živ. Oni, koji sjede na travi i ne da im se ustati, njišu se i guzicom udaraju o zemlju. Gledam ja pa ne vjerujem što rođenim očima vidim. Kad iz te gužve izleti lopta pa pravo prema meni. Je li moguće? I zaboravio ti ja da sam u novim cipelama. U tren oka samoinicijativno sam donio odluku da je dočekam i pogodim nogom pa bilo što bilo. Tko zna hoće li mi se ikada u životu pružiti prilika da i ja pokažem da nisam

mačji kašalj. Odande netko viče:

— Lupi je! Hoćeš da ti donesem limun?

O, ljudi moji! U tako sudbonosnom trenutku on bi mi limun donosio! E jest budala. Zar ne zna da je danas nedjelja, da su dućani zatvoreni? I gdje bi limun kupio? A napokon i što će mi limun? Kiseo je. Nisam ga željan. I ne slušam toga što viče. Nemam vremena za diskusije o limunu. Zamahnuo ti ja nogom i znaš li što se dogodilo? Otkud bi i znao kad nisi tamo bio. Što te i pitam? Pogodio sam je. Odletjela lopta tamo i oko nje opet krkljanac. Sve mi se ne vjeruje da mi je to pošlo za rukom, zapravo za nogom.

Uz mene mališan. Poteže me za rukav:

— Jesi li ti to šutnuo loptu?

— Jesam. Zar nisi vidio?

— Da nisam vidio, ne bih te ni pitao. Dobar si. I slijepa koka nađe zrno!

— Ti to meni?

— A kome ću?

Gledam ga ispod oka:

— Zar te još nije vratar?

Kažiprstom i palcem hvatam vrh nosa, podižem ga i desnom rukom prelazim preko grla.

— Nije. Tupa mu je britva. Nema novaca da je da naoštriti.

Odozgo zagrmjelo. Čini ti se da preko oblaka valjaju veliku burad. I to honorarno. Zar ne znaju da je danas nedjelja i da se ne radi? Ili je i tamo pao standard pa rade prekovremeno da prebace normu? Tko bi to znao? Nemam telefona da ih pitam. Možda mi i ne bi rekli istinu. To je službena tajna. I što se zapravo imam miješati u njihovu privredu? To je njihova unutrašnja stvar!

Zanjihali se vrhovi kukuruza. To ih vjetar povija kao da ih miluje. Nemam vremena da mislim na kišu. Vidim samo gužvu oko lopte. Čujem dreku navijača. Tko vodi loptu? Da li dobro vidim? Jest! To je Ilija! Široke bijele gaće lepršaju oko njega, laktovi rašireni, bose noge odmiču da ih više ništa ne može zaustaviti. I onda: Šut! Kako je udario loptu, a ono mu pale gaće i da nije imao na sebi košulju, bio bi kao od majke rođen. Švapski golman od iznenađenja i kao da pred sobom ima nekoga s druge planete, raširio ruke i samo trepće velikim očima.

— Gol! Goool!

Publika potrčala prema Iliji. I dok on podiže gaće i lijevom rukom ih steže iznad pupka, neki ga grle, još jače viču, podižu ga na ramena. On ponosan, kao da je na bijelom konju, maše desnom rukom.

Na tornju zazvonila zvona. Čuješ: dim, dam. Ti zvuci nisu radosni, bezbrižni. U njima je mučno predosjećanje. To zvona zvone da rastjeraju oblak, koji je sve teži, mračniji. Švabe, jedan za drugim na biciklu, žure prema svom selu. Prati ih vjetar. Gura ih. Kaplje kiše su sve brojnije. A i mi, došavši k sebi od oduševljenja, potrčali smo da što prije stignemo do prvih kuća. I tako se završila ta zaista slavna utakmica. Moram ti još i ovo reći. Jesi li ikada vidio ili čuo da je neki gologuz igrač dao gol? Razumije se da nisi. To je jedini slučaj u povijesti nogometa. I zato je, mislim, potrebno da ti nešto kažem i u vezi s tim gaćama. Ilija ima stare i nove gaće. Odlučio je da igra u starim. Ako se i uprljaju, nije šteta. Na jedno je zaboravio. Nije provjerio kakav je u njima svitnjak. U starim gaćama i stari svitnjak. I od starosti je zatajio i čuo si što se dogodilo. Slušaš li ti što ti govorim? Nekamo si se zagledao. Zanima te? Drago mi je. I to eto nekad bilo, sad se spominjalo. Tako ti je to u životu i što možeš.

Pavao DESPOT

Brige Ivanove

Tek kad su ga odveli, postali smo junaci.

Vapaji djece njegove, za trenutak, dirnuli su u našu savjest...

Ni prvi ni posljednji; kako je lijepo pred oluju svoj brod skloniti u sigurnu uvalu, otići zatim u toplu kuću, prigrliti najmilije i, tako, u blaženu spokojstvu, slušati urlanje vjetra...

A kad se stiša sve, pomoći ćemo dragim prijateljima, s kojima se »sudbina tako surovo poigrala«, izvlačiti potonule lađe...

Zapljuskivat ćemo ih, pri tom, pričama o boljim vremenima...

Ta rana, kao i ona najteža, koju nam je Dobriša najbolje dočarao:

— O zemljo moja, ti si kao bara.
Kad koja glava iz mulja izviri,
Ne viri dugo. Ima, tko se stara
Da dotučena zauvijek se smiri. —,

boljela je Ivana.

Ivan, jer je neprijatelj »praznog hoda«, bori se uporno protiv pogubne ravnodušnosti;

Ivan, jer zna da je »istina kći vremena, a ne vlasti«, ne napušta čovjeka — stradalnika, upija njegove suze i hrabri ga.

Ne da mu, ni onda kada ga svi ostavljaju, da sustane.

Ali, jer i drugih ima, koji jačih grijehe u vrline pretvaraju, i gluposti jačih u zdrave, najlucidnije misli pretvaraju; jer ima i onih koji grobare najsvetijih ideala u rodoljube pretvaraju, srce Ivanovo krvari.

Pošteno, čisto srce Ivanovo ljubav i iskrenost vapi, za vjernošću traga.

Tragovi vjernosti

Da li ti mogu reći sve što me kida, muči,
bez straha da ćeš, čuvši, postati »veći«, »jači«.
Reci, od onih nisi što samo svojoj kući
donose osmijeh. Sunce da li ću s tobom naći?

Da li osluhnut želiš i hoćeš moje boli,
ne da me »superiorno« gledaš i glasno žališ?
da li se srce tvoje druži i da li voli
i s onim koji strada; koje ti vatre pališ?

Čuj, da li si u stanju nadanja moja jačat';
i onda kad se nižu padanja moje biti
uz mene da l'ćeš ostat i hrabriti me, shvaćat',

da li su patnje moje i tvoga tkanja niti?
Da li si taj il' nisi; reci, jer srce vapi
iskrena prijatelja, sa čista vrela kapi.

— Zadatak je prave nacionalne književnosti da obuhvati cjelokupni narodni život u njegovim najznantnijim i specifičnim očitovanjima.

Što je hrvatska književnost vidjela u hrvatskom selu od g. 1935. pa do početka osamdesetih godina?

Što su njezini pjesnici znali osjetiti od onih velikih potresa, koji su u to vrijeme drmali hrvatskim selom? —

Tako nas uči i tako nas pita Barac...

Moje malo selo, moje drago selo,
Hrano srca moga, hljebu duše moje!
Lahoriću blagi, što mi znojno čelo
Rashlađuješ dahom žive vjere svoje!
Brda moja rodna, more moje sinje,
Potočiću bistri i puteljci čisti:
Stari drug vaš nosi srce vam djetinje,
On se k vama vraća jer je uvijek — isti.

Zaostrogom pođimo, tim hrvatskim selom krenimo i, u proplancima njegovim i lagunama, u bdjenju Vitera i Prosika i u šapatu pučine što, eno, tajanstvo svoje širi i ne samo Kapeć oplakuje, osluhnimo zanose mlada fratra.

— Kako ne bih, slavo moja,
Kad s Vitera tvoga
Iskra sveta žarnu mene
Plama vilinskoga?! —

More

Svak je tebi pjevo hvale,
Sinje more, slavo moja:
Do pjevanja nije meni
Ta pučina divna tvoja.

Nek ti drugi slavu poje,
Neizmjernog sliko živa:
A nek miso moja valom
U beskrajnost tvojim pliva!...

Da sav svijet je bašta kitna,
Suho zlato, silne gore:
Nigda mira ni života
Bez tebe mi, divno more!!!

Učinimo sve da bismo shvatili »cjelovit izražaj osobne tragike nacionalnog poniženja, socijelnog ropstva i ogorčenje, pobunu i vjeru u pobjedu onih koji trpe«.

Čovjek može vidjeti istinu samo onda kada je čistog srca.

Čisto srce bez brige ne može. A s brigom se ne prestaju družiti samo oni u kojima je razvijen istinski osjećaj dužnosti.

Suza na licu neznana čovjeka. Ševa u jastrebovim kandžama.
Ruina što grabi kuću dragu i polja neizorana.
Poslušnost i šutnja iz straha, da li uvijek iz straha samo, nikle.
Oči, na nepravdu i maske, navikle.
Mržnjom i neznanjem, ima li bolesti težih, izranjene.
I tako u beskraj;
Ukrao sam cvijet i majci ga dao,
ukrao sam jabuku i dao je dječaku iz Etiopije,
ukrao sam drvo i dao ga starcu da ga ogrije.
Vjerujte mi, sve sam to učinio u najboljoj namjeri.
A vi me sudite.
Sudite ljubavi mojoj.
To je briga.
A dužnost?

O njoj Kant nek nam zbori:

»Dostojnost poštovanja dužnosti nema nikakvog posla sa životnim uživanjem; dužnost ima svoj osobiti zakon i svoj osobiti sud, i ma koliko se htjelo zajedno strpati dužnost i životno uživanje, da bi se bolesnoj duši dali tako reći kao lijek, oni se, ipak, ubrzo razdvajaju, sami od sebe.

Ne učine li to, dužnost uopće ne djeluje; a ako bi pri tom tjelesni život i dobio neku snagu, moralni život bi, ipak, nepovratno nestao.«

Zna Ivan što je dužnost ljudska; i »kazuje nam kako i kroz naoko najskučenije i gotovo beznačajne događaje u životu ljudi i nad njima nadsvođenog neba, ako ih dotakne ruka pravog čovjeka i pjesnika, uvijek diše veliki i životvorni dah jedine i sveobuhvatne vječnosti...«

Dah dužnosti i briga nazočni su u Ivanovu hodu i u sučeljavanju s naoko banalnim stvarima:

— Pa kad ćete se vi udati, gospojice?

— Teško se, gospodine, danas udati.

— Kako teško?

— Ako je miraza eto svih lijepih svojstava...

— Istina je. Muško žensku ne vjeruje. I onaj komu se vrlo mili okretna i vesela djevojka, ima časa kad bi htio da bude slična madonama božanskog Rafaela. Pače to bi želio upravo u onom svečanom trenutku, kad namišlja i odlučuje omiljeloj pred žrtvenikom vječnu ljubav svoga srca pokloniti. Ljepota zaplijeni mlado čeljade, ali, uz rumene jagodice, vjerujte, hoće pravi momak lijepu dušu;

jer, zbilja i kad uvene cvijetak svježosti i čari tjelesne, ostaje miris divnih duševnih darova do samoga groba i preko...

— Vi lijepo, gospodine, govorite, i to je živa istina, da nema na svijetu veće muke, što kad prolaznoj ljepoti ne odgovaraju osjećaji srca, plamovi duše.

— Svjedok mi ovo tiho more, da visoko cijenim vaše darove, i da vas... ljubim.

— Ah, ljubav! Ljubila sam i ljubila i ostala prevarena... Srce bi mi u njedrima puklo, da mi još jedne nije, a to je *nevarljiva, čista i sveta ljubav domovinska.*

— Milostiva! Sad krenuste u najtanju žicu moga srca, sad me osvojiste, jer vi valjda i ne nagađaste, da ste mi ponajvećma s toga mila, što znam kakva ste Hrvatica i koliko ljubite dragu domovinu...

— Vrlo me hvalite, a ja ne činim ino, nego što vršim svoju DUŽNOST, ispunjam sveti prirodni zakon, jer ja ne znam što ima slađega na ovoj zemlji od majčina jezika!!?...

Zarumeni se i baci pijesak u more, ko da mi htjede reći, ne vodi me u dubine.

Odskakutala na ples, a ja još šetao žalom po toj čarobnoj mjesečini... —

Ushićenju Ivanovu nema kraja kad vidi, kad osjeti da još nas ima; a kada vrline rodoljubne sretne u srcu mladu, kad sugovornikom ima onog tko »vrši svoju dužnost«, postaje hrabriji, spokojniji.

Jer, dragocjeni su glasnici hrvatstva u vrijeme kada ima i onih koji ostavljaju rodnu grudu, ne samo u pečalbu bježeći, nego i, s autonomašima šurujući, radije talijanski govoreći, bez srama potalijančujući se.

Naravno, odnarođivanju su i tada najpodložniji, tuđinskoj ruci najpokorniji, oni koji u prvim zorama svog života nisu upili zov čestitih ljudi naše povijesti.

Korova tog na grudi našoj da bi bilo što manje i da bi »pod zastavom hrvatskog poštenja i davnih naših prava« složno i ponosno krenuli, Ivan plače da bismo i mi plakali, raste da bismo i mi rasli, doziva i ljubi dostojne ljubavi da bismo i mi ljubavi dostojne ljubili i dozivali, vodi nas u krilo junaka koji su, na svome, jer su branili svoje, pali:

— Nosile me biele vile
Do slavnijeh raka,
Na pepelu gorko plakah
Naših junaka! —

... Od Pireneja do Urala nema naroda koji bi se podičiti mogao kao Hrvat, da, dok je kroz vjekove stradao, hrveći se s najvećim aždajama na svijetu da je ujedanak borio se jednako za svoju glavu i za velike, neumrle stečevine ljudskog uma...

Zavezoh se do rodnoga svoga Zaostroga, e da bi lijepa Viterkinja put kazala novom Odiseju. U tom gustom masliniku, pod granami stoljetna hrašća i jadikovnih čempresa, na divnoj ravni pri samome moru tko da suzu milostnicu ne prolije vrh pepela pievca Milovana?!

Koga li čestitoga Primorca smililo ne obuzme na tom posvećenom groblju dičnih starenika?! ... Lijepih li uspomena taj stari manastir u svom krilu krije.

Želiš li koju doznati o turskom nasilju i primorskom viteštvu povjestnica tu je.

Pitaš li za tolike umnike naše, iz tih su mrkih mirina ptići polećeli, da rade, da rod svoj tješe.

Zar naša brda, more i otoci nisu puni veličajnih uspomena?

Zar ne griješe sinovi Primorja, što potomcima ne iznose djela otaca?! ... —

Eto, još jedan zov dužnosti.

I brige.

A onda more suza.

Prisjetimo se; i Silvije, najdraži pjesnik mog oca, plakao je često. I crvenio se, zbog grijeha. Ne svojih, nego suputnika svojih grijeha.

I ljubio je suzu koja iz brige izvire:

— *Nije ljudska suza da se po njoj gazi.* —

I kada je o sveopćim, najsvetijim idealima riječ, i kada je o patnji nemoćnih riječ, Ivan je tu ne da registrira, ne da docira nad sudbinom naivnih, nego da upija i uzvisuje bol poniženih:

— Primorkinjo draga sele,
Kad na grobu polomljenu,
Rosiš bijelo lice svoje,
Oj sjeti se onog srca,
Koje na tom kobnom brijegu
Više puta pucalo je...
Kad na nebu, dijevo lijepa,
Gledaš kako zvijezde sjajne
Povrh groba kolo vode;
Oj, sjeti se onog srca
Koje negda ljubilo je...
Sad na groblju ideala
Pita kud mu život ode
Bez ljubavi, bez slobode... —

O dužnostima ljudskim Ivan je u tijeku svog kratkog života mnogo pisao. Naročito je brinuo o dužnostima pisca;

bdio je nad svakom riječi mladih pjesnika, čuvao im djela od najezde tuđinskih otrova:

U pomlađenoj književnosti našoj, mi treba da ostanemo žilavi, stari Hrvati!

Tebi neće ni malo biti žao ako ti kažem da ti se hoće duše hrvatske, a ta je u filozofiji naroda našega, u divnoj pjesmi narodnoj.

Nesreća je to velika, kako mnogih odabranika, tako i tvoja, što ti mladu suđeno nije da u zdrav narod zađeš, da se popneš na veličanstvene vidike naših gora, da sokolovim okom omjeriš lijepa polja naša, da se napiješ hladne vode na naših bistrih vrelih i da čuješ čistu riječ čistih moma naših...

Narodna nas naša pjesma tješi, ona nam veseli jadno srce, ona nas krijepi da se divimo veličju prirode, da pjevamo himnu ljubavi.

Ne paljetkujmo po tuđoj strnini, kad nam je pozdravljati dušu naše duše. —

Vieka nema, svanuti mu hora,
Vieka nema, mi krivi smo tom.
Jer je do nas da nam sviće zora,
Sunce grije il' nas prži grom!...

(-Pozdrav- Na seljačkom sastanku)

Ivan nije bio »pretjerani rodoljubac«, nego pošteni rodoljub, svevremenski dragocjen.

Kada je riječ o borbenu duhu, o razvijanju i njegovanju tog duha u Dalmaciji u preporodno doba, Ivanove strune najustrajnije i najpoštenije odzvanjaju.

Čitajući Ivanove stihove mladi Hrvati od Dubrovnika do Zadra, naročito sveučilištarci Šenoina Zagreba, postaju čvršći, odlučniji. I čišći. Ponosniji.

Osluhnimo makar neke stihove na kojima se ta mladost napajala. I učila.

Grani sunce kroz tu maglu tavnu,
Kad sliećao od Karpata gore,
Div zemaljski u perivoj bajni,
I kad sjeo na to sinje more
U svoj stanak krasno — veličajni,
Junak silni, proslavljeni davni!

Od Dunava sinjega do vala,
Žezlo sjalo naših čeonika,
Širom bijeli gradovi nam cvali,
Glas se digo slavnih pobjednika,
Pred Hrvatom svi zlotvori pali,
Svud hrvatska pronesla se hvala.

O, ikad li, ikad, lavski rode,
Vedri tvoji zarudjeti dani?!
Tvoja stara zavedriti slava?!
Igda l' divi ustati pospani?
Pogaženih na osvetu prava,
Ljudske dike i drage slobode?!?

Ivane, desetak dana uoči ovog našeg sastanka pročitao sam »Ljubav na putu« Matka Peića.

Dobri, plemeniti sanjar, Marijan Matković, i njega smo izgubili, o »Ljubavi na putu« kaže:

— Bez ikakva otpora čovjek joj se u ta suncem zasićena predvečerja predaje da ga nosi i vodi, od jednog do drugog kraja Matoševe Kroacije, magična riječ toga sunčanog impresionista, koji u preraznim varijacijama svoje bujne mašte opjevava uporno prvi ushit davne Mihanovićeve pjesme: Lijepa naša domovino...

Zaljubljenik u hrvatski pejzaž, taj ravničar je pokušao u raspodjeli svoje ljubavi biti pravedan prema svim pokrajinama naše domovine... —

A ja, rode, tragom tvojih »prvih ushita« idem. I čujem: — Tko je poput Ivana Despota u preporodno doba u Dalmaciji treperio i radovao se, šireći razdraganost, u trenucima dok se Lijepa naša razlijegala?

Idemo, Ivane, »da se divimo veličju prirode, da pjevamo *himnu ljubavi:*

»Proljetni lahor i ovo vedro moje primorsko nebo, kao da me pridižu na život. Sve da toga nije, zar me ne bi osokolio pir našega Tome? Tko bi igda bio rekao da će se tako ispuniti one proročanske besjede na sjajnoj mjesečini, kad no se sretno i slavodobitno povratismo na ubava Selca?! Sjećaš li se one divote večeri, onog burnog razgovora, *onog života?*

Aj, tko će igda zaboraviti one slatke dane što ih proživismo *u krilu slobodne prirode i još slobodnijih duša?!...*

Oh, života, života mi se hoće, pa žarko grijalo sunce ili se tamni pognali oblaci... —

Eto, život triumfira; i Ivan je, pored i nakon svega, na strani života.

Samo, bje mu suđeno prekratko u životu ostati.

I suđeno mu ne bje iz puna života piti; samo djelić životnih naslada je kušao.

Ili, bolje, sveobuhvatnije, to je ono:

»Imati dušu za nježnost, radost i ljubav — a osjećati kako se to neće ostvariti nikada, i da se sve ruši ispod ruku, čim se čovjek približi.

Imati srce prepuno bogatstva da njime usrećiš svakog, a imati kraj toga gorki i tupi osjećaj kako sve to mora uzalud izgorjeti od unutrašnje vatre, ne koristeći nikom, ne donoseći ploda.

Imati beskrajno mnogo veselja u sebi, sposobnost da se raduješ do nedoglednosti; *imati snažno čuvstvo, da se priljubiš nekom, da voliš svom dušom* — a upoznati, kao uza sve to ostaješ na svakom koraku, unatoč svemu tome, samo

neki — prosjak, prognanik, beskućnik.

»... To je u nutrinji sve neka golema ranjivost duše, povrijeđene u njenim dubinama; to je neka apatija i bezvoljnost, kao posljedica odviše jakog čuvstvovanja i analize; to je život što se iscrpljuje u maštanju, u stvaranju bujnih slika, u zatvaranju u samog sebe, padajući zbog neznatnih razloga iz snažnog veselja u potpunu depresiju...«

Dodirnuli smo tako još jednu Ivanovu ranu, još jedan izvor njegove patnje.

Uranjajući u Ivanove dodire s prirodom najviše susrećem »PANIKU U PEJZAŽU«.

U stvari, u Ivanu je panika, strepnja, strah od pomisli da će netko zločest tuda proći.

Poput ptice koja nad gnijezdom bdije.

Pjesnik i ptica

S grane na granu,
ne znaš za ranu
koja me peče;

ne lađar pravi
koga se mrvi,
a rijeka teče...

Varljiva, juri,
odoljet buri
kako ću sam?

Sustajem, kasnim
za putem jasnim;
želim da dam

trag pčele, mrava,
i više prava,
smijeh što ne gasne;

eh, više leta,
krah svih nam sjeta,
zov staze časne...

Vapaj munje,
pobjedu sanje
vidjeti, naći;

pomoći drugu,
u vražjem krugu,
da bude jači...

Molim te, mila,
daj mi ta krila,
lađa mi tone;

smiju se neki,
meni daleki,
jer plitko rone...

I oni koji plitko rone ugrozit će, povrijedit će pejzaš zavičajni kao i noga tuđinca.

Kad je blizu, sasvim blizu idili, Ivana grabi povijest, tradicija, borba za održanje;

razgovarajući s prirodom Ivan redovito niže, doziva kreposti i ožiljke naše:

— I usred crne zime lijepo je u našem Makarskom Primorju, a kamoli kad nas ostavi ljetna žega, a svane blago jesensko jutro. Zar ne znaš gdje bi obrao vilovati u tom slikovitom kraju Biokovskoga pogorja! Čarobnom zavičaju, što no se od Gogolj-Vrulje do ribolovne Višnjice, podno Neretve, u vječitu zelenilu, ogleda u bistro more, odgovaraju stasom, ponosom, dušom i srcem, kršni ljudi, po izbor Hrvati. —

— O, Boko, Boko, hrano mašte pjesnikove, i ti Savino, zemni raju, zbogom! — Ovako mi šaptala duša kad umakoh Novomu i puče mi pred očima sinja morska pučina, a srce mi zaplijeni na oštroj hridi savijeno gnijezdo sokolovo, Dubrovnik, slavni grad.

Još ti Dubrovnik svojim skladnim životom i svojim velikim patosom svjedoči prošlosti svojoj. Nego regbi da se je sveosve svojoj sudbini pokorio.

U puku je umrla svijest negdanje veličine... —

Eto, usred ekstaze, usred slika što ih srcu i oku pjesnikovu naše podneblje pruža, šiknu meditacija. Meditacija koju ne možemo ne nazvati plemenitom.

Meditacija kojom briga dominira.

I, opet, Ivan rezignira i sumoran postaje.

Baš kad se obradujemo, ponadamo se da će ustrajati na putu k Ljepoti, u prodiranju, u stapanju s pejzažem, da će nam dočarati boje i glasove što téže harmoniji, sjeta koja izranja iz »dotučena«, slaba i neotporna bića i hod slabosti ljudske, od jučer i danas, grabe mu dušu.

Dušu preosjetljivu, melankoličnu.

I pejzaž se gubi.

Da nije toga, možda bi književnost hrvatskog romantizma u Ivanu Despotu imala najvećeg pejzažista, najlirskijeg pjesnika prirode...

I još nešto; netko je napisao da se »za njega može reći da je živeći u samoći bio bliže ljudima, a nalazeći se među ljudima bio bliže samoći«.

Da li bismo se do kraja s tom tvrdnjom mogli složiti?

Sam Eol mi je harfu do,
Da svakim ćuhom jeca,
I moju harfu razbiše
Baš Eolova djeca!

I sveđer,
Kad mi je teško među ljudima, nastaje začaran krug,
U kojem okolo žeška, dok noću vihori bjesne,
Zazeleni se lijepi vinograd mojega oca,
Ovjenčan maslina vijencem; pod njime sanjari dječak...

Umjesto kratka *ne* Kranjčevićeve i Nazorove stihove kazah da bih potkrijepio misao o usudu vječnom svih pjesnika; o ranjivosti njihovoj kad naiđu na ravnodušna, surova i glupa sugovornika.

Što im drugo preostaje nego bijeg!

Bijeg

Bijeg, bijeg, bijeg;
ne nosim vaš stijeg,
truju vaše slasti.

Hoće mi se leta,
a ta vaša četa
želi samo vlasti.

Vlasti! A nad čime?
Da nestane ime,
i zipka, i mati.

Za pune ambare
i tuđinske pare,
rodna zemljo, pati!

S vama samo može,
oh, kazni ga, Bože,
onaj koji gmiže;

tiho, da ne čuju,
protiv brata ruju,
padamo sve niže.

Bijeg, bijeg, bijeg,
pobjednički stijeg
zna biti i pad;

ako mu ne kadiš,
badava sve radiš —
»mrvica« si, »jad«!

U tom kontekstu lakše ćemo shvatiti Ivana u trenucima kada mu je teško među ljudima kao i onda kada teži njihovoj blizini; uostalom, i Tin je bježao.

»Zbog težnje za apsolutnim gubio je i ponovo nalazio težište svoga JA, kidao i opet uspostavljao dodir sa stvarnošću, bježao u 'mistični prostor noći'.«

Ivane, rode moj, putujući amo, s gordošću i ganućem se družih. A kako i ne bih; ta, tu je ishodište mojih najmilijih.

I Ilija Viterski, otac moj, ovdje počiva. Onaj koji je pjevao:

— Moj grad nije mrtav! U njemu je plamen!
Al' ne suklja kroz dim il' kroz zanos slijep;
Ja ne mogu reći drvu da je kamen,
Ili vijeku glupom da mu cik je lijep...
Ja sam odjek samo pjevanog znamenja,
Gdje ne čuješ nikad lažan koji zvuk;
I kad pjevam, pišem knjigu otkrivenja,
Al' ne za taj, nego za moj novi puk! —

Svi mi koji smo se danas ovdje sastali, i ne samo mi, znamo da je to kontinuitet što ne prestaje. I koji obavezuje.

I srce se naše krili kao i srce, eno, još jednog velikog Hrvata.

Pustimo ga neka on, Vlaho Bukovac naš, zbori:

»Naši su to ljudi, i osjećaš da se raduju tvome dolasku.
Kad smo se mašili Obad-sela, već smo iz visoka ugledali
Cavtat, koji se kao bijeli labud kupa u modrom moru.
Skočišmo iz kola i klečeći poljubismo rođenu grudu.«

Ivane, o tvojoj odanosti grudi rodnoj i majci, bez čijih nadahnuća i ustrajnosti u njegovanju osjećaja dužnosti i duga mlada naraštaja, domovini smo uvijek dužni, neka nam kazuju tvoja

Tri groba

———————————————————
———————————————————
———————————————————

Nek ti je u pjesmi jedno moje jutro u rodnome Zaostrogu.

Šetao sam jutrom rano,
Bolan, tužan, blijed...
Pa me sretne djevojčica,
Upre u me gled.

O moj Bože, koli milo,
Stvor me glednu taj!
Makoh dalje, k nebu ode
Vruć mi uzdisaj!

Makoh dalje. Ona prati
Težak stupaj moj:
Kao da bi lijeka našla
Bijedi velikoj!

Pogleda me, tiho, šapće,
Taj anđeo blag...
Oj što želi, daj mu Bože,
Vrlo mi je drag.

U to padoh, avaj meni,
Na ledeni kam...
Suzu prolih i zacvilijeh
Ko da bijah sam...

Tad će mlada djeva reći,
Plačuć moju kob...
Ah! Onaku suzu mami
Samo majčin grob!

Bilo to na majčinu grobu. Prijatelju! Kako ti u samoći vrelo čuvstvo život prebire! Koja moć, kakve misli na grobu majke!

Do tog groba drage roditeljke grob je Milovanov!

Blažene suze nigda ne natopiste taku zemlju kakva je ona što dijeli dva vrela mojih nadahnuća.

Samcat na pepelu onoga koji je toli žarko svoj rod ljubio, junačka djela otaca ko i vilinsko Primorje moje ovjekovječio! Milovane!

Kamo zadnja začinka pjesničke ti duše, kad si pjevajuć umirao? O, nigdje, nigdje slova tvoga!

Izađoh tronut iz te lijepe naše crkve i pođoh romantičnom dolom zaostroškom da pitam stoljetnih hrasta za davne uspomene...

Grdna me zlovolja napopala; bijah na rubu trećega groba, g r o b a h r v a t s k e s l o b o d e!... Davno, davno si nam zakopana, o majko velikih duhova!

Kada ćeš nam opet pomoliti da se ogrijemo, da zapjevamo?

Kad me složni zavapite, odjeknula jeka, maslinikom, a ja padoh da snivam o tom danu...

Ponovimo još jednom:

K a d m e s l o ž n i z a v a p i t e!

Ivane,

ne samo zbog toga jer si mi rod i jer ti danas obilježavamo stotu obljetnicu smrti; ne samo zbog toga jer svi, željni učenja o svetoj dužnosti i istinskoj brizi, slijede tvoj put i štuju tvoj glas, nego najviše zbog toga jer u preporodno doba (doba o kojem Šenoa reče: »Slijepi su progledali, nijemi su progovorili, sakati prohodali, to je bilo vrijeme čudesa, vrijeme poezije.«), nitko kao ti nije iz ovog kraja tako glasno i ponosno, ali i tako zabrinuto, progovorio o hrvatstvu, poštenu, svetu i uzvišenu hrvatstvu, sretan sam da baš ovdje prvi put javno kazujem svoju najdražu rodoljubnu pjesmu.

A i treba, lijepo je tako; znam, ti bi bio mirniji kad bi znao da strune Despota utihnule nisu.

Svojoj domovini

Hrvatska ti je ime, zahvalit čime
mogu dostojno, barem izdaleka,
na plamenu što čuvao me od zime;
svaki tvoj kamen zavjet i moja meka...

Još od onda, znadem, od Baščanske ploče,
sjekli su te, tukli, varali i krali;
gle, nasrće čopor, tvoje suze loče,
očevi su naši samo korov brali...

Grešnica sam, možda, kad me tako muče,
i djeca mi mnoga boluju od jala;
praštala si, ali samo rijetki uče

i vjernošću, slogom, brane svoja žala...
Eto, »čemer magle tvojih gorah vuče«
još jedan kome si tako mnogo dala.

Put u ništavilo

Vrijeme je bijedno
Uprosječna filozofija
blijedi

Nastupa konjički puk
bez konja i pukovnika
Klanjanje bijedi

Beskrajne tražnje lutaju
u istrošenim potkovicama
Bespuće

Otežao nebeski svod
ko staklo puca
Zaglušujuće

Okoren blatom gležanj
korača prema pukotini svoda
Uspjenušalo se more
razdragao puk

Na obzorju
— naziru se obrisi broda.

T. J. H. MAR

Veliki Pariz

Odjednom mu se Pariz smučio. Dosadila mu uzaludna potraga za čudesnom knjigom sveznanja i svespoznaje, koju je tražio u bukinista na obali Seine. Umorila ga besciljna vožnja bateaux mouchesom. Onespokojavao ga šum prohujalih stoljeća u Citéu. Notre Dame je oskvrnuta žagorom svjetine. Prvim autobusom krenut će bilo kojim pravcem.

Autobusni kolodvor nalazio se tik do željezničkoga. Kupio je kartu i u vinotočju isprao grlo reskim crvenim vinom. Kada su dali znak za polazak, pošao je prema autobusu. Put mu prepriječi nepoznati čovjek s licem ptice grabilice. Da ga mimoiđe, skrene na željeznički kolodvor. Ali Ptičar ga je uporno pratio ne govoreći ni riječi.

Ugleda vlak, koji je upravo krenuo. Prazan. Jedino u središnjem vagonu neka žena u crnom, tužna i odsutna. Da prevari Ptičara, potrči kao da će uskočiti u taj vlak. Ptičar se natisnu za njim. Nije bilo druge, treba mu pobjeći bilo na koji način. Munjevito uskoči u prazan vagon i iskoči na drugoj strani. Ako je Ptičar i ušao u vlak, tamo ga ne će naći.

Gdje je već sreo to zlokobno ptičje lice? U podzemlju egipatskih piramida? Na sumerskim glinenim pločama? Sretan što ga se otresao, krene k izlazu. Nu ponovno naleti na Ptičara. Ovaj ga nijemo prekori, što mu je htio pobjeći. Prepusti se njegovu vodstvu.

Ptičar ga vrati u stari dio Pariza, koji je upravo pokušao napustiti. Opet izlizane postaje: Tuileries, Madeleine, Arc de Triomphe, Place de la République, Sacré coeur. Nije mu bilo mrsko hodočasno mostičenje: Pont des Arts, Pont St. Michel, Pont Royal. Osvježila ga je Ste Chapelle. Rastužilo ga groblje Père Lachaise.

Iznemogla i utrođena, Ptičar ga ugura u podzemnicu (Parižani je zovu: metro). Poslije poduže vožnje izgura ga na peron onečišćen papirima i gnjecavim izmetinama. Stigli su u Veliki Pariz.

U danjoj rasvjeti Ptičar je bio lijepi, uredno odjeveni mladić. Crni sako, leptir-kravata, prebijela košulja.

Na pustu groblju Velikoga Pariza Ptičar mu povjeri neugodnu tajnu. Moraju pokopati onu ženu, u crnom, tužnu i odsutnu, koju je vidio u praznu vagonu praznoga vlaka u koji je uskočio da pobjegne od odgovornosti od svega što će se kasnije dogoditi.

Svježe iskopani grob. Nerazmrsivi splet vijenaca. Brdo cvijeća. Kiseli vonj ocvalih ruža. Obrisci osušenih suza.

Ptičar ga bez pitanja povede prema izlazu iz groblja. Prišapne mu, neka ga čeka na ulici. Čekao je. Nije se ni pomaknuo. Gledao je Ptičara kako pokušava otvoriti teška mjedena vrata grobljanske kapele. Lupao je o njih šakama, ali se ona nisu otvarala. Bijesno se zaletio u njih glavom i onesvijestio se.

Oslobođen kobna Ptičareva utjecaja, naš junak poleti u slobodu. Trčao je beskrajnim drvoredom, ne znajući kamo vodi put do središta Pariza. Magla je bila tako gusta, kišljiva i rosljiva da se ništa nije vidjelo.

U daljini ugleda otupljeni zvonik Naše Gospe. Na krilima zapuhna vjetra poleti prema njemu. S puta mu se nespretno uklanjahu tek okoćeni slijepi psići.

Josip ANTOLOVIĆ

Uz 400. obljetnicu »Ratio Studiorum«

21. travnja ove godine navršava se 400 godina od objavljivanja jednog dokumenta, koji je u povijesti pedagogije i školstva odigrao veoma značajnu ulogu. To je famozni isusovački »Ratio Studiorum«, koji je gotovo 4 stoljeća bio model ne samo isusovačkih škola i sveučilišta nego i tolikih drugih crkvenih pa i državnih školskih ustanova. Zahvaljujući dokumentu »Ratio Studiorum«, isusovci su u svome školstvu gotovo na svim kontinentima postigli neosporne uspjehe. Odgojili su Crkvi i tolikim narodima veoma izobraženu inteligenciju, sposobnu za život i za izvršavanje najvećih zadataka.

»Ratio Studiorum« djelo je petog isusovačkog generala, oca Klaudija Acquavive, koji je 21. travnja 1586. poslao svim provincijama svoga reda dokument »Ratio atque institutio studiorum per sex patres ad id iussu R. P. Praepositi Generalis deputatos conscripta« (Metoda i raspored studija, koji po nalogu Generalnog predstojnika izradiše šestorica za to određenih otaca). Taj dokumenat, koji će se nakon mnogih savjetovanja, raspravljanja i eksperimentiranja g. 1599. pojaviti u svom konačnom obliku, ušao je u povijest zapadne kulture pod skraćenim nazivom »Ratio Studiorum«.

Klaudije Acquaviva jedan od velikih i najdinamičnijih generala Družbe Isusove, bio je izabran za taj najodgovorniji položaj u Družbi, a koji traje doživotno, godine 1581. Njegov izbor značio je u povijesti Družbe jedno novo razdoblje. Njegov generalat u trajanju od 34 godine dao je silan zamah redu što ga je g. 1540. osnovao sv. Ignacije Loyola. Klaudije Acquaviva, po rodu vatreni Napolitanac, došavši na kormilo Družbe još relativno mlad, nije poznavao osobno sv. Ignacija i kako kaže povjesničar Tüchle »nije kao drugi njegovi prethodnici bio podvrgnut utjecaju njegove sjajne i snažne ličnosti.« Pripadao je drugoj generaciji isusovaca te je, uz temeljnu vjernost slovu i duhu Utemeljitelja, njegovu djelu utisnuo i snažan osobni pečat, i to čovjeka koji je poput Ignacija znao dobro što hoće, koji je jasno uočavao ne samo cilj nego i sredstva za njegovo ostvarenje. Znao je poput Utemeljitelja čekićem pravo udariti u čavao što ga je trebalo pribiti u zid. Acquaviva je osjećao silnu potrebu da svome redu, na temelju njegovih glavnih dokumenata Duhovnih vježba i Konstitucija, dadne još i jamstvo strogo ali i razumno izrađenih pravila, koja će ona opća načela i norme konkretnije i određenije primjenjivati na život i rad isusovaca. Jedan od najtrajnijih i najdalekosežnijih plodova njegovih nastojanja bijaše baš famozni »Ratio Studiorum«.

Klaudije Acquaviva bijaše vrlo temeljit čovjek, koji se nije zadovoljavao da svim provincijama samo pošalje prvi »Ratio Studiorum«, već je odmah zatražio da svaka provincija sastavi komisiju stručnjaka, koji će ozbiljno studirati taj dokumenat te nakon šest mjeseci poslati u Rim izvještaj o svome proučavanju, svoje opaske i sugestije. Generalu reda bijaše jasno da će taj dokumenat trebati još dorađivati i usavršavati, a to je želio učiniti uz pomoć cijele Družbe, koja je tada imala velik broj vrlo sposobnih ljudi, a na podru-

čju školstva već i neko iskustvo u brojnim kolegijima, počevši od onog prvog, osnovanog u Messini g. 1548, pa sve do g. 1599. kad je objavljeno definitivno izdanje »Ratio Studiorum«. To je najpoznatije izdanje, koje će biti na snazi sve do ukinuća Družbe g. 1773. Nakon ponovne uspostave Družbe g. 1814. doći će g. 1832. do revidiranog »Ratio Studiorum«, ali koji tada neće imati snagu zakona.

Sv. Ignacije nije osnovao Družbu kao red koji će se baviti školstvom. On je imao daleko širu zamisao. Želio je da se njegovi sinovi bave svakom vrstom apostolata: propovijedanjem, dijeljenjem sakramenata, katehiziranjem, širenjem i obranom vjere, što otkrićem novih kontinenata, dalekih i nepoznatih zemalja te poplavom reformacije na starom kontinentu bijaše veoma aktualno. No, jer je već za života sv. Ignacija u njegov red stupilo mnogo mladih talentiranih ljudi, valjalo je misliti na njihovu ozbiljnu formaciju i izobrazbu i tako su se počeli otvarati kolegiji, koji ubrzo stekoše glas, da su se gradovi počeli zanimati za isusovački način odgoja i školstva te ih stali pozivati da i kod njih otvore svoje kolegije.

U tome nije zaostala ni mala, tada od Turaka ugrožena Hrvatska, koja je u svoje gradove pozvala isusovce da otvore svoje škole i tako isusovci g. 1607. dođoše u Zagreb, gdje će brzo njihova škola postati akademija s pravom dijeljenja akademskih naslova, dakle, prvo hrvatsko sveučilište. Otvoriše oni škole i u Dubrovniku, na Rijeci, u Varaždinu, u Požegi, u Osijeku i u Petrovaradinu. Za jedan mali i ugroženi narod impozantan broj, ali i živo svjedočanstvo da je taj narod bio željan kulture i to one humanističke, koja obogaćuje i oplemenjuje ljudski duh.

Gandia u Španjolskoj bijaše prvi evropski grad u kojem su g. 1546. mogli mladi studenti laici pohađati predavanja, koja su prije bila rezervirana samo isusovcima. Dvije godine kasnije otvorit će se u Messini prvi kolegij za vanjske studente, a onda će se takvi kolegiji širiti po svim zemljama kamo bijahu došli isusovci. Apostolat po kolegijima pokazao se tako koristan i plodonosan da je već sv. Ignacije u roku od posljednjih 8 godina svoga života od 1548—1556. odobrio osnivanje čak 40 kolegija.

Kroz to vrijeme je Utemeljitelj Družbe izrađivao i svoje slavne Konstitucije, u kojima kad govori o isusovačkom odgojnom radu piše ovo: »I kako u pojedinim slučajevima mora nužno biti velika raznolikost već prema prilikama mjesta i osoba, ovdje se neće zalaziti u pojedinosti; dosta je reći da kolegiji moraju imati pravila, koja će providjeti svim potrebama svakoga od njih.« U bilješci još je dodao ovo: »Drugim se kolegijima može dodati onaj dio koji im odgovara iz Pravila Rimskog kolegija.«

Slavni Rimski kolegij, danas sveučilište Gregorijana, osnovan je g. 1551, postade uzorom svih ostalih kolegija u Družbi. Na njemu su poučavali najbolji isusovački profesori iz svih zemalja Evrope, između njih i nekoliko Hrvata: Rogačić i Bošković, obojica Dubrovčani.

Isusovci koji su g. 1558. došli u Rim na prvu Generalnu kongregaciju, da izaberu nasljednika sv. Ignaciju, na povratku kućama, ponijeli su sa sobom i Pravila Rimskog kolegija. No sve se više osjećala potreba za jednim sveobuhvatnim dokumentom, po kojem će se ravnati cjelokupno školstvo Družbe. Toj će potrebi odlično udovoljiti Pater Acquaviva. On je g. 1583. osnovao komisiju od 6 isusovaca iz raznih naroda, ljudi od velikog pedagoškog i školskog iskustva, koji će se dati na izradbu »Ratio Studiorum«.

P. James Sauvé ovako opisuje njihov rad: »Sastajali su se svakog prijepodneva, a poslije podne bi se bavili osobnim i redakcijskim studijem. U zimi su stanovali i radili u novicijatu Sv. Andrije na Kvirinalu. U ljetnim mjesecima na Papin poziv pošli su u papinsku palaču. Rezultat tog rada bijaše dokument, čiju 400. obljetnicu slavimo.«

A sada kratko pogledajmo u sam »Ratio Studiorum«. Družba se bavila samo višim studijem, koji je po uzoru na Rimski kolegij sadržavao tri stupnja. Jedan kolegij bi obično imao 6 razreda. Naročita briga posvećivala se studiju jezika, a latinski i grčki bijahu najglavniji. I tako je Družba de facto postala kao neki čuvar i promicatelj humanističke tradicije. Proučavanje povijesti zemljopisa, ako se usporedi s današnjim studijem, bijaše prilično malo razvijeno. Zemljopis se smatrao jednostavno kao pomoćna znanost povijesti, dok se i sama povijest smatrala u cjelokupnom studiju nečim drugotnim, što ipak može pomoći da se bolje shvati ponašanje čovječanstva kroz vjekove, a o tome se razmišljalo.

Što se pak tiče učenja materinjeg jezika, koji je sv. Ignacije iz apostolskih motiva još preporučivao, »Ratio Studiorum« je samo tek tolerirao. Tome se danas ne trebamo previše čuditi, jer je sve tamo do druge polovice XVII. stoljeća, kako kod katolika tako isto i kod protestanata, latinski jezik kao univerzalni i međunarodni jezik znanosti i kulture bio nepovrediv, u apsolutno povlaštenom položaju. Jasno je da tu isusovci, da su i htjeli, nisu mogli biti bijele vrane.

Na filozofskim fakultetima gdje je studij trajao tri godine, uz čisto filozofske predmete, predavale su se i matematika te prirodne znanosti, osobito astronomija, u kojoj se odlikovahu kao veliki učenjaci brojni isusovci.

»Teologija je sačinjavala krunu cjelokupne isusovačke školske zgrade« (Tüchle). Najveći isusovački teolog bio je Roberto Bellarmino, slavan po svojim »Kontroverzijama«, u kojima je točku po točku izlagao nauku reformatora i onda je znanstveno pobijao. Vjerojatno je, kako misli Tüchle, taj Bellarminov rad utjecao na cijelu Družbu da se dala na što dublji i temeljitiji teološki studij, da su isusovci razvijali osobito spekulativnu teologiju, u kojoj su se veoma odlikovali španjolski oci.

U čemu je novost i originalnost »Ratio Studiorum«? U tome što je prvi uveo sistem kolegija, koji se proširio po Evropi, objema Amerikama i Indiji. Kako misli p. Sauvé snaga »Ratio Studiorum« nije se sastojala u kvaliteti jednog kolegija, premda je bilo i toga, nego u zajedničkom iskustvu i orijentaciji unutar cjelokupnog sistema kolegija. I tek se u XX. stoljeću, kad je došlo do munjevitih promjena u pedagoškim metodama, osjetila potreba jedne znanstvene formacije pa je zahvat države u polje odgoja i školstva potisnuo »Ratio Studiorum«, koji je na taj način izgubio svoju vrijednost. Rekao bih možda ne sasvim, jer neke njegove stavke ili metode mogu ipak poslužiti kao neko nadahnuće i danas.

Prigodom 400. obljetnice prvog »Ratio Studiorum« (ICAJE) — Međunarodna isusovačka komisija na svjetskoj razini na odgojnom polju — objavit će djelce pod naslovom »Značajke odgoja Družbe«. Neće to biti neki novi »Ratio Studiorum«, koji bi danas bio nemoguć, jer je ljudska znanost poprimila neslućene razmjere, već jedan ponovljeni, po našem mišljenju, ako želimo sačuvati kulturu, nužan zov za očuvanje i produbljivanje jednog sistema obrazovanja, koje će sačuvati ljudsku dušu ne davši se zarobiti tehnikom bez srca i duše. Dakako, to će djelce biti napisano u prvom redu za isusovce, odnosno njihove školske i odgojne ustanove. Spomenimo samo da Družba danas ima 101 sveučilište te na stotine visokih i srednjoškolskih ustanova. Prigodna publikacija uz obljetnicu prvog »Ratio Studiorum« neće nuditi dobro izrađena pravila o organizaciji kolegija, već će više govoriti o duhu i nadahnuću koje mora prožimati one koji danas poučavaju na isusovačkim kolegijima, a to nisu samo isusovci nego i mnoštvo — svaki dan ih je sve više — laika. Svima njima dat će se u prvom redu jedna opća vizija sv. Ignacija o odgoju.

No da ne bude prikraćena ni povijest ni ono što je u njoj značio »Ratio Studiorum«, pater Laszlo Lukacs iz Povijesnog instituta Družbe Isusove u Rimu, velik poznavalac Družbine povijesti ne samo u Madžarskoj nego i u Hrvatskoj, koji s ljubavlju skuplja i objavljuje i svu arhivsku građu o djelovanju Družbe u hrvatskim krajevima sve tamo od njezinih početaka, za 400. obljetnicu »Ratio Studiorum« priprema 5. svezak djela, na kojem radi već 25 godina proučavajući i publicirajući pedagoške dokumente prve Družbe. Taj peti svezak sadržavao bi kritičko izdanje svih izdanja »Ratio Studiorum«.

Kako je i naša domovina, kad je osmanlijskom silom bila svedena na »reliquiae reliquiarum olim inclyti regni Croatiae«, boreći se za goli opstanak, a u isto vrijeme, ne htijući zaostati za kulturnim narodima Evrope, bila dionikom dobročinstava školstva što se rukovodilo s »Ratio Studiorum«, dostojno je da u reviji koja nosi ime velikog hrvatskog humaniste Marka Marulića, a koja je namijenjena književnosti i kulturi, komemoriramo 400-ljetni »Ratio Studiorum« kao značajan jubilej. Njegov nam je sistem odgojio i obrazovao Kašića, Habdelića, Muliha, Kanižlića i tolike druge, koji su u ovom narodu bili svijetli nosioci ne samo vjere nego i kulture. »Ratio Studiorum« dao nam je i prvo hrvatsko sveučilište i tako naš Zagreb uvrstio u gradove s višestoljetnom univerzitetskom tradicijom, u kojem će se slijedeće godine održati i sportska međunarodna Univerzijada.

U doba, kad su uslijed pretjerano tehniciziranog i materijaliziranog svijeta ugrožene tolike humanističke vrednote, mislim da nam četiriput stoljetni jubilej »Ratio Studiorum« ima što reći. A što bi to bilo, izrekao je najveći glas savjesti suvremenog čovječanstva Ivan Pavao II, kad je 9. studenog prošle godine primio u Vatikanu u audijenciju 92 rektora i direktora isusovačkih sveučilišta te visokoškolskih instituta koje mu je predveo sadašnji general Peter Hans Kolvenbach. Papa im je govorio o potrebi dijeloga između vjere i kulture te o integralnoj formaciji studenata. Pravi studij mora čovjeka ne samo specijalizirati već i odgojiti da bude potpun čovjek, koji ima ne samo pamet, znanje i kvalifikacije nego i srce i dušu. U povijesti zapadne kulture »Ratio Studiorum« išao je baš za tim da odgoji čitava čovjeka i to je ne samo njegova povijesna zasluga nego i trajna, uvijek aktualna poruka.

Ivo BALENTOVIĆ

Zapis

Ljulj mora i srca ljulj.
Ljul barke snova. I visine.
Na duši rane trag. A žulj
na dlanu. I plač sred tmine.

Na bistrom dnu blista trag:
pijesak preorala mala školjka.
Netko nam ode — srcu drag.
Ostade tiha boljka.

Triptih

Hamlet: Ima u nebu i na zemlji više stvari,
Dragi Horacije, nego što se i sanja
U vašoj filozofiji.
(Shakespeare)

Kod »Jureka« je bilo poluprazno, zadimljeno i mračno. Za šankom dva stalna gosta podlivenih očiju i otromboljenih obraza. Stol najbliži prozoru pokriven pepelom, na njemu dvije prazne čaše i laktovi mladića uronjeni u rasutim papirima. U trenutku kad je On ušao kroz vrata, malčice se smanjila svjetlost u prostoriji i barman je digao glavu promrmljavši: »Vrag je opet došao po svoje.« Očekivao je da svjetlosti potpuno nestane kao što je to u nekoliko posljednjih godina sve češće bivalo. Već su stajale pripremljene svijeće oblivene skrutnutim kapima raznih boja koje su se slijevale na podložak kao suze. Barman tek nešto kasnije pogleda novog gosta koji je nekoliko časaka neodlučno stajao, a onda pošao prema mladiću.

— Slobodno? upita On ne skidajući šešir s glave. Mladić ga pogleda sasvim rastreseno i kimne, a onda preleti očima po praznim stolovima očito nezadovoljan ovom smetnjom.

On sjede bez zahvale. Barman je u taj čas pristupio i rutinski mahnuo krpom po pepelu rasutom na stoljnjaku i papirima, zamijenio prepunu pepeljaru čistom, a onda upitao novog gosta:

— Što želite?

— Od Vas želim samo čašu crvenog vina.

Barman, očito apatičan i nezainteresiran za dublje upoznavanje nove mušterije, okrene leđa i ubrzo donese traženo vino. Došljak se smjesti udobno na stolicu i otkopča svoj tamnozeleni kaput. Ispod se nazirao isto takav zeleni prsluk, pa hlače, košulja i šal — sve od zelene svile. Samo je šešir bio crn i On ga je ostavio na glavi. Promatrao je mladića koji nije dizao očiju sa svojih papira, nego neprestano u grčevitoj brzini pravio po njima bilješke križajući svaki čas poneku riječ i listajući unazad već ispisane stranice. Tek jednom ili dvaput okrznuo je došljaka pogledom kojim je zahvatio jedino prsa susjedova, ali taj pogled nije bio svjestan zbivanja oko sebe.

On je pak preselio nogu s noge i nastavio sjediti sasvim mirno. Strpljivo je čekao čas da mladić prekine posao i ugleda njegov lik. Činilo se da ima puno vremena...

U jednom trenutku mladić se mašio za novom cigaretom, ali je kutija bila prazna. Pipao je rukama svoje džepove ne dižući glave s teksta, ali ni tamo nije našao ništa. Tada je nekoliko puta precrtao zadnji redak i pogledao susjeda. Ispod crnog šešira smješkale su se zavodljive i oštre oči uskih zjenica, proreza kao u mačke. Ruka susjeda pružala mu je kutiju cigareta nepoznate marke »Nebula«.

— Hvala, hvala, ostao sam bez...

— Ništa, prijatelju, imam ovoga uvijek uza se.

Mladić htjede zapaliti cigaretu ali ugleda zeleni plamičak tik pred svojim nosom. U polutami ne zamijeti ništa neobično i pretpostavi da je neznanac imao upaljač. Ovaj pak iskoristi i upita oprezno i tiho:

— A Vi pišete?

— Da, pišem.

Bio je to još uvijek odgovor čovjeka nevoljkog za razgovor. On je nastavio pijuckati vino i piljiti u mladićeve rukopise. Ovaj je pisao nervozno, pokidao nekoliko listova, bacio na pod, a onda ih digao i izravnao da pročita, ponovo ih prepisao i opet bacio. Ispred sebe je imao i jednu knjigu na kojoj se mogao pročitati hrpteni naslov »Faust«. Došljak je to opazio i smješkao se lagano prekriživši ponovno nogu preko noge.

Već je odavno zanoćalo i barman je došao naplatiti piće rekavši:

— Zatvaramo.

Mladić rastreseno digne glavu s papira, pokupi ih sa stola i ne razmišljajući plati većom novčanicom. Susjed ga zaustavi rukom u rukavici i dade barmanu novac pokazavši na obojicu.

— Kojim povodom Vi to? začudi se mladić.

— Ne uzrujavajte se, prijatelju, vidim da ste student. Ja Vas častim s užitkom.

Obukavši kaput i zabacivši dugački šal koji je visio do koljena, student pokupi svoje papire i pođe van. Za njim se uputi On. Gornjogradske ulice bile su posve puste i maglene. Rijetko su žmirkale stare svjetiljke.

— Ako smijem pitati, a o čemu pišete?

— O čemu pišem? Zašto Vas to zanima?

— Sve me zanima kod mladih ljudi, sve. A i razumijem se u tu vrstu literature.

— Vi? Kako znate koja je to vrsta literature?

— Pa mislim da znam. Vidio sam na stolu knjigu koja, vjerojatno, ima biti poticaj za vaše pisanje.

— Da, da, imate pravo, to mi je poticaj. Ali nisam siguran u ono što radim i ne vjerujem da je dobro.

— A ja mislim da ste na dobrom tragu. Samo se morate prepustiti.

— Prepustiti? Čemu?

— Pa toj ideji koja vas opsjeda.

— Kako znate da me opsjeda neka ideja?

— Pretpostavljam. To je osnovni uvjet da nešto istinsko napišete. Mislim da vi vjerujete u to?

— U što bih ja to trebao vjerovati?

— Pa u tu ideju o Njemu.

Mladić zastane i prvi put pomno promotri svoga suputnika. Mračno je bilo, vlažno, magleno, ali mladić uoči zelenilo njegova odijela i čudne oči. Prostruji mu pomisao da je umoran i da predmete i ljude vidi u iskrivljenom svjetlu te doda:

— Pogađate, vrlo ste blizu. Očito često nailazite na ovakve kretene kao što sam ja.

— O ne, ne. Sasvim sigurno ne. Vi ne biste znali kako su danas rijetki ovakvi ljudi, mladi pogotovo, kao što ste vi. Gotovo su nestali. Ima ih doduše koji vjeruju u Njega, ali većina od njih nije u stanju ništa napisati. Vi ste to pak sasvim dobro shvatili samo se morate prepustiti tom osjećaju i potpuno povjerovati. Onda će vam se javljati najbolje ideje. A dar vam ne manjka, stil vam je osobit.

— Odakle vam to? Vi mi laskate kao budali. Ili želite pokazati svoju intelektualnu nadmoć ovom pohvalom za dijete. Kako ste uopće došli k meni? Kuda idete?

— Nemam određeni cilj, vremena imam na pretek. Uživam u vašem društvu. Mogu li vas otpratiti? Ili da svratimo u neku otvorenu gostionicu? Baš sam raspoložen.

— Još uvijek ne znam kako bih shvatio vaše prisustvo. Želio bih biti sam, a dobro mi dolazi da s nekim popričam o temi. Samo ne znam da li ste vi prava osoba?!

— Pa može se dogoditi da vam pokvarim gotove ideje o Njemu.

— Ma o kome vi to stalno? O Njemu, o Njemu?

— Nemojte se praviti ludi. Dobro vi znate o kome ja to. O istom o kome pišete.

Mladić se trgne i žurnije pođe naprijed. On ga je slijedio usporenije, ali se vidjelo da ga ne namjerava napustiti.

— Onda, hoćemo li svratiti?

Ušli su zajedno u gostionicu i zauzeli prazan stol. Oko njih većinom mladi, žagor i dim. Naručili su kuhano vino. On se nije skidao iako je bilo veoma vruće u lokalu. Mladić to shvati kao znak žurbe pa također ostane obučen.

— Zanimljiva je ta vaša ideja. Znate li kako ćete je što uvjerljivije izvesti na papiru?

— Ne. Pokušavam. Lomim se između dijaloške forme i narative. Ne bih htio upasti u banalnosti, a to je u ovom slučaju vrlo lako.

— Da, danas je malo onih koji će vašu priču primiti kao istinitu. Ona će spadati u područje fantastike. To se ne događa samo vama, i onima o kojima pišete dogodilo se isto.

— E, vidite, to je osnovni problem. To sam htio izvesti: svi su veliki pisci pisali o Njemu kao stvarnom liku, oni su vjerovali u istinitost Njegovog postojanja. U to sam siguran. On nije bio za njih samo inkarnacija Zla. On je bio stvarnost koju su gledali. Poznato je da su ti veliki umovi bili sasvim svjesni Njegovog prisustva u svijetu. Ali čak ni oni nisu mogli izdržati taj susret, većina je poludjela. Želim povezati njihova djela s njihovim osobnim sudbinama. Naime, vjerujem da su Ga neki od njih zaista sreli, ponekad vjerujem u to, a onda mi se poslije čini da sam lud.

— Da, zanimljivo u svemu ovome što pričate je to da nitko ne vjeruje da su ga oni zaista sreli. Čak ni veliki umovi ne vjeruju jedan drugome sve do osobnog iskustva. A onda se priča ponavlja smatraju da je pisac poludio, da piše fantastiku, sve je to njegova literarna metafora da popriča o zlu. Zanimljiva je ta tvrdokornost ljudi i ustrajnost u nevjerovanju. A On je tako stvaran da stvarniji ne može biti!

I tu se zelena spodoba okrene na drugu stranu, a mladiču se učini da čuje kikotanje.

— A vi biste, mladiću, morali prvo povjerovati, pa se tek onda prepustiti pisanju.

— Ne znam da li bi to bilo uputno. Ispočetka sam kanio upravo to — dovesti sebe do potpunog vjerovanja. Ali u jednom trenutku sam shvatio da bih mogao poludjeti od te misli. I sada sam razapet: ako ne prijeđem onu crtu posvemašnjeg vjerovanja, neću ništa stvoriti, ako je prijeđem, žrtvovat ću sebe. Mogao bih tome pristupiti površno i sačiniti neki dopadljivi esej o pojavi Sotone u literaturi, moglo bi se to objasniti ne samo s literarne strane, nego i s psihološke, sociološke, psihijatrijske, filozofske i tko zna kako još. Ali ja to ne bih htio. Zamislio sam da bi bilo najbolje i najuvjerljivije da se pois-

tovjetim s tim ljudima kako bih potpuno oživotvorio njihovu literaturu. Čak sam zamišljao kako ću doći do dokaza koji bi neoborivo dokazali istinitost te literature. Kad bih to mogao... Naime, koliko god se bojim, ujedno i priželjkujem da me On posjeti da mogu što stvarnije opisati...

— Što? Njega ili?

Mladić kao da je prečuo pitanje nastavlja zanesen:

— Ali pazite, to vam je vrzino kolo — kakve ja to dokaze mogu imati? SAMO RIJEČI! A to su imali i svi oni prije mene, svi oni o kojima želim pisati, svjedočiti. Pa što? Tko im vjeruje? Ma, sve je to fantastika, bulažnjenje, metafore, parabole, personifikacija... i kakve sve nazive ne dadoše toj pojavi! Samo riječi, gole riječi. Ma ja sam siguran da je to propali projekt. Mogao sam slutiti da ću izgubiti snagu... Tko će meni povjerovati kad nije povjerovano Poeu, Shakespeareu, Goetheu, Gogolju, Dostojevskom, Danteu... ma zamislite moju glupost i naivnost!

— Čekajte, čekajte, ne tako brzo. I oni su bili mladi kao vi kad ih je počela progoniti misao o Njemu. Pazite, sjetite se samo Goethea – on je već sa 26 godina započeo, opsjednut tom mišlju, pisati svog Fausta. I to je radio takoreći do smrti. Sjećam se da je tek sa 57 godina dovršio prvi dio Fausta. Pa onda će proći još 24 godine da napiše drugi dio Fausta, tik pred samu smrt dovršit će ga. Pa što biste Vi mladiću htjeli? U jednom dahu ispisati sve te stranice?! Pa Gogolj, molim vas, cijeli je život pisao o Njemu, na razne načine čas je to bio Vij, čas Vještac ili netko treći. Samo on je bio slabijeg duha, savladala ga je borba, to znate da je pred smrt, nekih pet godina prije, tražio zaštitu od samog sebe, putovao čak do Jeruzalema. Ali nije mogao izdržati — duša mu se raskolila. I taj raskol danas neki (oni koji ne vjeruju u Njega), molim vas, nazivaju »nervnim rastrojstvom«! Ha! A znate li što je u stvari bilo? On, to jest Gogolj, se uplašio *količine* Njegovog zla. Kažu da je obilazio prosjake i molio za oproštenje, posjećivao luđake u Preobraženskoj bolnici, dijelio milostinju, razgovarao s epileptičarima. Toliko se užasnnuo da je konačno povjerovao u Njega. Plakao je nad smrznutim tijelima na Povarskom trgu jer je te godine 1852. bila ciča zima. Ugledao Ga je 27. siječnja 1852. (po starom kalendaru) u naletu vihora na zaleđene prozore i pri tom je odjednom osjetio kako se sve ono što je znao o ljudskoj nesreći pretvara u ogromnu ledenu iglu koja mu se zabija u mozak. Tu se više nije moglo ništa. Sve mu se učinilo kao laž i pogreška u Tvorčevom proračunu. Kažem vam, nije bio dovoljno jak.

— Molim vas, slušajući sve to pitam se što ste po zanimanju? Vjerojatno profesor književnosti?

— Pa događa mi se da budem profesor književnosti, ako zatreba. Ali glavni mi je zadatak da budem onaj koji podučava ljude da su bogovi na zemlji. Tome najradije vjeruju i ima ih najviše. S njima mi je lako. Ali oni, koji to ne vjeruju, tvrd su orah. Tu se izmučim i ponekad, moram priznati, izgubim igru. Ali volim se kladiti.

— S kim?

— Pa s Onim gore! Iako On, doduše, zna kako će oklada završiti, dopušta mi da pokušam. To je onaj pravi užitak, to je izazov mojoj snazi, nemate pojma kako me to veseli!

— Ali ja još uvijek, gledajući vas ovako čudno odjevena, ne znam kamo bih vas smjestio?

Mladić je uznemireno promatrao sugovornika ne mogavši odrediti boju njegova lica, jedinog dijela tijela koje se vidjelo. Na raskopčanom kaputu sjajili su čudnim bljeskom gumbi s amblemom kojeg nije mogao promotriti izbliza. Trudio se da pročita slova i u jednom trenutku uspio je pročitati riječi

HEKATA. Sjeti se ponuđenih cigareta NEBULA i to mu se sve zajedno učini morbidnim.

— Ma slušajte kakvi su vam to nazivi cigareta, dugmadi? Volite li morbidnost? Bavite li se spiritizmom? Čime li?

— A ne! To prepuštam onima koji ne znaju, a htjeli bi znati preko onoga što im je određeno. Mene zanimaju ovakvi mladi, vitalni, ponosni umovi kao što je vaš. Umovi koje muče kozmički problemi, a svjesni su svoje ograničenosti. Tu mogu pomoći.

— Kako? Molim vas? (ironično će mladić).

— Da ih prevedem preko crte preko koje nemaju snage sami prijeći. Vidite postoje dvije stvari koje se mogu dogoditi: jedna je da neki vjeruju u Njega, to jest u Zlo, ali ga ne čine; i druga, mnogo češća, da ne vjeruju u Njegovu opstojnost, ali čine Zlo. Morate priznati da su obje kategorije smiješne i kontradiktorne, pogotovo meni koji to promatram sa strane. Vas bih mogao ubrojiti u prvu, zar ne? E, ovi prvi su tvrdi orah i želja mi je da bar nekolicinu usavršim u formuli čije bi obje strane bile jednake: dakle — činiš zlo i vjeruješ u Njega. Ima i takvih. S njima se najbolje razumijem i veseli me ta dosljednost. Ali kod prvih najčešće se spotaknem o Onoga gore: savjest, etika, vjera, moral, ljubav i sve takve floskule kojima su zaraženi ne daju mi blizu. A kod onih drugih koji već čine zlo, ali Njega ne priznaju, spotičem se često o glupost. Jer, morate priznati, kako nazvati čovjeka s ovakvim životnim principom nego glupanom!?

— Ja bih prije rekao da su to zločinci i cinici, nego glupani.

— Varate se! Za cinizam je potrebno nešto mašte, a za zločin čak i hrabrosti. Ima i takvih. Ali tu je cijela gomila onih sitnih duša koje ne možete nazvati tako zvučnim imenima, morate dati, tj. vratiti riječima njihovo pravo značenje. To se danas izgubilo, riječi su izgubile veličinu, sjaj. Znate li da su one nekada imale magičnu moć?

— Pa rekao bih da one i danas imaju magičnu moć. Mislim na zloupotrebu riječi, ispiranje mozga ili nešto slično.

— Da, to je danas najnoviji oblik magije riječi — ponavljaju vam neku riječ ili misao tako dugo dok ona ne poprimi varljivi oblik istine. Ali mi smo se udaljili od teme. Zanima vas kako su oni drugi susreli Njega? E, o tome smo razgovarali. Na primjer Poe. Imao je vrlo izoštreno čulo za prepoznavanje Njegovih pojavnih oblika. Kako su ljudi naivni kad njegov susret s gavranom tumače kao pjesnički ukras! He! znate li one stihove:

»Proroče, kog rodi porok-vrag il' ptica, ipak prorok!
Napasnik da l' posla tebe...«

Taj kucaj na prozor kasnog prosinca 1845. (mislim da je bio 22. prosinac) bio je samo kraj jednog dijaloga kojeg su njih dvojica vodili već od Poeove osme godine. Naime, mali se, ostavljen u Stoke Newingtonu, zarazio mračnom gotskom arhitekturom, pamti šišmiše koji ga ispočetka plaše u turobnom konviktu gdje provodi punih pet godina. E, moj mladiću, kad je duša najranjivija, gola i drhtava, onda je treba zaraziti! Javljao mu se On u obliku noćnih mora, lepeta ptica oko starih tornjeva, u skutovima crnih pelerina koje su nosili u zavodu. Mali je stalno osjećao Njegovo prisustvo i onaj kobni zvuk smrti »nikada više, nikada više« stalno mu se javljao. U kasnijem dobu pije, pada u omamu, nesvijest, groznice, skriva se. Turobno i mračno živi. Znate li da se ne zna ni točan datum njegove smrti? Neki smatraju da je umro osmog listopada 1849. a drugi opet sedmog listopada. Negdje ćete naći da je pao na ulici, a negdje da je nađen u krčmi. U stvari — istina je sve to zajedno, uostalom on sam nije držao do vremena... sve mu se događalo u smrti koja je bezvremena, usnula, bezdana, a i ljubav kod njega nije postojala bez smrti.

Tako je, vidite, podlegao najzaboravljenijem svijetu koji leži izvan pamćenja.

— Ne čini mi se da mi pomažete, iako sam čuo od vas neke nove stvari. I čini mi se da tu nešto manjka. Svi su oni pisali o Njemu i temi grešne savjesti. Predviđali su zlokobne znake svršetka svojih junaka, a i njih same opsjedali su užasi, mračni oceani zla zapljuskivali su obale na koje pristaju njihovi likovi. Ima mnogo izopačenosti i neumitnosti. To mi se čini najvažnije ta neizbježnost sudbina ne samo junaka, nego i autora.

— Oštroumno, moj prijatelju. Možda se sjećate slučaja Oscara Wildea? Da? Evo vidite, možda se nigdje kao u ovom slučaju nije poistovjetila sudbina autora i njegovog junaka: istina, fabula nije tako originalna kao kod Goethea, ali je svakako ušla u povijest svjetske literature. Sjećate se lorda Henryja Wottona? Sve je počelo s njim, svi konci su bili u njegovim rukama a glavno mu je oružje bilo cinizam i podsmijeh. Ruganje svim tobožnjim vrijednostima. Tu se Dorian Gray nalijepio, a nije mu bilo teško. Autor je znao da će se njegovo htijenje da »bude dobar« otopiti kao snijeg na suncu. Imao sam dobrog glasnika u lordu Henryju. Znao se zavući pod kožu Dorianu i to samo riječima! Nema ništa zbiljskijeg od riječi, vjerujte prijatelju! Tako ga je opio taj Wotton objasnivši mu da je ljepota i mladost jedina vrijednost na svijetu, da se Dorian opsjednut strahom od starosti odrekao svoje duše. Užitak je bio promatrati kako propada i pati, guši se po jazbinama, a ne stari! A njegov autor Oscar Wilde doživljava sličnu sudbinu — samo on stari! Njegov udes je Wottonov dvojnik po zlu mladi Bosie lord Alfred, lijep kao Dorian Gray. Znate kako ga je mučio? Ljupkošću, strašću, površnom sjajnom konverzacijom, svojim tijelom Dionisa, mirisima, fluidom... Sva je propast Oscara W. bila ljubav prema toj mladosti Bosievoj. Zapadao je zbog njega u epileptična stanja, lutao po Evropi nakon zatvora, ponižavao se sve više i više. S jednim svojim »prijateljem« bježi u Švicarsku gdje ga ovaj podržava i vježba u nastranosti. A gledajte samo njegovu smrt: jednako je zagonetna kao i njegovog junaka D. Graya. Dao je da mu probuše uho, bolovi su bili neizdrživi, ali mnogo toga se ne zna. Zvanično je umro od meningitisa, tumora ili nečeg sličnog. Sjećam se da je kiša livala tog 30. studenog 1900. kad smo ga pokopavali u Begneuxu kraj Pariza. Bio sam s Bosiem — došao je na pogreb. Malko nam je smetao svećenik koji je pokušavao obratiti Oscara pred samu smrt. Ali to nije bilo pravo obraćenje, bio je slab i uplašen kao i njegov Dorian. Oba su se ubila, iako to nije tako izgledalo. E to su bili čisti slučajevi! Čisti užitak!

— Molim vas, vi me zaprepašćujete, kao da uživate u svemu tome i kao da sebi pripisujete sav užas i tragiku tih ljudi. Uostalom polazim kući. Možda je bilo zanimljivo razgovarati s vama, ali neke veće koristi ne vidim od nastavka ovog razgovora. Bilo mi je drago, laku noć!

I tu mladić ustane, nakloni se poluozbiljno te krene prema vratima. Vani je bilo hladno i drhturio je žurno zamičući iza uglova da što prije stigne u sobicu na vrhu Mesničke ulice. U njegovim mislima vladala je zbrka, nestalo je jasne koncepcije kojoj je, činilo mu se, bio na tragu prije ovog susreta. Čudnog susreta. Ma šta čudnog, taj je lud, sasvim lud. Možda je pobjegao iz kakve ludnice? Ali kako je znao za moje planove? Ne, počet ću govoriti i misliti kojekakve gluposti. Izgubit ću razum! Nek ide k vragu!

A ako On zaista ima veze s tom mojom idejom? Ako sam ga ja uspio dozvati i otjeloviti? Čekaj, to bi značilo da vjerujem u sve to? Još je samo manjkalo da mi ponudi nešto, nešto.. kao eliksir mladosti! Ha! U dvadesetom stoljeću!

— Zašto ne, mladiću?!

Iza njega zazvonio je poznati bariton. Mladić se trgnuo i uplašeno, prestravljeno pojurio naprijed.

— Čekajte, nemojte bježati. Ja vas neću silom natjerati na nešto što vi ne želite!

Zadihan i drhtav pomučio se oko ključa i stare brave i ne osvrnuvši se zaključao vrata te se drvenim stepenicama popeo na prvi kat. Još samo kroz ustakljeni doksat i ponovno prtljanje oko brave na sobnim vratima. Upalio je svjetlo i ušao u sobu. Tu je za stolićem kraj prozora sjedio On i držao ruku u zraku pomirljivo podignutu u znak dobrodošlice i izmirenja. Mladiću ispadoše knjige i papiri iz ruku i on upilji oči u tijelo bez lica. Svi njegovi strahovi, prastari i bezobrični, obuzmu mu dušu, a On je i dalje mirno spuštao ruku na koljeno. Progovorio je polako i bezvučno dok je mladiću vrtoglavica i mrena oduzimala ostatak vida.

— Ne čudite se, gubite vjeru, zato mi ne vidite lice. Ali to ne znači da me nema. I ja se čudim samom sebi što sam tako uporan u vašem slučaju. Uvijek mi je odgovaralo da vjeruju kako me nema. A kod vas mi se učinilo da želite vjerovati pa sam vam htio olakšati. Doista je mutno zrcalo ljudska duša, revni moj literato! Kukavičluk, strahovi, uzdrhtalost, vrtoglavice, pa dobro vi ste u dvadesetom vijeku i to smatrate dokazom svoje prednosti prema nečemu što vi zovete prošlost. (Sjednite, Hajde, smirite se! Sve će se lijepo objasniti!) A čim počnete misliti o toj prošlosti prema kojoj ste nadmeni, ili o budućnosti, već vas hvata strava jer vam se prikrada pomisao na vječnost. Nije li tako? I tu više oči, uši, ruke, razum nisu dovoljni. Pribjegli ste riječima, najtajanstvenijem od svih oružja, najmitskijem. I što vam preostaje? Izmišljene i puste golubice odlepršat će čim me nestane. A riječi same, pa čak i u vašem prisustvu, mogu li prenijeti na vaše buduće čitaoce tu istinu kojoj težite? Hm? Što mislite? Možda će jednog dana sastavljati vaš životopis, malog pisca iz neke daleke i čudne zemlje, neki drugi pisac i pokušavati ovo isto što vi činite. Pronaći će vaše vrline i poroke, nježnu i neizlječivu dušu, ispupčeno čelo, kakao u dnu šalice kraj uzglavlja onog jutra kad umrete, zidove okićene slikama Goye, (vidi! vidi! »Skup vještica iz Quinta del Sordo«), Schongauera, Muncha, Boscha, neke tričarije do kojih ste držali, vaše rodtelje, tamo negdje u provinciji koji misle o vama i čeznu za vašim prisustvom inaravno ništa ne shvaćaju od svega ovoga... I sad se pitate što ću ja ovdje?

— Ne!! Ne pitam se! Ja sam vas stvorio, ja ću vas uništiti! Ja ću te uništiti! Neću dopustiti, neću!! da me vlastita fikcija dotuče! Jer ti nisi ništa drugo do li moja fikcija! Obična moja fikcija! Fikcija!! Tebe nema! Nema te! Nestani! Odlazi!

Mladić je silno zaurliknuo i mlatarajući rukama kao da goni od sebe srušio nekoliko predmeta s police u blizini, a svojim kricima probudio staru tetu koja je dotrčala bosa u spavaćici i naglo otvorivši vrata zastala zaprepaštena na pragu.

— Što je, dobri moj sine, što se zbiva?

Mladić ugleda izbezumljeno lice stare žene pa onda stolicu gdje je sjedio On — nije ga više bilo.

— Spavaj, dijete, san ti treba, previše bdiješ, a to nije dobro, san je potreban čovjeku, zdravi san. Hajde lezi!

I teta polako zatvori vrata. Mladić stajaše drhteći, osjećao je prazninu i strah. Sjedajući na krevet odjednom se osjeti izgubljen kao u djetinjstvu, oko njega su treperile nježne slike roditelja, njegove prve knjige, prozor u vrt prvih igara i obećanja... Dok se skidao ponovno se zamisli nad činjenicom da nije mogao razlučiti stvarnost i fikciju. Čak ako je istina da je On bio samo njegova fikcija, nije li time prekoračio onu dozvoljenu granicu ravnoteže?

A u tom slučaju ostaje opet pitanje: da li je ta fikcija njegova istina ili

neka opća istina koja uskače u njegovu svijest u času kad se otvori prorez u ovoj kameri opskuri? To bi bio znak da ludim, pomisli s užasom.

— Ne, mladiću, ne ludiš, uistinu te neću napustiti ako to ne želiš. I pomoći ću ti da napišeš to djelo.

— O zar opet?! Nije moguće da si se javio sam? Ja sam te zvao svojom neodlučnošću!

— Neka bude tako ako ti je lakše prihvatiti. Recimo da sam tu zahvaljujući samo tebi.

— I što na koncu nudiš svojim prisustvom meni, jednom skribi, nuli od svih nula najmanjoj? Da nije neki eliksir mladosti? Ili moć pomoću štapića? Vreća novca bez dna? Ne misliš valjda da mogu povjerovati u te besmislice?

— Ne, mladi moj fantasto, nudim ti takve riječi za tvoje djelo koje će ti donijeti slavu. A ti meni, dakako, svoju dušu, ona je jedina vrijednost koju imaš.

— Dakle ti bi meni dao gotove riječi, misli, ideje, i garanciju da će mi to donijeti slavu? Ali tada to više neće biti *MOJE* riječi, nego tvoje!

— Upravo tako. Ali nečega se moraš i odreći ako želiš uspjeh. A osim toga nitko neće znati da to nisu tvoje riječi, osim tebe samoga.

— A što da učinim sa samim sobom? Kako da to objasnim *SEBI* u svim tim danima i noćima koji me čekaju? To bi bio pristanak na *EHOLALIJU!*

— Da, onaj koji nema vlastite snage prisiljen je pristati na eholaliju, kako vi to stručno zovete. Ali čemu to toliko dramatiziraš? Konačno, nećeš biti ni prvi ni posljednji koji ponavlja tuđe riječi. Ali ti si slobodan da izabereš — želiš ili ne? Onaj gore ostavio vam je slobodu koju vam ni ja ne mogu oduzeti.

— Ti mi ipak pokušavaš podmetnuti misao da sam slab i da neću bez tvoje pomoći izvršiti nikakvo djelo?!

— Moguće je da računam na tvoje poznavanje samoga sebe.

— I kad bih pristao na pogodbu, kako ću znati da je sve to istina, a ne moja bolesna umišljenost?

— To prepusti meni. Pisat ćeš riječi koje ja diktiram. Ostalo je moja briga.

— A što je s onima koji neće povjerovati mojim riječima?

— Nije te briga za takve. Oni ne *ODLUČUJU* o tvojoj slavi i budućnosti. Bitno je da ti vjeruju oni drugi, moćni.

Mladić se u trenu sjeti dijaloga Lucifera i Kaina kojeg je čitao u Shakespeareu, kad Lucifer na pitanje da li je sretan odgovara *»NE, MOĆNI SMO«*. I prožet odjednom čežnjom za svojim nesavršenim bićem kojim je do sada upravljao kako je znao i želio, opsjednut traganjem za *PRARIJEČJU* na nevješti i bolni način, svjestan svoje smrtnosti i neponovljivosti malog života, nenaviknut na vječnost, do jučer opsjednut uzvišenom i drhtavom poezijom u kojoj je treperilo tisuće krvavih srdaca kao zvijezde u svemiru, klone, padne iscrpljen i prošapće: *»NEĆU«*...

* * *

Mutno jutro, ljepljivo od magle otvori mladiću oči. Pročita sinoć dovršenu priču i zabacivši ruku pod glavu, zagledan u sivilo pomisli: »Neuvjerljivo. Loše! Morat ću popraviti kraj.«

Krešimir TIČIĆ

Kako župnik kaže!

Na klavijaturi je nemoguće pronaći ovakve tonove. To su proizvoljni titraji bez vremenskoga rasporeda. Iznenađujući. Krik smjenjuje osmijeh, da bi se pretvorio u plač. A može i obratno. A sve i opet tren za trenom. Brzo. Uz mahanje ručicama. Uz bacakanje nožicama.

Kada je naša Iva ugledala svijet, odmah su vrli poznavaoci dječje psihologije istrčavali sa svojim znanjem da su curice dobre. One ne plaču! Samo se smiju i vole da im se priča i pjeva. S curicama nema problema. One imaju od malena razumijevanja za roditelje. Poštuju njihov umor. Ne kvare im noćni mir... I sve tako dalje. Sada se baš nikako ne mogu dosjetiti tko mi je to sve pričao, pa da ga pozovem u naš stan na gimnastičke vježbe o kojima nije ni sanjao... Podigni — spusti — svuci — obuci — presvuci — operi — očisti — podvori — dodvori — objesi — donesi — odnesi — a sve to uz već spomenutu grlenu glazbu. Noćnu tišinu paraju zvukovi koje majstori za slušne užitke ne poznaju, a može ih proizvesti samo grlo naše kćerkice Ive. Minute znaju biti duge kao godina, premda zaključujem da dani strahovito brzo promiču. Zajedno sa ženicom već i u mraku poznajem svaki zavijutak koji moramo napraviti u našoj maloj sobi da se ne bismo spotaknuli o namještaj dok pokušavamo umiriti Ivu koja je započela s koncertom baš kada se nama spava...

... i, odjedanput, spasonosni mir. Kao odrezano. Tišina. Blažena tišina. Slušamo da li diše. Diše! Pažljivo proučavamo da li spava. Žmiri! Hvala Bogu. Pusa zahvalnosti u lice od mame, pa od tate. Na prstima se šuljamo do naše postelje. Gasimo svjetlo. Naše umorne kosti i mišići osjetiše ugodu vodoravnog položaja tijela. Uljuljavamo se u san...

Iva je samo to čekala. Daje nam uzbunu. Skačemo oboje. Ruke nam se bore na prekidaču. Palimo svjetlo. Dalje se zna: Ljuljaj — pjevaj — pričaj — sve badava. Glazba traje i traje. Nastup se produžio i postaje sve glasniji i glasniji, a jutro sve bliže i bliže...

Dođe i dan kada smo je trebali i krstiti. Pater Ante, naš župnik, sve je lijepo pripremio. Posvećenu vodu. Sveto ulje. Krstionicu. Bijelu haljinu i svijeću. Svečano ozračje traži svoj mir da bi se čuo glas svećenika. Bojali smo se da naša mala ne pokvari svojim intonacijama dostojanstvo svetog čina. Prva kap krsne vode potekla je po Ivinom čelu zajedno s kapljama znoja po našim leđima. I onda je slijedio kratki krik, a onda muk. »Sada će ona nastaviti još i jače«, mislio sam. Međutim — ništa! Mala spava. »E, onda će sada kad joj bude blagoslivljao uši i usta«... Ma kakvi! Šuti kao za inat. »Znam. Čeka polaganje ruku i bijelu haljinu. Onda će se oglasiti na svoj poznati način. Nadoknadit će ovu prijašnju šutnju«, mislio osam. I opet sam se prevario. Iva je dostojanstveno i mirno ušla u Kristovu zajednicu. Na kraju obreda župnik reče:

— Kako je samo to dijete dobro. Pravi mali anđeo!

— Kako župnik kaže — rekosmo gotovo u isti mah i supruga i ja, a kapljice znoja samo su jurile niz leđa.

Ante KRALJEVIĆ

Dvije strane zida

— Naš životni put, brate moj, kao i tolikih naših rođaka, bar u početku je bio isti: kovačnica, slaganje u kutije i zajednički put do tezge. To vrijeme bijaše kao zajedničko djetinjstvo, đačko doba, a onda kuda koji mili moji — naši putovi se raziđoše, počeše naše pojedinačne priče. I dan-danas se sjećam onih mekih, nevještih prstiju koji me obujmiše i tako odrediše moju sudbinu. Istina, mogao sam i gore proći, recimo pričvršćivati nečiju ruku ili nogu uz križ, probijati nečije čelo, biti osuđen na kratkotrajan život u konjskom kopitu ili držati na okupu dijelove neke stolice na kojoj se vrte svi mogući i nemogući turovi. Brrr! površina mi se ježi od pomisli da sam mogao završiti na fakirskom ležaju. Nisam praznovjeran i ne znam zašto vidim neku simboliku i predskazanje u činjenici da me pri vatrenom krštenju poškropila krv iz nespretna prsta mog prvog sustanara kom lijeva ruka nije znala što radi desna, iako sam nekom greškom imao veću glavu od svojih vršnjaka. Trebalo je imati čeličnu volju i ne poviti kičmu, ne saviti vrat, što bi značilo moj kraj, i pod sve ljućim i jačim udarcima na sama sebe ljutog čovjeka što prije proći kroz žbuku i učvrstiti se između dvije cigle.

Tako sam se našao sam na prostranoj bijeloj površini, nepokretna muha na zidu. Osamljenost nije potrajala i moj sustanar mi objesi nešto o vrat; pogledam dolje i vidim — slika. To je, dakle, ta moja sveta dužnost, pomislih. Bila je to slika raspetog na križu, pred koju je čovjek, čim ju je objesio, kleknuo, sklopio ruke i netremice je gledajući dugo, dugo mislio. Ponavljalo se to svakog dana u isto vrijeme dok jedne noći nisu došla četvorica, ispitivali mog sustanara, isprevrtali stvari, a kad su ugledali sliku, brzo je skinuli, izgazili i bacili kroz prozor da bi na kraju otišli sva četvorica vodeći petog.

Slijed slika — ne kažem dana ili godina jer je kod mene slika jedina vremenska jedinica — o kojima ću ti sada pričati, uključujući i ovu naprijed, najvjerojatnije nije bio baš ovakav, ali neka te to ne zbunjuje jer to ne mijenja ništa u biti stvari, jer je to njihova bit. Iako imam čeličnu memoriju, sve te slike su mi se stopile u jednu cjelinu, pa ne znam, a i svejedno mi je, koja kojoj prethodi, koja koju slijedi. Kao kod drvenog kotača zaprežnih kola; koja je od prečaka, koje povezuju obod s ležištem osovine, prva a koja zadnja, ne može nitko reći. A nikog se i ne tiče, glavno da se kotač okreće.

Kad kažem da se nisam dugo odmarao, onda ovo »dugo«, brate, shvati još neodređenije nego sama riječ kaže. Ovaj put vrat mi je žuljala težina skupocjenog starog okvira sa slikom neke obitelji s kojom je moj novi sustanar imao mnogo zajedničkih crta lica. Čovjek je često s nekim ponosom pogledavao u pravcu mene, bolje reći u pravcu slike, i brisao prašinu sa stakla. Bilo je i pogleda tuge koji bi učestali naročito kad bi se čovjek uzrujano i dugo ushodao po sobi. Jedanput je izašao i više se nije vratio.

Kad je ušao sljedeći čovjek s koferima u rukama i sa slikom pod pazuhom, prvo što je učinio bilo je da je skinuo zatečenu sliku, nju pogledao nakratko

a okvir duže, te potom, zaključivši valjda da se okviri prave za slike a ne obrnuto, baci sliku kroz prozor. Odmah je objesio sliku koju je donio. Ne razumijem se dobro u činove, ali vojnik na slici s tucetom zvijezda na epoletama i pola oke ordenja na prsima nema što biti manje od generala. Začudo, došljak, koji je također imao nešto zvjezdica na ramenju, nije često zagledao u sliku, a kad bi to i činio, bilo je nekako ispod i preko oka. Ta tajna mi se razriješila tek navečer kada je general skinut i stavljen u kut a obješen novi, »noćni«, koji je imao jednu zvijezdu manje od prethodnika. Svaki put kad bi ga stavio, stao bi mirno i oštrim pokretom vojnika pozdravio izgovarajući neke riječi vjernosti i zakletve. I za radnim stolom bi pogledavao u nj, a kako je često potezao, svaki put je nazdravljao generalu dižući bocu visoko iznad glave. S prvim pijetlima noćni general bi silazio na počinak među plahte a smjenjivao bi ga danji. Čovjek je pio, naravno, i danju samo što nije nazdravljao, a kada je to jedanput učinio, istina na poseban način, bio je za nj udarac od kog je vidio manje zvijezda nego inače. Tog dana je nakon dvije boce dospio u karakteristično stanje pa je otvorivši treću glasno nazdravio i, vidjevši zakrvavljenim očima sliku kojoj nazdravlja, snažno je zamahnuo već uzdignutom bocom i začudo dobro pogodio, ili loše, kako se uzme. Razbilo se staklo a piće je poštrapalo sliku i moju glavu. Drugog dana došli su neki ljudi i zaprepastili se vidjevši sliku i gazdu zaspalog na stolu. Ispitivali su ga i odveli ga na ispitivanje. Vratio se za nekoliko, recimo dana, prilično postario i pomodrio, na ramenu mu je nedostajala jedna zvijezda. Odmah je dao ustakliti i urediti sliku.

Razumljivo, ne mogu ti reći koliko vremena je proteklo nakon ovoga do trena kad se jedne noći oglasilo zvono na ulazu. Prije nego je bilo što drugo poduzeo, moj sustanar je izvršio smjenu generala sakrivši noćnog u plahte. Ušla su dvojica, nisu to bili oni iz prethodnog posjeta, i kada su ugledali sliku, značajno su se pogledali a potom još značajnije pogledaše čovjeka u pidžami. Njihova pitanja su bila takva da čovjek samo što nije pao od čuđenja i zaprepaštenja. Prije nego što su ga poveli, pribrao se toliko da je iz plahta izvadio onu drugu sliku, njemu dragi adut za kog nije znao da je od te noći u igri, što naravno nije utjecalo na prvobitnu nakanu gostiju.

Novopridošli je vjerojatno imao nešto od iskustva svog prethodnika, pa je odmah izbacio kroz prozor sliku generala koji mu je visio o vratu i dok je vješao sliku onog pravog, čuo sam s trga povike mase s javnog vješanja bivšeg generala. Novi sustanar je iz kofera izvadio još dvije slike pa nisam znao da li da se veselim ili žalostim što sam i slijeva i zdesna dobio susjede, dva nova brata. Ovaj zdesna je držao neku svetu sliku, drukčiju od one nekadašnje moje, pred kojom se čovjek molio, drukčije od onog od prije, ali jednako skrušeno, sabrano i odano. Susjed slijeva imao je sliku kostiju lubanje čovjeka, ili majmuna svejedno, kojoj bi čovjek prilazio dok bi čitao neke knjige i proučavao je. Ponekad bi znao namignuti generalu, što je prije svega bio kompliment meni, jer sam se u novonastalim okolnostima osjećao zapostavljenim. Bio sam u pravu sluteći da to tako neće dugo potrajati. Najprije su došli jedni i pretukli čovjeka pokazujući na mog desnog susjeda. Kasnije su došli drugi i pokazujući na me tako ga pretukli da je ostao ležati na podu. Ne znam kako su se tu našli ljudi u bijelim ogrtačima koji su jedan drugom na slici meni slijeva zorno tumačili stanje lubanje našeg sustanara, pa ga nakon toga odnijeli.

Sljedeći, uvjetno rečeno, čim je ušao izbacio je sve tri zatečene slike kroz prozor, kliještima izvadio moje susjede i oličio zid. Ne znam zašto je jednog ostavio i zašto baš mene. Valjda mene slučajno a inače za svaki slučaj. Mogu ti reći da mi je ova zidna boja teže pala nego ona krv i piće — postao sam nevidljiv. Bojao sam se da će proći stotine i stotine slika a da me neće nitko zamijetiti, ne računajući tadašnjeg sustanara koji me ionako ne bi upotrebio.

Jednog dana dođe mu neki čovjek, dugo su srdačno razgovarali, gost je pitao a domaćin odgovarao. A kad se gost zagledao u puste bijele zidove, pa još kad je oštro oko i mene zapazilo, promijeni odmah i ton i ten. Domaćin je domalo morao poći u goste svome gostu.

Čim je ušao novi, zanesen i nasmijan, preletio sam pogledom po njegovim stvarima. A nije ih bilo puno: jedna knjiga i jedna slika. Čovjek je dugo lutao pogledom po zidovima, a ja samo što nisam povikao: tu sam. I tako je konačno moj vrat ukrasila divna žena a mladić je, umjesto da gleda knjigu i na zidu drži sliku, činio obrnuto; gledao je sliku, svako malo je skidao i gladio, grlio i ljubio, da bi na kraju s njom i zaplesao. I tonuo bi u san otvorenih očiju, pogleda prilijepljenog na sliku, s knjigom na stolu stalno otvorenoj na istoj stranici. Moja ilustrirana povijest me naučila da se uskoro mora nešto dogoditi. I zaista jedne večeri uđe mladić, snažno tresnu vratima i izbezumljena pogleda ščepa sliku (zamalo i ja ne izvrcih), te je dugo, dugo gazaše nogama dok mu licem tecijahu suze bola, ljubavi i mržnje. Zaokupljen stanjem duše mladića nisam ni primijetio da je sa sobom donio novu sliku i odmah mi je okačio čim je izgaženu izbacio kroz prozor. Nakon toga je uzeo knjigu i otišao.

Više se ne sjećam kad je ušao čovjek srednjih godina, mirna i umorna hoda, temeljita pogleda. Spustio je stvari i polako se ogledao po sobi, zadržavši pogled duže na slici koju je kao oporuku ostavio mladić, a na kojoj bijaše Bogorodica s djetetom. Čovjek priđe slici bliže i, stalno je gledajući, sliku polako skide pa...

... A ti, brate, ili mudro šutiš ili šutljivo mudruješ? Ni riječi o sebi i prilikama s druge strane zida. Sjećam se da si došao ubrzo nakon mene i sretan sam bio kad nam se u zidu dodirnuše noge (koje li slučajnosti). Je li to jedina naša dodirna točka ili je i tvoja povijest dinamična i (ne)promjenljiva kao i moja?

— Moja priča, brate, naizgled nije ni duga ni burna kao tvoja. Njen dio do ovog zida znaš i sam. I da ti se odmah pohvalim nisu ni mene stavili ovdje da bi mi vješali torbe, tikve, užad ili puške, nego sam određen za, rekao bih, plemenitiju svrhu — i meni su okačili sliku. Uza zid meni nasuprot postavljene su vitrine s knjigama, spram prozora krevet a nasred sobe stol i stolica. I što da ti pričam, i dan danas sve je isto, isti predmeti, isti raspored, samo su zidovi puno crnji. Znam, zagrijavaš se od želje da saznaš što je na slici, ali ti i pored najveće želje to ne mogu reći, iako bih ti o njoj mogao pričati danima. Iz ove naše nezgodne perspektive, a ostao sam i kraćeg vrata, u neuglednom okviru jednakih stranica vidim mnoštvo poteza uljanim bojama. Je li to krajolik sa šumom i rijekom, kamenjar sa sklupčanom zmijom, zalazak sunca, silazak anđela s neba, portret čovjeka ili sve to zajedno, ne znam, neću i ne mogu ti reći. Kao što ti mjeriš vrijeme izmjenom slika tako ga i ja mjerim izmjenom tumačenja jedne slike — mojih tumačenja i onih mojih sustanara kojih bijaše mnogo. Gledajući ovu sliku jedni su bili ushićeni, drugi radoznali, treći su plakali, četvrti se ljubili ... i sva ona tumačenja o kojima ti govorih odraz su te iste slike u njihovim očima u koje sam više gledao nego u sliku samu. Svi ti ljudi su pri ulasku u sobu pogledali sliku, bila im je zadnja stvarna slika pred san, a pri iseljenju dugo bi je gledali i otišli. A ovaj zadnji, koji proživi ovdje duže od ostalih, kao da i na onom svijetu gleda i goneta sliku; izdahnuo je s pogledom prema meni i tako leži već dva dana. Koliko god želim da se netko nađe i zbrine ga po posljednji put, toliko i žalim što će ga omesti i spustiti mu očne kapke. Ovu sliku još nitko nije pomakao, a ako bi je netko i odnio, zahvaljujući sačuvanoj bjelini ispod nje ostao bi i dalje znak njena prisustva, bijeli kvadrat na tamnoj pozadini, njena bijela sjena, njen privid, kao što bi bilo privid i to da taj kvadrat visi o mom vratu, Eto, kako rekoh, moja priča nije duga.

— Iz priče se da naslutiti da nisi baš nezadovoljan svojom prošlošću i ja ti zavidim. A ja, bez obzira na sva uzbuđenja pa i povremenu zabavu, sve češće sanjam, je li to neka staračka bolest, bijelog konja u galopu, dobro potkovanog. A što se tiče naših priča, ima u njima još jedna zajednička i otužna stvar: mi smo predmeti koje se na ovom svijetu najviše gleda a najmanje vidi. Je li tako, brate?

— Tako je, brate, bar što se ovog posljednjeg tiče.

— E, pa puno zdravlja tebi i tvom zidu. Bog neka te oslobodi od vlage, kliješta i zla svakoga.

Ante JAKŠIĆ

Staroj prijateljici

Od godišnjih mijena kad postanemo sijedi
i misli već budu plod iskustva zrela,
slutimo što tuga i čekanje vrijedi,
kakvu mudrost život kleše nam u čela.

Sve što ruka takne i otkrije oko,
u drugome svjetlu smireno treperi.
Što smo stalno krili u sebi duboko,
stvarnošću se novom otkriva i mjeri.

Dirne nas ljepota, što se iznenada javi
na licu, u svakoj kretnji i riječi.
Nježni smo ko ruka na djetinjoj glavi,
ljepota od tužnih rastanaka liječi.

Vidimo tišinu u večeri kasne
kad sjećanjem prošlost tinja i svjetluca.
Požrtvovna ljubav nikada ne gasne,
vraća se i blago na srcu nam kuca.

I mi nikad nismo sami u samoći
dok se kroz nju iskri već prispjela zima.
Što je prošlo, jednom opet će nam doći,
ruka koja daje, darove i prima.

I kad večer zvijezde zanjiše vrh kuća
i sjaj njihov tvoga dotakne se čela,
samo ti ćeš znati, smjerna od ganuća,
što ti život dao, a što si ti htjela.

Ja ne želim da se rodim

ja ne želim iz ovog božanskog mraka
na varljivo svjetlo svijete kratka svijećo
ovo mlijeko puno ljubavi i zraka
majčinim se srcem toči iskri srećom

već osjećam: njenom krvlju krici teku
gib mi grče njene prestrašene oči
sve zločine tvoje ispijam u mlijeku
što crveno u te i kroz mene toči

grozan rez skalpela slutim iznad čela
po drhtavom krovu po majčinoj koži
želiš carskim rezom odsjeć me od vrela
hoćeš prva slika da mi budu noži

neću svijete kunem ti se prvim plačem
načinit ću omču od pupčane vrpce
zamutit ću vodu još u te nebačen
oteći ću krvlju u majčino srce

što kuca za me u ritmu njene boli
u krik moje kuće sav sjaj ti se svodi
stog — bezimen prvi i zadnji put molim
mrzli svijete ja ne želim da se rodim

Stjepan Vladimir Letinić — zatočenik sjevera

Bujno, razgranato drvo, krošnje poput pergole u (ne)dogled, natkrililo je u lûku Croatiju: hrast lužnjak u rahloj slavonskoj (g)rumenici, s korijenjem što seže do žilja hladodajne crnike u vrelu kornatskom arhipelagu.

između dvaju mora

More môra morem moriti odsustvom izmorena, nesuđena mu mornara. Pa da stoga ipak, unatoč nesrazmjernosti prispodobe lupim tu supstancijalno istovjetnu, makar i »neprimjerenu« poredbu u slici: kao što je Talijan Salvatore Quasimodo cvilio za svojim pokrovima ovijenim *saracenskim* zavičajem u pjesmi »Lamento per il Sud« (Tužaljka za Jugom), Čileanac Pablo Neruda za razdiranom djedovskom prapostojbinom u zbirci »España en el corazon« (Španjolska u srcu), a Martiníčanin Aimé Cesaire za svojim karipskim rajem u »Cahier de retour au pays natal« (Teka povratka u rodni kraj), tako naš Stjepan Vladimir Letinić — bodul iz Savra na Dugom otoku, od dješaštva adoptiran Slavonac — poput galeba u lebđenju, poput lastavice raskriljen između dva mora, Panonskog i Jadranskoga, tuži bez prekida za otrgnutim žalima dok prebiva na Sjeveru, za napuštenom šokačkom ravni dok prebiva na Jugu. Čežnja, dakle, čemer nemira u skapavanju za Jadrijom, zov neprekinut i bolan za rodnim žalima movens su, čuvstveni i sadržajni signum sveko lika Letinićeva poezisa.

mirte i maestrali

Vrijes, ìgalo, váli...
Oglasio se uz naslov minijaturna sveščića »Mirte i maestrali« — izdanje Matice hrvatske u Slavonskome Brodu, Ljeta Gospodnjeg 1967. Zbirčica akvarelnih urisa, impresionistički intonirana, usredotočena na njegov otočki zor:

Pljuska more
žućkaste alge
na žalu.
Igra se sunce.
I djeca na molu
po barkama skaču,
uvalom struji sreća.
A oko sela
mirte
rasule bijeli cvijet.

Slijed tananih lirskih kičica opažajnih dojmova, pojedinosno selidbenih dodira (Sunce na žalima, Cvrčci, Nokturno). Slika ne po, oko i kao, nego *na* i *u*, zgusnuta u krajolik. Poetički odjev najčešće personifikacija (Kuća kraj mora, Vjetar, Bonaca). Uzorci skice sredozemna tla (Koralji, Uvala); slutnja nastajanja (Dolazi jutro); izraziti poetski croquisi: *Janje, Svjetionik:*

Zablejalo
kraj ovce bijele.
Sunčani dan mu
u krzno pao.

Plamen
i igra mora.
Djetinjstvo
nasukano na ovu hrid.
Valovi vječni.

Već u tom prvijencu Letinić nije umakao napasti progovoriti i materinjim, slovom svoga zavičajnog ča u lirskom ekvivalentu izljeva: Savarska vala, *Naše more:*

Kad vrućine nas stisnu
i pot 'z nas teče,
more nan je spas.
I kad smo bez ića,
bez kruha i zelja,
hladi nas
i hrani i brani —
uvik nan je spas.

Prava je grehota što je disperzivnost zahvaćenih pojedinosti rasklimala, razrijedila ponegdje koncentrat skladbene jezgre, smanjivši tako jačinu ganudbena udara ovoga već prvim oglašajem u književnosti samonikla i neosporna pjesnika.

*

»Zaljubljeni vidici« druga je po redu zbirčica, objelodanjena od istog izdavača 1968: knjižica gnostično refleksivnih stavaka kojima pulzira čuvstvo, zov za (minulom?) ljubavi (Čuđenje, Zvijezda...). Uz vrsne *Cjelove:*

Kod prvog
bila si hrast.

A sada
kao bršljan treperiš.

plijene tu pozornost *Bodulski madrigali* (I, V, VI, VII), nov autorov iskoračaj u skladbu širih zahvata.

Dolutala luna
u naše selo.

Pijemo
mlijeko njeno
stazama
koje ne prestaju.

Ali, ne prestaje ni Stipin pjevopis. Kao blizanac spomenutim naslovima bljesnut će još ista godišta i na istom mjestu komplementarni im i istorodni »Čempresi u rodnom selu«, posve pjevno intonirani, mila prizvuka kantilene. Njihova sadržajna materija krajobrazni su otočki morepoji (Vjetar, Bršljani, Gost), poglavito oni deskriptivno tečni *Bršljan i pergola, Pred oluju,* uz maestralne čakavske bodulijade *Jutro* i *Lastavica* te, nadasve, *Vetar masline i misec:*

Zagrli je vetar
masline krivih nog
i prpovida in priče.

Prko mora
pobiga je dan
a s kraja prspila
sura noć.

Zmeju oblakov
progljeda je misec
i kako berekin namigiva.

otkupljivanje izgnanstva

Odsustvo, mučno poput robije, teško kao smrt.

»Naga snoviđenja« (Matica hrvatska, Slavonski Brod 1969) zbirka je domoljubna iskaza i grozomučna nespokojstva što rodi ga izbivanje, Pontus zatočenika Letinića. Fosforescira u toj zemljovidno raspolovljenoj simbiotičnoj kroatijadi Juga sa Sjeverom ili priobalja s kopnom, panonskom pučinom, naravno, čeznutljivo elegična »noćna berba« (Stara želja, Elegija) i bistrine nepromašenih slika u spasonosnu traganju za zavičajem:

Iscijepana jedra
jutarnjeg rumenila
uprta u modre oči mora.
Vjetar je napeo strune.
Na mirnoj površini
trepere talasi alga.

Oko usamljenih otoka
mandoline cvrčaka
nastavljaju
pjesmu ljeta.

Čulna žestina doživljaja, pečal izgona, ridaj napuštene zemlje (U zavičaju drhturi lišće moga drveća, 2,3).

No, već u ovom ranom, pretežno impresionističkome razdoblju izrazito personifikacijskoga ruha, Letinićev govor skočio je ponegdje u ekspresionizam fauvističkoga obličja, vanghogovske gramatike slikâ:

Kao vatreni jezici
pritisla vrućina.
Po užarenim iskrama
miriše dan.

Suho pijanstvo ljeta
struji kroz moju krv.

O kako teško do beskraja
zagrijao se zrak
pa žut od topline
i prašine sunca
s kaduljom izgaram.

(Kosidbe sunca, 1)

U ovoj žetvi stihotvora odmakloj od rukoveti Stipinih ranijih ostvarenja javlja se i jedno novo, dosad nepoznato odličje pjesnikova skladanja: završnim akordom intoniraju se na primjer prvostisi svake naredne dionice u lelujavo ushitnoj poemi *Intima kadulje,* uz druga varijacijska osvježenja uspjelih pjevopisnih inovacija.

Življenjem i poezijom, svime dakle u što je moguće posegnuti, što lirik ima na raspolaganju, Letinić otkupljuje izgnanstvo, mučno pečalbarsko tavorenje u vuči što razdire za utrobom i licem poharane, otete domaje. U tom bezrezervnome zahvatu ostavio nam je iz ove faze jedar čakavski zapis *Otočani* uz autoportretnoga, u liku stara domoroca, prekooceanskog iseljenika (Dva života i dvi smrti). *Otočani:*

Ni retke zelene crnike
(ke činu in hlad)
ne moru hraniti
dešpet
teškoga življenja.

Ni otvoreni kulaf
(ča in je mejaš svita).
po kin se besede i pisme
njihove prolivaju.

Žilavi su
(kako kamik suri)
puni dobrote
i kuraja.

Završni ciklus imenovan *Slavonija u oku* svjedoči, i opet, podijeljenu pjesnikovu ljubav između dviju postojbina, teško sudišje s neželjenim u doba bolnih preobrazbi i bezobzirnih mijena (Novi konji, Stare ceste).

umovana poja
krijumčar i strijelac

I, poput munje iznenadno, jednako sržju kao i izražajnim (pri)vidom grunut će, tek što nisu, težničke »Gravitacije«. Njihove misaono nadahnute, skitničke i tum(o)aralačke meditacije na pozadu pretilih a mekih, zlatokosih schiavonskih vidika raspliću domorodne niti u simultanu oslikavanju, kontemplativna ozračja (Između sna i jave, Sjećanja) u suzvučjima glasovnih skupina i podoba dvo ili trostiha nalik kvadratićima kakvih mozaičkih etuda. Skladbe zvonkih opstojnosti, odmjerene raskoši leksika nikla iz empirije viđenog, sravnjiva sa zbiljom, šikla sad iz pučine, iz modrine kornatskih monstranci, sada pak iz epitela panonskoga zračnog i geološkog omotača koji ne prestaju odmatati... Jezik sav u rvanju, miješanju i vrenju: slov impresionističkog, sada već postsimbolističkoga, valjda ne i postsurrealna nasljeđa, bratimljen bašćinom čakavstva stalno na apeksu da vrisne. Žlijeb supkortikalna ali i umovana poja, njegova tercijarnog apstraktiziranja na rubu simbola stopljena s rikom ekspresionizma, s hirom nadrealističke irigacije.

»Gravitacije« — autoportret pjesnikove duše, Letinićeva najdublja, najkonzistentnija refleksija, samo grumenje slika, duborezi poezije. Ljetopis neosporiva samoživopisja, pa ipak fantazmagorije, košmar budna vidovnjaka ti samotvori svijesti (Ljepotom uspavan) namah podjarmljeni kanalom oštra razbora u suvislu, logičkome tijeku. Ne bezvezja verbalne inflacije besmisla. Enigme uronjajnih solilokvija, samoprijekorna od nemoći, otporna, oporbena stava (Samonikla biljka, Lako pomiče ograde). »Procesije maglenih slika« — reče pjesnik, ali — dodajmo — i znatno drugo i znatno više od toga: solo iskazi kolektivne ispovijedi mnoštva, provreli iz gorčine otuđenja (Prigušena pripovijedanja, U zapletaju mučnine), kob bolovanja u vremenu s kojim se ne miri izopćenik. *Izljevi odanosti:*

Nemoguć je doticaj (kao anđeoska vrlina)
drhtavih živaca u skamenjenu tijelu.
Nemoguće je izustiti riječi utješnih prijateljstava
okoćenoj zvjeradi u pitomini. Razdiobe su od-
makle među duhovima, a u nas otete zaboravu.
Volimo skrovita mjesta, što ljudi ih ne poznaju
(tu prijateljujemo s osamom ozlijeđene ljubavi).
Gdje je kormilar koji će nagnati u pravu luku
zalutali brod? Gdje jedno se završava? Gdje
drugo počinje? Otkucava bunovna krv
plačem zemlje, pjesmom nevinih. Grešne
stidljivke djevojaštvo oproljećuju. Kišne kapi
drveće obljubljuju milovanjem zanosnim.
Sagorijeva kolovoz: čuju se ugasnuća.
Očajne njive zastiru očinji vid. Plužne se daske
duboko zarile, uznesene u međuprostore.
Idealno krupnjaju moji mladi plodovi, nije im
beznadan rod. Izljevi istinske odanosti
raspretali su dodire mojeg svraćanja
u ovu ravnu kotlinu: otisak rodoslužnosti.
Na pravom nisam mjestu, no to ne znači
da neću moći primiti križ stare loze
nad utrođeno tijelo kad jednom
(kao Quasimodo) napišem
svoju TUŽALJKU ZA JUGOM.

»Peludi« u slijedu — nastavak razmatrane meditacije, račvan u cikluse »ljubav krvi«, »usputni zapisi«, »stupice«... povrat su zagrljaja djedovine, reintegriranje u krajolik. Zavrzlame rojeva nesuvislo(?) nizanih prisebnih i otkačenih,

(sve?) mogućih i nemogućih, obrazloživih ili tek nagađajnih kogidbenih i višeslovnih plovina. Atributni, ali i apozicioni i objektni elementi sukladnih ili zaprepašćujuće odudarnih karakteristika supstantivnih, najčešće subjektnih okosnica Letinićeva automatoidna umotvornog i podsvjesnog panoptikuma. Florealnih, ekoloških pa i astroloških relacija, to su traktati spoznaja i stanja, izrijeci prosudbi i opažaja uježena zemnika, korita zbiljozornih aforizama, nánosi mîslî. Ispusi krijumčara i (ne)slobodna strijelca, s iskrom satirskih odsjeva. Uzmaka očito nema: »Širi se sunčana okupacija. Rastu nasilja nagosti,« (Dozrio za čin)

Od očajničke sljubljenosti s tlom, s puti zavičaja, ponestalo je, reklo bi se, daha za širi udisaj, oka za prostranije vidike. Ostala je uvijek raspoloživa, mogućnost vrtanja u jezgru, uporne preradbe izdubenog. Odsustvo ganuća, zbude li se, nadomjestit će u pravilu (v)ječna mozgovna špekulacija, verbalna vrtnja susjedstvima. To jeste urez, ali ne u krv, ne u kamen koji doziva: to su trnci refleksijskih vibracija, opstojbeno šaranje u krugu. Ali i opsov, i cvil iz nemoći. Zato je tako uporan u rastu okus gorčine nadohvat (Otkriveni zapis), tako jedak u obrtaju luk *Središnjih zbivanja:* »Gradovi rastu u vis, a mi (neplaniranim srazom) iz dana u dan: prema zemlji.« *Otkriveni zapis:*

Lukavi (kao lučki cipli), s velikim ožiljcima duha
podvrgnuti su stvaranju svojeg boljitka.
Spavaju puhov dnevni san — bez brige (i bez
mane) prilagođeni okolini. Nemaju suza u
očima. Ne muči ih prokušano bunilo. Nije im pre-
moreno tijelo. Pljuckaju na sve valove kao na
beskorisno more. Izvježbali neobičnu signalizaciju,
svladali svaki su trud. Imaju mnoge
radoznale oči, trostruke omotnice kože.
Na svoj se način mogu gegati kroz provjerenu
suglasnost. Za svoje pregrađene mozgove koriste
automatske naprave (mrze manuelan rad).
Neodoljivim ispovijedima rasprskuju kapljice
rijeka. Usporedbama (jednostavnim) prevaljuju
daljine. Ne bi im prsnuli čirevi ni da se slono-
vima opiru. Usavršeni su im postupci i namješteni
udarci. Pričvršćenim se oprugama strojeva
odbace od svih nedaća. Sijeku drugima vratove
giljotinama jezika — na svoje stavljaju ogrlice
(za nadgledavanje kretanja).
Ne bi ni mrki ježinci u našemu se Jadranu
lakše mogli održati, nego što ovi nam prijatelji
egzistenciju stvaraju zbratimljeni sa svima.
Eto, snobovi naši, moj zapis je otkriven.

Bio snajper odabrana m(r)etka (Božavska noć), bio neviđen podvodni vrt zoologije (Oči plaču), Letinićev pjev buja i metaforizira crescendom u finale. Nabit i mjestom i zemanom, podsjedbeno, dašto (In terris, U tome je stvar), on se odmata spektrima faune i florealija, bukti i prelijeva hortikulturom podmorja (Ljuljačka djetinjstva). Tako u »oporučju«, životnom credu pjesnika, tako u radijusu njegovih leksičkih birnih, domišljatih i sjelih »stupica«. *In terris:*

O SUNCE, vatrena moja LJUBAVI, raskrili
svoje grane! Zemlja već gubi (savršena)

otkrića. Odjecima brbljarija stasava rođeni
dan. (Noć je odbjegla u sumračje svoga
gnijezda.) Razbudi stoga (otkrivačke) pohode!
Olakšaj nam životna krivudanja! Zasjeni
izmišljene zasluge, da vječan potraje mir
na umornome svijetu! Suri neka se pogledi
raspršе od dobročinstva (raspačanih stvar-
nom ljubavlju)! Neka ne bude obijesti,
neka se vrate (splasnuli) ushiti
u razdragana srca! Usidri brodove nasilja
u neviđene dubine! Budi nam iscjelitelj

IN TERRIS, na ovom kaljavu tlu
teško se vidaju rane. Guše nas vječne tjeskobe.
Kiseli osmijesi (silne) pokreću rijeke. Proračun
svaki je ishitren tako da bude koristan.
A svaka javna pobuda nije nazočna pomoć.
Oivičeni su nam posjedi. Razdiru munje,
iznuđene potankostima. Zanemarene
pristojnosti obistinjuju slutnje.

O SUNCE, raskrili grane! Zemlja
hoće podivljati. Izgubila je značenje.

U tome je stvar:

(Akad. slikaru Z. Čosiću)

Teško naslućujemo kakav nosimo križ: temeljito nas
proučiše tegobe. Imamo ulogu posebnih
pothvata, značaj spašavanja. Zatočeni smo
pa ostanimo tu. Narast će naši neosporni zanosi
i u drugim dušama, jer — u nama živi
MISAO, naša poznata voditeljica. Nema nam druge
pružimo ruku ovoj Šokadiji (koju toliko
volimo). Što će nam naivne propagande, kad
naša je LJUBAV najveća baš prema NJOJ
JEDINOJ, NAJSLAVNIJOJ?! Sustavi
seoske galaksije rođeni su u nama. Zbližavaju
nas njezini prirodi. Sočna su obitavališta
ma da nas učestali trzaji otrgnuti od njih
žele. Priuštimo si malo pecanja, prihvatimo
normalne pojave! Presudne zalihe želja
dovoljno nas uzbuđuju. Iz uništena panja
niknut će nove mladice. Mi neprestano živimo: prije
rođenja, iza smrti; tako smo opstojni.
Muče nas izdisaji dana. Još više uzdasi bližnjih.
Ne motiviramo životno povlačenje: osame
su nam prosvjedi. Tako se sjećamo SEBE
uz ova natopljena polja, uz tamne odraze
sela. (Ta osjećajnost može shvatiti samo tko
ima isti duh.) Zlatna je zatvorenost spas,
angažman izraza. Čemu i uspjesi

i pohvale? Dušu zastire sjena: U TOME JE STVAR

Pa da ipak, uz vrsne ove stavke sadržajna, poručna i stilskog uspona zgusnemo u sažetak: »Gravitacije« (1974) uz »Pelude« (1975), jamačno najviši poetski uzlet Letinića, iako labirintalne gradbe zauzlane i čvorovite, tektonska su brujanja biološke i psihičke mašinerije sapiensa, ali našeg, croaticusa, s biljegom crljenice i na čelu. To su dnevnici svjedočanstva o vremenu, duhovno podneblje čitavih naraštaja ovih prostora, književno-kritički, povijesno i antologijski nezaobilazni za 8. desetljeće stoljeća u protjecanju — tekstovi prepuni zagonetki i aluzija, s proplamsajima bisernih zamjedbi i slika, svježe, makar i apstraktoidne metaforike naoko automatističkih nagnuća: ljetopisi sraza ideala i čežnji, duhopisi tjeskobe, osamljenosti i klonuća. Tu, u »Gravitacijama« mamci su za svakog iole objektivna, konformistički neopterećena horvatskog antologista, pjesmotvora, naravno: *Samonikla biljka, Lako pomične ograde, Nedorečen nastavak, U zapletaju mučnine.* Ali zar manje i odslušani *Izljevi odanosti,* zar manje *Daleka pjesma:*

Na jarbolima gnijezda sunčana. U njima
tišina samuje. A iz daljine
malo po malo, odnekud pjesma izvire
i uvlači se, lagano, u ova gnijezda zlaćana
ko materinji plač, iz duše
sjetno kroz žegu prodire.
Jeka je vraća, smirenu
u zagrljaj mora.

Na vrlo vrlo bliskim, vidjesmo, ako i ne, uvijek, istim frekvencijama trepte, probijajući se potkožjem neiznevjerene jave ponorničke buntovnice (pri)misli u »Peludima«: *Sinteza krša i bilja, Stranci u svom selu, Strka svemirskih bića; Pokretač tužne ljepote, Ljuljačka djetinjstva, Na Krbavskome polju; Oči plaču, In terris; Otkriveni zapis, Pokora, U tome je stvar.*

reintegriran u krajolik

To. Istrošivši se u lunjanjima k izvoru, pjesnik se ukrajoličio u ishodišno tlo: »Rastrožbe« (Društvo književnika Hrvatske — Sekcija za Slavoniju i Baranju, Vinkovci 1982).

Nije gospodarstven, škrt jer discipliniran, limpidno akvarelni pojocrtač marinske faze otočja, nije onaj čvorovito zauzlan, pitijski, onaj iz drugog razdoblja, koji se trga krtiči i pjenuša, to je treći, opušteni, Letinić koji se izlio iz korita. Vreteno u odmatanju, potok koji brza, porušivši brane, a sad već kâsā (umoran?), razvijugan, nakon što se raspeo, nekon što se razdao (razdao?) u izljevnu cijeđenju do (k)raja. To su također soliloquiumi s prevagom refleksije pređe, razglabajni, zazivni, jasniji od »peludnih« i »gravitacijskih«; tekstovi, međutim, na žalost, manje filtrirani, mjestimice razljeveni bujicama ukrđenih veraba, to su divani, glasna razmišljanja rapsodičkih deskripcija stanja gdje, kao i ranije, cvili nota tužbalice; riječju: zapisi splasla zanosa, iskazi izranjavana, nikad zadovoljena domoljublja.

Letinićeva pjesan izvire iz boli odsustva najmilijeg, to je trpno pjesništvo što brzo otkrije prirodnjaka, reci: agronoma ratara i vrtogojca, štoviše ekologa, ali nadasve izgnanika, iskorijenjena čovjeka, tuđinca na vlastitome tlu — Ahasfera terrae Croatorum, tantalovski razapeta između dvije ljubavi na (ne)dohvat.

Dosegni me, Majko, ljubavlju! — kapitalna poema »Rastrožbi« posvećena Vladimiru Remu — psalmodična je izjava privrženosti u odnoj, dijelom rapsodijskoj, dijelom povišenoj pa ipak elegičkoj intonaciji, s visoko glagoljivim pjevanjima 4. i 5. Uz bok joj afektivna plova *Slavonija na Jadranu* ovoga neumornog bodulsko-šokačkog udvarača na daljinu. *Obećani otok* pak — odisejada povratka u zavičajno ishodište — neorousseauovsko je plandovanje u čistoti Edena. Iz njeg se glàsā, odvažan, pobunjen i spašen divljak, čest huius terrae:

Dio sam krvi kamenjara
dio sam orebrane obale
Nasloni mi išibani vjetrima
okate me mreže love još
a tabani prašni pucaju
prezrivu prkosu vodeći
Roje se pahulje kumulusa
nad klobucima otoka
Ovdje sam svestrano uslužen
lutanjem vječitim, dječačkim
Drugujem s ljepotama bilinstva
bivajući naivan izletnik
zguren pod slojem svemira
Dah mi se ne zaustavlja
dok hulim mrtvoj pučini
dok umireno nebo proklinjem
zaradi propale ljetine
Jaučem s djedovom crvenicom
plačem s okoštalim grumenjem
od davnina tako razdiran
razapinjan do besvijesti
Ipak jedrilje podižem
sišući sokove korijenja:
ništa me uništiti ne može
od nasilnika jači sam.

Pjesmotvor pišti kamenjarom. Pulzira žeđu za bijelim, sanomornim nevinim žalima. Klikće bijeg iz zagađena, nakazotvorna, i te kako, velegrada, nasilničke i ishitrene, čovjekoubive civilizacije. Središtima voljene Slavonije pjesnik se naprotiv obraća kao drugovima, na provjerenu i dokazanu, neprekinutu sijelu ljubavi.

»Rastrožbe«, sve u svemu, rukopisom su nemjerljivo čitkije od prethodnica, lišene krabuljnih dionica zakučaste metaforike, najavljujući prekid s njihovim apstraktoidnim vratolomijama: zapućenost u smirivanje ili u nepovratni smiraj? Letinićev slovopoj, dužni smo i to reći, nejednako je marno dopjevan. Grafički i skladbeno to su versne pribilješke, šikle u procjepima između slobodnoga stiha i onog što običajemo krstiti: pjesma u prozi. Zrcalni prvobitni skelet, haikuidno krajoličan, kratkodah, velegrad je obremenio sadržajem i logosom, navukao mu obrazinu i zasjenio lik. Je li nam umrtvio pjesnika?

Dodirnuti svesci, ma koliko se međusobno razlikovali sadržajem i formom, prva četiri sva u eksterijeru krajolika, ostala tri u interijeru čovjeka, nose u sebi neotuđivo zajedničko svojstvo Stjepana Vladimira Letinića: napon čeznuća za domajom. A domaja — dvije mete, dva oblika, dvije zemljovidne širine hrvatskog Sjevera i Juga — postala je i ostat će, čini se, njegov poetski i ljudski — nedosegnuti san.

T. J. H. MAR

Gospodar napadačkih zvijeri

Prijatelje koji su mi već dugo dodijavali potrpah u seljačka kola da ih konačno odvedem na mjesto koje su toliko željeli vidjeti. Putem su se vladali kao neotesanci, poput natreskanih barbarskih svatova, pijano pocikujući i pričajući neukusne šale.

Sjedio sam na lijevoj strani kočijaškoga sjedala, podmetnuvši mekani jastučić pod leđa. Uzde sam mlitavo držao u rukama. Dok smo prolazili kroz sajmenu zbrku kola i ljudi, nehajnim pritegom uzda upravljao sam lijenim konjima. Kad bi se cesta ispraznila, tjerao sam konje u trk.

Čim izišosmo iz grada, pustio sam uzde. Konji su dobro poznavali put, pa sam im dao na volju. Sam se prepustih slatkoj polupospanosti.

Iz polusna me naglo razbudi udarac grane po licu i luđačka vika putnika. Pogledam, a ono konji skrenuše s glavne ceste na uski, blatnjavi i razrovani sporedni put. Ne razabrah u prvi mah što to bi s konjima? Zategnem uzde i natraške ih vratim na glavnu cestu. Jedva se pokoriše mojoj volji, frkćući preplašeno.

Glavna cesta odjednom skrenu udesno, iako sam očekivao da je na tom dijelu još ravna. Očito ovuda nisam dugo prolazio. Ili je cesta u međuvremenu izmijenila svoj tijek.

Konji stadoše. (H)ržući, bijesno se propinjahu. Gubice im se zapjeniše, ne od žvala. Životinjskim naslutom osjetili su nevidljivu opasnost. Pokušavajući izbjeći pogibelji, povukoše kola unazad. Ljutit, silom ih zaustavim, pa ih bičalicom potjeram naprijed. Uletjesmo ravno u zvjerinjak Gospodara napadačkih zvijeri. Dobrodošlicom nas dočekaše razjapljene laloke tigrova, lavova i divljih mačaka.

Prijatelji već zamriješe od straha kad se nenadano pojavi Gospodar. Obasjana suncem, crvena kosa žari mu požarom. Otjera zvijeri podmuklice i prijateljski nam se nasmiješi.

Ubrzo uočih da je Gospodar izgubio nekadašnju svoju moć. Čak se činilo kako on očekuje našu pomoć u nečemu što ga je potajno mučilo. Izgledao je izgubljeno i nekako po strani od događaja, iako je nastojao zadržati gospodstveni izraz lica.

Čim su se odledili strahom ukočeni, moji prijatelji veselo okružiše Gospodara. U naletu olakšanja jedan ga od njih zagrli i poljubi. Pri tome mu kravatnom iglom zadere kožu na prsima. Iz Gospodara prokulja zrak i on smrtno problijedi.

Boreći se posljednjim snagama da zaustavi istjecanje zraka i odgodi smrtni trenutak, Gospodar grčevitim pokretom ranjene zvijeri strgne skalp sa svoje glave. Ugledasmo usko i blijedo žensko lice, ljepuškasto i u času smrti.

Da li se doista iza krinke strašnoga Gospodara napadačkih zvijeri krila slaba žena? Ili je Gospodar bezbožno izazivao sudbinu, pa ga je ona za osvetu pretvorila u žensko. A možda mu je spol promijenio i neumoljivi protjek vremena.

Izgubljeno zureći u bešćutno lice smrti, žena razdere odjeću. Pokušala je na taj način olakšati pritisak na zrakom ispunjeno tijelo, koje je sve više splašnjavalo. Zatim izuje obuću i baci je daleko od sebe. Ali nije uspjela izmoliti odgodu.

Benedikta Zelić-BUČAN

Slavensko bogoslužje i glagoljica kod Hrvata do kraja XI. stoljeća

S obzirom na slavensko bogoslužje i glagoljsko pismo u Hrvatskoj, ili bolje, među Hrvatima, u vrijeme crkvenih sabora X. i XI. st., na kojima se izricala zabrana ili ograničenje upotrebe tog bogoslužja, u hrvatskoj historiografiji izrazila su se dva različita, donekle suprotna gledišta. Prema starijem, nacionalno-romantičarskom shvaćanju, već u vrijeme održavanja prvih splitskih crkvenih sabora 20-ih godina X. st. slavensko bogoslužje i glagoljica bili bi već masovno rašireni u Hrvatskoj, odnosno na području ninske biskupije. Ninski biskup Grgur, prema toj interpretaciji izvora, bio je na spomenutim saborima odlučni zaštitnik »narodne«, hrvatske Crkve sa slavenskim bogoslužjem, a podršku mu je pružao brojni glagoljaški kler njegove biskupije. Oni su, navodno, u glagoljici i slavenskom bogoslužju vidjeli nešto narodno, hrvatsko, nasuprot latinskom bogoslužju kao nečem nenarodnom, pa čak i protunarodnom. Na čelu drugog, tzv. »latinaškog« tabora stajao bi splitski nadbiskup uz podršku episkopata i klera u gradovima bizantske Dalmacije, pa i samog kralja Tomislava, koji, navodno, iz političkih razloga, nije davao podršku svojem hrvatskom biskupu Grguru. Što se pak tiče prilika u drugoj polovini XI. st., kada je na reformnom Saboru u Splitu 1060. god. ponovno izrečena uvjetna zabrana upotrebe slavenskog bogoslužja, isprela se čitava priča ne samo o žestokom suprotstavljanju glagoljaša i latinaša nego čak i o dvije, na toj osnovi zasnovane, političke stranke kao dva neprijateljska tabora. Jedno bi bila »latinaška« stranka pod vodstvom splitskog nadbiskupa Lovre, kao tumača želja rimskih papa i hrvatskog kralja Zvonimira, kao »vjernog vazala« pape Grgura VII. Drugo bi bila hrvatska »narodna« stranka pod vodstvom hrvatskog glagoljaškog klera i »nesretnog« kralja Slavca. Ovo starije, romantičarsko shvaćanje bilo je sankcionirano znanstvenim autoritetom Ferde Šišića[1] i popularizirano Kumičićevim romanom »Kraljica Lepa«, a kasnije se ponavljalo u raznim varijacijama.

Novija istraživanja, oslobođena romantičarskih predrasuda, a na temelju temeljitije analize historijskih izvora zabacuje takovo prikazivanje pitanja slavenskog bogoslužja u vremenu od druge pol. IX. do kraja XI. st. To se posebno odnosi na ranije shvaćanje uloge ninskog biskupa Grgura u pitanju slavenskog bogoslužja uopće i posebno na saborima 925-28. god. Upozorava se da pitanje slavenskog bogoslužja nikako nije bilo najznačajnije pitanje raspravljanja na saborima, niti je ninski biskup na njima branio slavensko bogoslužje, nego se borio za samostalnost hrvatske Crkve ne borbom za narodni jezik u bogoslužju, nego tražeći za sebe, odnosno za hrvatsku ninsku biskupiju metropolitansku čast. Izvori ne daju nikakove osnove za dijeljenje hrvatskog društva ne samo u X. nego ni u XI. st. na dvije suprotstavljene i neprijateljske stranke, hrvatsku glagoljašku i protuhrvatsku latinašku. Pitanje shizme i nemira u Hrvatskoj, o kojima opširno govori Toma Arciđakon u svojoj kro-

nici »Historia Salonitana«, može se mnogo uvjerljivije objasniti u skladu s općim reformatorskim i protureformatorskim gibanjima u Zapadnoj crkvi u drugoj pol. XI. st., kao i borbom pape Aleksandra II. i protupape Honorija II. Prema ovom novijem tumačenju ne samo što biskupi i kler dalmatinskih gradova nisu bili smrtni neprijatelji glagoljice i slavenskog bogoslužja, nego su se upravo među Hrvatima na području njihovih biskupija, posebno onih na kvarnerskim otocima i priobalju, raširili i glagoljica i slavensko bogoslužje prije i više nego na području ninske biskupije.[2]

Ovo drugo shvaćanje danas se uglavnom i prihvaća kao objektivnije i više utemeljeno na izvorima.[3] Ipak se još uvijek nađe onih koji bilo iz neupućenosti i »rodoljublja«, bilo, očito tendenciozno, ponavljaju tezu o Grguru Ninskom kao branitelju glagoljice, te o podjeli hrvatskog društva u drugoj polovici XI. st. na hrvatski glagoljaški tabor i stranku i njoj neprijateljsku latinašku stranku, te o sluganskoj ulozi papina vazala kralja Zvonimira, ne trudeći se da argumentirano drugačije mišljenje pobiju ili da svoja dokažu.[4]

Budući da su oba ova shvaćanja, uglavnom, poznata i široj kulturnoj javnosti a ne samo historicima od struke, u ovom članku ne bih se upuštala u prikaz historiografije o ovoj problematici.[5], nego bih odmah prešla na analizu i iznošenje vlastitih komentara i zaključaka. No prije toga ipak želim naglasiti da se većina autora koji su pisali o pitanjima slavenskog bogoslužja i glagoljice u Hrvatskoj, bez obzira kakav stav zastupaju, slažu u tome što više-manje svi brkaju, pa i poistovjećuju, tri različita pojma. Prvo, poistovjećuju slavensko bogoslužje s glagoljskim pismom, upotrebljavajući i te nazive kao sinonime; drugo, nezavisnost hrvatske Crkve i težnju za vlastitom metropolijom ili kasnije institut hrvatskog biskupa povezuju s pojmom slavenskog bogoslužja, uvjetujući ih međusobno; treće, teritorij hrvatske države, poistovjećuju s teritorijem ninske biskupije, koja je svojevremeno bila osnovana za teritorijalno daleko manju kneževinu Bijelu Hrvatsku nego što je u vrijeme održavanja sabora bila Tomislavova Hrvatska, koja je obuhvaćala Panonsku, Bijelu i Crvenu Hrvatsku.

I. Slavensko bogoslužje kod Hrvata do splitskih sabora u X. stoljeću

Prve vijesti o upotrebi slavenskog bogoslužja kod Hrvata nalaze se u tzv. »Saborskim spisima«, koji su očuvani u djelu »Historia Salonitana maior« (HSM). Ti spisi se sastoje od pisama papa Ivana X. i Leona VI, zaključaka sabora 925-28. god. te teksta sastavljača, koji je ispričao događaje u vezi sa saborima i sve to povezao u jednu cjelinu. U historiografiji je bilo dosta rasprava i kontroverznih stavova oko vjerodostojnosti ovih spisa, kao i čitavu djelu HSM.[6] Danas se uglavnom prihvaća stajalište da su spisi vjerodostojni, ali slabo tradirani.[7] Drugi domaći izvor, ali mnogo mlađi, bili bi »Historia Salonitana« splitskog arhiđakona Tome. Taj izvor nam mnogo više govori o situaciji u drugoj polovici XI. st., a što se tiče njegove vjerodostojnosti, odnosno vjerodostojnosti onoga što nam Toma pripovijeda o slavenskom bogoslužju kod Hrvata, može se kazati ono što vrijedi za čitavo njegovo djelo, tj. da on »u izvornom materijalu odabire samo ono što se dobro uklapa u njegov prikaz historije splitske Crkve i hrvatskog zaleđa.«[8] Domaćih spomenika, kako na staroslavenskom tako ni na narodnom hrvatskom jeziku, nemamo prije XI. st. A tada se ti spomenici javljaju najednom u tri različita pisma: na glagoljici, hrvatskoj ćirilici i latinici. Prema tome, za prilike u X. st., ostaju nam kao jedini izvor upravo samo »Saborski spisi«.

Sastavljač spisa pripovijeda da su hrvatski kralj Tomislav zajedno sa zahumskim knezom Mihajlom i starješinama naroda, te biskupom Grgurom,

splitskim nadbiskupom i ostalim biskupima Dalmacije zatražili od pape da im pošalje svoje legate i pismo kojim će ih uputiti u pravila kršćanske vjere (christianae religionis dogma).

Papa Ivan X. im je na to poslao ankonskog biskupa Ivana i palestrinskog biskupa Leona, po kojima je uputio svoja pisma, sa svrhom da se održi crkveni sabor, crkvenih i narodnih poglavara, kako bi se sve što ne valja iskorijenilo, a što je Bogu ugodno kanonski utvrdilo.[9]

Budući da su i građani bizantske Dalmacije kao i Hrvati u Hrvatskoj tada već bili kršćani, sigurno pod onim izrazom »christianae religionis dogma« ne treba podrazumijevati doslovno dogme, t.j. osnovne istine kršćanske vjere, nego da se urede na mjerodavan način crkvene prilike u tim krajevima, kao što će nam najbolje potvrditi samo saborski zaključci i daljnje još pripovijedanje sastavljača spisa.

Papa je po navedenim svojim legatima poslao dva pisma. Jedno je upućeno splitskom nadbiskupu Ivanu i njegovim sufraganima (u te nije spadao ninski biskup Grgur). Piše im kako je saznao da se u njihovim biskupijama, uz njihov šuteći pristanak (vobis tacentibus et consentientibus), širi neka kriva *Metodova nauka,* koje nema u knjigama svetih otaca. Njegovi legati će obići svu hrvatsku zemlju, a oni, dalmatinski biskupi neka se drže onoga kako ih papini legati pouče. I tako neka se i u hrvatskoj zemlji, po običaju svete rimske Crkve, sveta žrtva prinosi na *latinskom jeziku,* a ne na nekom drugom.[10] Drugo pismo papa je uputio hrvatskom kralju Tomislavu i humskom knezu Mihajlu, splitskom nadbiskupu Ivanu i svim njegovim sufraganima, te svim županima, svećenicima i puku u Hrvatskoj i Dalmaciji. Napominje im da su hrvatska kraljevstva (Sclavinorum regna) primila kršćansku vjeru još u apostolska vremena.[11] i budući su Hrvati posebni sinovi svete Crkve ne mogu se radovati da svetu žrtvu prinose Bogu u barbarskom *»slavenskom (hrvatskom)«* jeziku, te ih potiče da ostanu povezani sa svetom Crkvom i *našim jezikom,*[12] Sastavljač nadalje pripovijeda da su papini legati zaista obišli sve gradove Dalmacije, te pošto su se skupili starješine Hrvata i gradova (ili Humljana?),[13] skupili su se u Splitu svi biskupi i suci i održan je Sabor na kojem je izglasano 15 zaključaka, koje sastavljač redom navodi. No kako sastavljač nije poredao zaključke prema temama, nego ispremiješano, mi ćemo navesti sadržaj saborskih kanona držeći se tematskog rasporeda, jer je tako kudikamo uočljivije o čemu se sve na Saboru raspravljalo.

Najvažnije pitanje bilo je utvrditi primat, odnosno odlučiti koji će od biskupa postati metropolita jedinstvene crkvene pokrajine Hrvatske i Dalmacije. Iz sastavljačeva pripovijedanja i kasnijeg slijeda događaja možemo zaključiti da su na tu čast reflektirali biskupi triju biskupija: splitski, kao nasljednik salonitanske Crkve, koju je navodno osnovao još učenik apostola Petra, sv. Dujam; zadarski, kao biskup u sijelu političke vlasti Bizantske teme Dalmacije; ninski kao dotadanji hrvatski biskup, čiji je predšasnik Adalfred uz to bio i splitski nadbiskup. Zahvaljujući uvjerenju o apostolskom porijeklu salonitansko-splitske Crkve pobijedio je splitski nadbiskup, i to je utvrđeno u 1. točki saborskih zaključaka.[14] Da ne bi bilo zabune, točkom 11. posebno se naglašava da i hrvatski biskup, kao i svi ostali, ima biti podložan splitskom metropolitu.[15] Kod raspravljanja o tom najprečem pitanju, o pitanju koja crkva će biti metropolitanska, mora da je hrvatski vladar davao energičnu podršku svojem hrvatskom biskupu, jer saborska većina, iz bojazni da bi hrvatski vladar mogao onemogućiti provedbu tog zaključka, točkom 12. određuje sankcije »ukoliko bi hrvatski vladar i njihovi starješine htjeli sve biskupije u našoj metropoliji podložiti svojem biskupu«.[16]

Važno pitanje rasprava na Saboru bilo je i pitanje granica među biskupijama, jer to pitanje definiraju čak četiri zaključka (toč. 2, 3, 8 i 9). Uz načelnu odluku da ne može biti biskup u mjestima gdje od starine nije bila osnovana biskupija, kao i to da se u starim ali tada *vakantnim* biskupijama može postaviti biskup, donesene su i posebne odluke glede granica i nadležnosti biskupa dubrovačkog i kotorskog, te o biskupiji ulcinjskoj.[17] Odluka o liturgijskom jeziku definirana je točkom 10. Zaključeno je da oni koji se služe samo slavenskim jezikom mogu ostati u nižim redovima, ili u redovništvu, a u više redove svjetovnog svećenstva mogu se takovi rediti samo u slučaju nestašice svećenika latinskog jezika i uz posebnu papinu dozvolu.[18] Odluke o crkvenim posjedima definirane su toč. 4 i 5, a sankcije u slučaju teških zločina kao što su ubojstvo vladara, gospodara ili svećenika sadržane su u zaključcima pod br. 6, 7 i 13. Članom 14. regulira se pitanje neraskidivosti kršćanske ženidbe i školovanje svećeničkog podmladka, a posljednjim, čl. 15. zabranjuje se ženidba svećenika. Oni koji su već oženjeni mogu zadržati svoje žene samo uz uvjet da se rastave od postelje, ali drugi put se ne smiju ženiti, i to pod prijetnjom izopćenja.[19]

Ove zaključke su papini legati i izaslanik splitskog nadbiskupa, svećenik Petar ponijeli u Rim papi na potvrdu. No kako je ninski biskup uložio kod pape žalbu na zaključak pod toč. 1, t.j. na zaključak o splitskoj nadbiskupiji kao metropoliji za Hrvatsku i Dalmaciju, to je papa po istom svećeniku Petru poslao splitskom nadbiskupu Ivanu i zadarskom Forminu pismo, kojim poziva splitskog nadbiskupa i ninskog biskupa Grgura da dođu u Rim da pred papom i rimskom kurijom rasprave to prijeporno pitanje.[20] Ne znamo da li su nadbiskup Ivan i biskup Grgur išli u Rim, no znamo da papa nije htio sam o tom važnom pitanju presuditi. Tražio je da se održi Drugi sabor pod predsjedanjem njegova legata biskupa Madalberta koji se zajedno s vojvodom od Kune vraćao preko Hrvatske iz Bugarske, pošto su izgladili spor između Hrvata i Bugara. Pripovjedač i sastavljač spisa navodi da su ovom Drugom saboru u Splitu (oko 928. god.) prisustvovali splitski nadbiskup Ivan, zadarski biskup Formin, ninski Grgur, te hrvatski vladar s narodnim starješinama. To ne znači da ovom Saboru nisu bili prisutni i drugi biskupi Dalmacije, pripovjedač posebno navodi one koji su se sporili oko 1. toč. zaključaka Prve sinode 925. god. Na osnovu činjenice što je ovo pismo papa posebno naslovio uz splitskog nadbiskupa i zadarskom biskupu Forminu, što sastavljač spisa u uvodnom dijelu kaže da su splitski nadbiskup Ivan, zadarski Formin i ninski Grgur zajedno s drugim biskupima, hrvatskim vladarom i starješinama tražili od pape da im pošalje poslanike pred kojim bi na Saboru raspravili sporna pitanja, što sada opet posebno imenuje kao sudionike Drugog sabora uz splitskog nadbiskupa i ninskog biskupa još i zadarskog Formina, treba pretpostaviti da ni biskup Formin nije bio zadovoljan zaključkom o metropolitanskoj vlasti splitskog nadbiskupa. Kada već nije mogao dobiti primat, sigurno je na ovom drugom saboru tražio veće granice za svoju biskupiju, jer se među ostalim zaključcima ove Druge sinode nalazi i posebna odredba o granicama zadarske biskupije. Na ovoj Drugoj sinodi uz pitanje primata raspravljalo se je zapravo još samo o granicama biskupije. Sve ostalo što je zaključeno na Prvom saboru papa je potvrdio, jer nije bilo sporno.

Glede primata i ovaj Sabor zaključuje isto što i prvi, t.j. potvrđuje primat splitskog nadbiskupa kao metropolita, a za ostale biskupije, poimence zadarsku, rapsku, krčku i osorsku na zapadu, te stonsku, dubrovačku i kotorsku na istoku određuje se da imaju ostati u svojim starim granicama.[21] Prvi sabor odredio je da i ninski biskup ima biti sufragan splitskog metropolita, na Drugom saboru se u skladu s toč. 2. zaključka Prve sinode određuje: budući da u Ninu od starine nije postojala biskupija, to se ona kao nova tvorevina ukida,

a biskup Grgur može preći na jednu od tada vakantnih starih biskupija, skradinsku, sisačku ili duvanjsku, ili ako želi može uzeti i sve tri.[22] Ove zaključke odnijeli su papini legati u Rim papi na potvrdu. No, u međuvremenu, umro je papa Ivan X, a naslijedio ga je Leon VI. On je pokazao veću blagonaklonost prema splitskom nadbiskupu i samoinicijativno je donekle izmijenio odredbe II. splitskog sabora u njegovu korist. Potvrđujući i donekle mijenjajući zaključke Druge splitske sinode, papa šalje pismo naslovljeno u prvom redu zadarskom biskupu Forminu i ninskom Grguru, kao nezadovoljnicima, a potom i ostalim biskupima nalažući im da svi imaju biti podložni splitskom nadbiskupu kao svojem metropolitu. Oštro ih kori zbog neposluha i otimanja tuđih područja, upućujući im prijekor što su oni, dalmatinski biskupi, oporbenjaci i što kao razbojnici otimaju tuđe župe (Cur vos Dalmatiarum episcopi contemptores et quasi per latrocinium alienas parochias diripientes...).[23] Zbog toga posebno kori zadarskog biskupa Formina, te biskupe dubrovačkog, rapskog i osorskog. Možda je upravo ovo otimanje dalmatinskih biskupa o granice tuđih biskupija navelo papu da izmijeni saborski zaključak o pravima ninskog biskupa Grgura. On potvrđuje saborski zaključak da se ninska biskupija, koja je nastala zbog nesretnih okolnosti onog vremena, ukine, ali mu uskraćuje pravo da zauzme sve tri od Sabora mu ponuđene biskupije i određuje mu uz prijetnju ekskomunikacije samo biskupiju skradinsku.[24] Da bi podigao ugled splitskog nadbiskupa i metropolita pred neposlušnim biskupima, papa samoinicijativno određuje da splitski nadbiskup, koji je od svih dalmatinskih biskupa imao najmanje područje, mora imati i župe na području hrvatskog kraljevstva, kao što su nekada imali salonitanski nadbiskupi.[25]

Izložila sam ovako iscrpno sadržaj saborskih spisa Prvog i Drugog splitskog sabora 925-28. god, kako bi čitateljima bila jasnija slika događaja i kako bi i sami zrelim zaključivanjem mogli prosuditi koliko je neka teza historiografije utemeljena na izvorima.

Najprije razmotrimo ulogu biskupa ninskog Grgura na saborima. Vidjeli smo da je papa uputio pismo i hrvatskom vladaru Tomislavu i dalmatinskim biskupima, koreći ih što se po njihovu području širi neka kriva Metodova nauka i opominje ih, da i Hrvati kao posebni sinovi svete Crkve moraju prinositi svetu žrtvu na latinskom, a ne na barbarskom slavenskom jeziku.[26] Međutim, takova opomena ili prijekor nije upućen i ninskom biskupu Grguru. Njega ne možemo podrazumijevati pod pojmom sufragana splitskog nadbiskupa, jer je on tek odlukom Sabora morao to postati, a u vrijeme kada je papa pisao svoja pisma on je bio neovisan od splitskog nadbiskupa, bio je posebni hrvatski biskup. Kada je pak odlukom I. splitskog sabora bila zabranjena upotreba slavenskog bogoslužja, uz izvjesne iznimke, sastavljač saborskih spisa, za kojeg se po mnogim indicijama u samim spisima može opravdano pretpostaviti da je bio sam splitski nadbiskup Ivan,[27] ništa ne kaže da bi ninski biskup uložio kakovu žalbu ili da bi se opirao toj odluci. On je uložio žalbu papi samo na zaključak o primatu splitskog nadbiskupa. Vidjeli smo, nadalje, da se na Drugom splitskom saboru 928. god. pod predsjedanjem papina legata biskupa Madalberta raspravljalo samo o pitanju primata i granicama pojedinih biskupija, jer se na ostale zaključke nitko nije žalio. Da se na tom Drugom saboru sporilo o upotrebi slavenskog bogoslužja, bila bi o tom pitanju donesena neka saborska odluka. Međutim, o tome nema spomena. Moramo, dakle, pretpostaviti da se to pitanje na ovom Saboru uopće nije raspravljalo. Ni papa Aleksandar II. u svojem pismu kojim potvrđuje i donekle preinačuje odluke Drugog sabora ne spominje ni jednom riječju bogoslužni jezik. A da su splitski nadbiskup i dalmatinski biskupi bili tako veliki protivnici slavenskog bogoslužja kako ih prikazuje starija historiografija, i da je Grgur ninski i

na ovom Drugom saboru potezao to pitanje, splitski nadbiskup, kao sastavljač spisa sigurno to ne bi propustio spomenuti. Da se Grgur ninski nije opirao zaključku o velikom ograničenju upotrebe slavenskog jezika u bogoslužju potvrđuje indirektno i sam Toma Arciđakon. U 16. pogl. njegove *Historije solinske Crkve* u kojem opširno govori o shizmi u Hrvatskoj i smutnjama uslijed ponovne zabrane slavenskog bogoslužja na Saboru 1060. god., on u daljem pripovijedanju događaja druge pol. XI. st., za nadbiskupa Lovre, spominje i obnovu ninske biskupije (1075. god.) i tom prilikom nadodaje svoju napomenu, da je njen »biskup Grgur u svoje doba zadao splitskom nadbiskupu mnogo jada uskraćujući mu dužnu poslušnost i svojatajući sebi metropolitansko pravo.«[28] Prema ovoj napomeni očito je da su Tomi bili poznati Spisi splitskih sinoda X. st., a sigurno i drugi izvori koji nisu doprli do nas, pa kada bi on iz njih saznao i za neku Grgurovu obranu slavenskog bogoslužja, bio bi to bez sumnje ovdje spomenuo, kao što je vrlo iscrpno ispripovijedao priču o otporu i shizmi na Krku u vezi zabrane slavenskog bogoslužja u XI. st. Vidjeli smo i to, da nisu dalmatinski biskupi, iako većina na Saboru, ograničili ninskog biskupa na samu skradinsku biskupiju, nego je to odlučio papa Aleksandar II, a na saboru u Splitu mu je bilo stavljeno na volju da zaposjedne sve tri stare tada vakantne biskupije, ne samo skradinsku, nego i duvanjsku i sisačku u unutrašnjosti. Da papa nije taj član saborskih zaključaka preinačio, bio bi Grgur zapravo odlukom sabora postao u stvari »hrvatski biskup« s jurisdikcijom po čitavu hrvatskom kraljevstvu, pa i Panonskoj Hrvatskoj, izuzevši priobalni pojas koji je bio raspodijeljen među dalmatinske biskupije. Papa je, a ne dalmatinski biskupi kao saborska većina, odlučio i to da se okvir splitske nadbiskupije proširi i izvan područja gradskog agera, koji je bio najmanji od svih dalmatinskig gradova, i odredio da ima i župe na tlu hrvatske države.[29]

Sada se postavlja pitanje da li je slavensko bogoslužje tada uopće bilo u upotrebi u ninskoj biskupiji, kada je njezin biskup tako bez prosvjeda prihvatio saborski zaključak o njezinu znatnom ograničavanju. Starija historiografija, pa i sada neki, projicirajući suvremene nacionalne osjećaje na davna stoljeća, pretpostavljala je da je već sama činjenica što je ninski biskup bio hrvatski biskup dovoljan dokaz da su slavensko bogoslužje i glagoljica bili već tada općenito u upotrebi upravo u ninskoj biskupiji, iako u izvorima nema za to zapravo nikakova dokaza. Ovdje dolazi do izražaja ona zabluda historiografije, koju sam navela u uvodnom dijelu ovog članka, naime, da se pod Hrvatskom, posebno pod Hrvatima, o kojima je riječ i u papinskim pismima i saborskom zaključku, misli upravo na ninsku biskupiju. Međutim, činjenica je, a to je već uočeno i uvaženo kod objašnjavanja na koga se zapravo odnose prijekori pape Ivana X, da je bilo mnogo Hrvata i na području jurisdikcije dalmatinskih biskupa. Nisu svi imali onako ograničen prostor kao splitski nadbiskup. Biskupije kvarnerske zauzimale su čitave otoke, tada već dobrano naseljene Hrvatima, pa i dio priobalja, a biskupije dubrovačka i kotorska imale su jurisdikciju na području oblasti Travunje i Duklje. Tu je još i biskupija stonska za čitavo područje Huma. U novijim komentarima saborskih spisa postavljena je teza da je slavensko bogoslužje zapravo moralo biti rašireno na području tih dalmatinskih, politički bizantskih, biskupija, a ne na tlu ninske biskupije, ili barem daleko više nego na njenom području. No kod toga su historici redovito zaboravljali na činjenicu da je u Tomislavovo vrijeme Hrvatskoj bila pridružena i tzv. Panonska Hrvatska, koja nije do tada bila ni u sklopu jedinstvene hrvatske države ni u sklopu ninske biskupije, koja je osnovana zapravo za područje nekadanje, opsegom daleko manje, Bijele ili Dalmatinske Hrvatske. Panonska Hrvatska je bila, iako pod domaćim kne-

zovima, pod vrhovnom vlašću Franaka, a od provale Madžara u Panonsku nizinu pod vlašću Madžara. Prije provale Madžara na tlu te hrvatske oblasti, upravo u njezinu istočnom dijelu, bilo je sjelo sv. Metoda, kao nadbiskupa obnovljene srijemske biskupije sa sijelom u gradu Moraviji blizu Sirmiuma.[30] Prema tome, »Metodova doktrina« i slavenski kao bogoslužni jezik bili su za Metodova života uvedeni u tom dijelu hrvatske zemlje, izvan područja vlasti dalmatinsko-hrvatskog kneza i ninskog biskupa. Iako poslije Metodove smrti srijemska biskupija opet ostaje vakantna, a malo zatim dolaze Madžari, koji su, kao što kažu neki izvori, do temelja porušili sve crkve u Panoniji, može se pretspostaviti da se na tom području tradicija slavenskog bogoslužja ipak tu i tamo zadržala. Osim toga, mora se, kao samo po sebi razumljivo, pretpostaviti da su Metodovi učenici, koji su se nakon provale Madžara definitivno razbježali iz Panonije u susjedne zemlje, a uz Bugarsku susjedna im je bila i Bosna, za koju neki drže da je bila prva južnoslavenska Sclavinija (M. Hadžijahić), pak su neki vjerojatno i u njoj našli utočište. To više što Bosna, koliko znamo, nije tada spadala u opseg Dalmatinske Hrvatske ni pod jurisdikciju ninskog biskupa. A Tomislav je sve te oblasti i zasebne hrvatske kneževine nakon pobjede nad Madžarima ujedinio pod svojom vlasti u jedinstveno Kraljevstvo Hrvata. Bilo je, dakle, i izvan područja ninske biskupije u Tomislavovo vrijeme hrvatskih krajeva gdje je moglo biti, a zasigurno je i bilo, u upotrebi slavensko, ili možda je bolje reći, bar za neke krajeve, starohrvatsko bogoslužje. Da to nije bio slučaj, ne bi papa o tome govorio hrvatskom kralju i njegovu suvladaru ili područnom, zahumskom knezu Mihajlu. Ovu pretpostavku ne može obesnažiti činjenica što iz IX. i X. st. nemamo nikakovih staroslavenskih ni starohrvatskih spomenika s područja Bosne i Panonske Hrvatske. Iz tako ranog vremena nemamo nijedan do sada poznati i sačuvani spomenik ni iz drugih krajeva, pa ni onih u kojima je u XI. st. zasvjedočena glagoljica kao liturgijsko pismo (istarsko-kvarnersko područje). Prije tog vremena svi pisani spomenici, koji su nam do danas poznati bilo iz kojeg kraja Hrvatske pisani su ili klesani latinskim jezikom. S područja ninske biskupije, odnosno nekadašnje Dalmatinske ili Bijele Hrvatske, za koju je ninska biskupija i osnovana, imamo već iz IX. st. datiranih i diplomatičkih isprava i natpisa na sakralnim objektima, a svi su pisani latinskim jezikom. Ta činjenica nas još više utvrđuje u uvjerenju da je na području ninske biskupije do splitskih sabora liturgijski jezik bio latinski, kao i u ostaloj zapadnoj Crkvi. To je svakako razlog što se ninski biskup na saborima nije miješao u pitanje slavenskog bogoslužnog jezika, jer se to nije ticalo njegove biskupije.

U čitavom ovom prikazu do sada sam namjerno izbjegavala da uz pitanje slavenskog bogoslužja povežem i glagoljicu. Pitanje postanka glagoljice, pa i njezine upotrebe do splitskih sabora, nije ni do danas u znanosti razjašnjeno na za sve prihvatljiv način. O njenu postanku postoje tri teorije: autohtona, zapadna i ćirilometodska. Iako je ćirilometodska u historiografiji do sada najčešće prihvaćena, ipak upravo novija istraživanja iznose nove, uvjerljive argumente protiv ćirilometodske teorije, a u korist onih prvih dviju.[31] Stoga nije umjesno, već opreza radi, rad sv. Metoda i njegovih učenika u nekim krajevima Hrvatske povezivati apsolutno s glagoljicom. Ovdje naglašavam činjenicu da Saborski spisi, bilo tekst sastavljača, bilo kanon o zabrni slavenskog bogoslužja, bilo papina pisma, nigdje ne spominju ne samo glagoljicu nego čak ni pismo uopće. Svugdje je riječ samo o jeziku. Na glagoljsko pismo, kao eventualnu ćirilometodsku baštinu, mogla bi se eventualno odnositi papina primjedba dalmatinskim biskupima da se po njihovim biskupijama nesmetano širi neka »Metodova doktrina«. Da se tu ne radi o pismu, koje je navodno izumio za slavenski jezik sv. Metod, nego upravo o, za papu, sumnjivoj nauci, jasno je

iz daljnjeg papina obrazloženja, naime, da te nauke nema nigdje u spisima sv. otaca. Papi Ivanu X. kao i ranije njegovim predšasnicima, bila je donekle sumnjiva eventualna hereza koja se širila zajedno sa slavenskim bogoslužjem. Upravo u cilju da bi se mogla lakše kontrolirati čistoća kršćanske vjere, zapadna Crkva je i forsirala latinski kao jedinstveni jezik Crkve, jer je tako bilo mnogo lakše paziti da se tu i tamo ne uvuče u crkvene knjige nešto heretičko. Da li se glagoljica upotrebljavala kao liturgijsko pismo tamo gdje je bilo u upotrebi slavensko bogoslužje do splitskih sabora X. st., mi zapravo ne znamo. Neka najnovija istraživanja koja upućuju na to da je ona zaista bila već tada poznata i upotrebljavana kao liturgijsko pismo barem na kvarnerskom području, govorila bi za tu pretpostavku. Ali ta istraživanja ujedno isključuju tezu da je glagoljica došla u Hrvatsku preko sv. braće i njihovih učenika. Ustanovljeno je, naime, da su postojale u krčkoj biskupiji liturgijske glagoljske knjige već i prije sv. braće. Prema tome za razdoblje prije splitskih koncila 925-28. mi možemo pretpostaviti da je ponegdje, najvjerojatnije na kvarnersko-istarskom području glagoljica služila kao liturgijsko pismo hrvatskih bogoslužnih knjiga, ali to ne možemo ni u kojem slučaju sa sigurnošću tvrditi, posebno ne za područje ninske biskupije. Neopravdano je uopće povezivati hrvatsko slavensko bogoslužje isključivo uz glagoljicu, kada znademo da su se Hrvati već rano ne samo u profanom životu nego upravo u bogoslužju služili s dva jezika (staroslavenski i latinski) i s tri pisma (latinica, glagoljica i hrvatska ćirilica) kao što nam potvrđuju najstariji sačuvani liturgijski tekstovi kao: Evanđelistar s Krka (XI. st.), Gršković ev apostol i Mihanovićev odlomak (XII. st.) s bosansko-humsko-zetskog područja, pisani glagoljicom; Evanđelistar kneza Miroslava iz Huma (XII. st.) pisan hrvatskom ćirilicom;[32] te više latinskih liturgijskih kodeksa iz primorskih oblasti. Iz tog istog vremena, (XI-XII. st.) imamo sačuvano i nekoliko svjetovnih spomenika pisanih hrvatskim jezikom na sva tri pisma. Sami sačuvani spomenici nas upućuju na to da moramo razlikovati ova dva pojma, pismo i jezik hrvatskih bogoštovnih knjiga.

Ovo poglavlje bismo mogli zaključiti konstatacijom da u vrijeme održavanja splitskih sabora 925-28. god. ne može se nikako govoriti o nekoj općenitoj raširenosti ni glagoljice ni slavenskog bogoslužja na području Hrvatske, pogotovo ne na području ninske biskupije. Saborski spisi, ona kratka napomena Tome Arciđakona o biskupu Grguru, kao ni arheološki materijal ne daju nam nikakovu osnovu za takovu pretpostavku. Nadalje, ne može se nikako reći da hrvatski vladar, navodno iz političkih razloga, iz želje da sebi privuče dalmatinske gradove, nije davao podršku svojem, hrvatskom biskupu. Naprotiv, on mu je i te kako davao podršku, ali u onome što je i za ninskog biskupa i hrvatskog vladara bilo bitno, i za što su se u stvari obojica na saboru borila, a to je neovisnost hrvatske Crkve. A neovisnost jedne mjesne, odnosno pokrajinske Crkve nema nikakve veze s liturgijskim jezikom. Imati crkvenu samostalnost značilo je ne biti u crkvenom pogledu ovisan o metropolitu izvan vlastitog državnog područja. Tomislav je, doduše, bio dobio na upravu Bizantsku Dalmaciju, što proizlazi iz njegova naslova konzula (consulatu peragente in provincia Chroatorum et Dalmatiarum finibus Tomislao rege...), ali tema Dalmacija je i nadalje ostala pod vrhovnim suverenitetom Bizanta sve do kralja Zvonimira. Grgur i Tomislav, tražeći metropolitansku čast za hrvatsko-dalmatinsku crkvenu pokrajinu za ninskog biskupa, borili su se, zapravo, kako za hrvatsku crkvenu samostalnost tako i za to da ti priobalni komadići teritorija, još izvan suvereniteta hrvatskog vladara, barem u crkvenom pogledu budu trajno ujedinjeni s Hrvatskom preko metropolita. u Hrvatskoj. To nam direktno potvrđuje toč. XII. saborskih zaključaka kojom

se određuju sankcije u slučaju — »ako bi kralj i starješine Hrvata htjeli sve biskupije u granicama naše metropolije podvrgnuti svojem biskupu...«[33] Teza o »latinaškom« stavu hrvatskog vladara potekla je iz neopravdanog poistovjećivanja dvaju različitih pojmova: liturgijskog jezika i crkvene samostalnosti.

II. Slavensko bogoslužje i glagoljica u drugoj polovici XI. stoljeća

Da li su i u kojoj mjeri zaključci splitskih sinoda prve polovice X. st. stvarno i provedene u djelo, ne znamo, jer poslije njih za više od jednog vijeka sve do sredine XI. st. nisu nam danas poznati nikakovi izvori o zbivanjima u Crkvi u Hrvatskoj i Dalmaciji. Iz poneke darovnice saznajemo za život i razvitak benediktanskih samostana, i izgradnjama i donacijama crkava, ali o samoj crkvenoj organizaciji, o njenim unutarnjim prilikama ne znamo ništa. Prve takve vijesti sadržane su u *Povijesti splitske crkve* Tome Arciđakona. Tako on u pogl. XV. pod naslovom »De exemptione episcoporum Superioris Dalmatiae« pripovijeda o zbivanjima za nadbiskupa Dabrala (1030-1050), o izuzimanju biskupija Gornje Dalmacije, kotorske, barske, ulcinjske i svačke iz splitske metropolije. Nabraja biskupije koje su ostale u okviru splitske metropolije, a to su biskupije krčka, osorska i rapska, zadarska, ninska,[34] biogradska,[35] trogirska, makarska i stonska. Iako ne navodi na koje se to vrijeme odnosi, prema prvim spomenima biskupa nekih od tih biskupija, na pr. biogradskog, ovo se svakako odnosi na vrijeme druge polovice XI. st. On u ovom poglavlju priča i o svrgnuću splitskog nadbiskupa Dabrala na Sinodi u Splitu 1050. god, o instituciji hrvatskog biskupa itd.[36] Za instituciju hrvatskog biskupa znademo i iz nekih isprava. Prvi se spominje biskup Marko 1042. god.[37] zatim Adam (1062. god.),[38] Rajnerije (1066. g.),[39] Anastazije (1069. god.),[40] više puta Gregogorius,[41] Petrus,[42] i kao posljednji s tim naslovom Gregorius 1089. god.[43] Kada je i kako je došlo do institucija hrvatskog biskupa ne znamo, jer o tome nema izravnih podataka u izvorima, a historici se u tome razilaze.[44] No u svakom slučaju je to nedvojben dokaz da se, i mimo podvrgavanja svih priobalnih biskupija splitskom metropolitu, ipak našao modus da glavnina Hrvatske dobije crkvenu nezavisnost upravo preko institucije hrvatskog biskupa.[45] To potvrđuje i način na koji je to Toma ispripovjedio: *»I hrvatski su kraljevi htjeli imati gotovo posebnog biskupa i zatražili su od splitskog nabiskupa, te su uspostavili biskupa, koji se nazivao hrvatski, i postavili su njegovo sjedište u Polju u crkvi sv. Marije, blizu kninskog kaštela. On je zadobio mnoge parohije, a imao je imanja i posjede gotovo po čitavom hrvatskom kraljevstvu, jer je bio kraljevski biskup i pratio je kraljevski dvor, te je bio jedan od prvaka Dvora, a njegova se jurisdikcija protezala do rijeke Drave.«*[46]

U sljedećem XVI. poglavlju, pod naslovom »De promotione Laurentii archepiscopi«, Toma vrlo opširno govori o slavenskom bogoslužju, o njegovoj zabrani na Splitskom saboru 1060. god, te o nezadovoljstvu, smutnjama i shizmi koja je nastala kao navodna posljedica zabrane slavenskog bogoslužja. On pripovijeda da je u doba pape Aleksandra,[47] i splitskog nadbiskupa Ivana, Lovrina predšasnika, održana sinoda svih crkvenih prelata Hrvatske i Dalmacije na kojoj su doneseni mnogi zaključci. Toma navodi samo jedan, i to onaj o zabrani ređenja svećenika slavenskog bogoslužnog jezika. Toma obrazlaže tu zabranu time što je navodno »gotska« slova pronašao neki heretik Metodije, koji je u svoje vrijeme mnogo toga napisao slavenskim jezikom protiv pravila katoličke vjere. Poslije tog zaključka, priča nadalje Toma, svi su hrvatski svećenici bili pritisnuti velikom žalošću, jer su sve njihove crkve

bile zatvorene, a oni prestali vršiti svete obrede.[48] Potom pripovijeda kako je u Hrvatsku došao neki stranac Vulfo, tvrdeći da dolazi kao papin izaslanik, jer je papa čuo za njihove nevolje i želi im pomoći, te im on, Vulfo, savjetuje neka k papi pošalju svoje izaslanike s darovima, a on će im sigurno pomoći. Na to su, navodno, hrvatski starješine poslali tog istog Vulfa s darovima k papi u Rim. No papa mu je odgovorio da ne želi on sam išta odlučivati protiv zaključaka pred legatom papinske stolice, pak neka se vrati u Hrvatsku i obavijesti vladara, nadbiskupa i ostale biskupe te neka oni k papi pošalju svoje opunomoćenike dva biskupa da tu stvar rasprave.[49] Vulfo papina pisma nije donio onima kojima ih je papa uputio, nego se vratio »Gotima«, koji su ga poslali, te im reče da im je papa odobrio da izaberu biskupa svojeg jezika i pošalju ga papi na posvećenje. Tada Goti izabraše nekog neuka starca Cededu i pošalju ga s opatom Potepom i s Vulfom u Rim. Papa je, rasrđen što Cededa nosi bradu, dao da ga obriju, a Vulfa prekori što Hrvati nisu poslali biskupe, nego ove neuke ljude, našto Vulfo odgovori da nisu mogli.

Značajna je svakako izjava koju je, prema Tomi, papa izgovorio pred ovim poslanstvom, jer nam indicira da je uzrok zabrani slavenskog bogoslužja bio strah od krivovjerja. Papa je, navodno, tom prilikom kazao: »Znajte, sinovi, da se sjećam da sam ove stvari koje Goti uporno traže često puta čuo, ali zbog Arijanaca, izumitelja ovakove pismenosti, kao i moji predšasnici, tako se ni ja nikako ne usuđujem da im dadem dozvolu, da obavljaju službu božju na svom jeziku. Sada, pak, idući kući činite da se onaj narod pokorava svemu onomu, što je poštovani brat naš Majnard, biskup karnal svete Rufine, sinodalno ustanovio, dokle god naši legati onamo ne pristupe.«[50] Na povratku je Vulfo ipak uvjerio neukog Cededu da mu je papa čupanjem brade podijelio biskupsko posvećenje, te on, čim su prešli granicu Hrvatske, istjera krčkog biskupa i sam zasjedne na tu stolicu i vršio je biskupsku službu. Kada je za to čuo papa, poslao je svojeg legata kardinala Ivana da u Hrvatskoj iskorijeni shizmu. Kardinal Ivan skine Cededu s biskupske stolice, koju je nezakonito uzurpirao, te anatemizira njega i Potepu, a Vulfa dovede u Split, gdje je održan sabor (1063?). No, kako se Cededa nije htio pokoriti, i prijetila je opasnost da zbog njega izbiju neredi, to je na saboru u Splitu tri puta nad njim proglašena anatema koja je trebala biti proglašena po čitavoj zemlji. Zbog neposluha Cededa je podlegao Božjoj kazni, te je naglo umro sramotnom arijanskom smrću. Vulfo je, pak, u Splitu najprije razriješen svih kleričkih redova, udaren teškom tjelesnom kaznom i zatvoren doživotno u tamnicu.[51] I tako je prema Tominu pričanju završila shizma u Hrvatskoj.

Budući da je Toma znao za sinodalni zaključak o zabrani ređenja hrvatskih (glagoljaških?) svećenika, sigurno je znao i za ostale. Ali on ostale ne spominje nego samo ovaj jedan, a i taj prikazuje drugačije nego je taj zaključak definiran u pismu pape Aleksandra II. Prema papinoj definiciji bilo je zabranjeno unaprijed rediti hrvatske svećenike koji ne znaju latinski jezik, a nije apsolutno zabranjeno. Zabrana se pogotovo nije odnosila na one koji su već bili ređeni. Iz samog Tomina pričanja jasno proizlazi da u ovom slučaju Toma nije bio objektivan. Neke stvari, i to vrlo važne, kako ćemo kasnije vidjeti, zatajio je, a čitavu priču zamutio tako da posljedice onoga što se dešavalo u stvari na Krku, proširuje na čitavu Hrvatsku, iako za to ne navodi nikakav konkretni primjer. Nigdje drugdje u Hrvatskoj se nije desilo ništa slično onome što je bilo na Krku. I po Tomi, čitava ta shizma na Krku, u stvari je plod smutnje nekog stranca Vulfa-Volfganga. Sudeći po imenu, taj je morao doći iz njemačkog područja, a upravo u to vrijeme je njemački car s dijelom njemačkih i langobardskim biskupima postavio protupapu Honorija II. (1061-1064).

Vidjeli smo da je papa (papa ili protupapa?) poslao po Vulfu pisma hrvatskom kralju i hrvatsko-dalmatinskom episkopatu. Zašto ih Vulfo nije predao njima? Toma sam odgovara: »Otišao je onima koji su ga poslali«, Gotima. Toma, doduše često miješa Gote i Hrvate, osobito za prve vjekove života Hrvata u novoj domovini, što je razumljivo, jer su prije Hrvata u Dalmaciji čitavih pola stoljeća živjeli Goti. No za kasnije razdoblje Toma ne pravi takove zamjene. On Hrvatsku naziva ili njezinim nacionalnim imenom Chroatia, ili, pak, općim i na zapadu uobičajenim nazivom Sclavonia. A Hrvati su mu, dosljedno tome, Chroati ili Sclavi. Tko su mu u ovo vrijeme, u drugoj polovici XI. st. Goti, koji su tražili uspostavu stanja u Crkvi kakova je bila prije Sinode u Splitu 1060. g, koji izabiru svojeg biskupa i traže slobodnu upotrebu slavenskog jezika u bogoslužju? U ovom slučaju moramo pretpostaviti da pod Gotima Toma podrazumijeva heretike glagoljaše. A gdje su oni, ti heretici-Goti? Čim su Cededa, Potepa i Vulfo na povratku iz Rima prekoračili granicu Hrvatske, dočekaše ih s veseljem njihovi prijatelji i Cededa se zaustavi na tom području i nametne se za krčkog biskupa. Kako Vulfo nije htio papina pisma predati ni hrvatskom kralju ni biskupima, znači da ga oni nisu ni poslali. A tko je to od Hrvata mogao izabrati sebi posebnog biskupa, kada u to vrijeme Hrvati već imaju svojeg »hrvatskog« biskupa. Godine 1062. u izvorima susrećemo hrvatskog biskupa Adama, koji se potpisuje kao pisar u Ninu izdate isprave kralja Petra Krešimira IV. kojom dariva samostanu sv. Krševana u Zadru zemlju u Diklu.[52] Isprava je pisana latinski, kao i sve poznate nam vladarske isprave srednjeg vijeka. Taj Cededa nije nikako mogao biti »hrvatski« biskup, niti je »hrvatski« biskup bio glagoljaš, ili makar ne samo glagoljaš. On svakako dobro zna latinski. Kako se i sve ostalo o čemu nam Toma priča zbivalo u Krku, onda i tu navodno »hrvatsku shizmu« zapravo moramo smjestiti na otok Krk i zaključiti da se radilo o jednom lokalnom, osamljenom slučaju, koji nije mogao prijeći granice kvarnersko-istarske oblasti. Akcija Vulfa, ovako kako nam je opisao sam Toma, po svemu sudeći, bila je zapravo povezana uz protupapu Honorija II, i zasigurno je bila odraz borbe njemačkih biskupa da svojem protupapi pribave nekog pristašu i u Hrvatskoj.[53] A kao povod im je mogla poslužiti zabrana glagoljsko-slavenskog bogoslužja, koje je tada već zasigurno na istarsko-kvarnerskom području bilo općenito rašireno, što možemo zaključiti prema, upravo s tog područja i iz tog vremena, sačuvanim nam liturgijskim i svjetovnim glagoljskim spomenicima (Evanđelistar s Krka, Baščanska ploča, Valunska ploča i dr.).

Već ovo što smo dosada izložili, služeći se samo Tomom kao izvorom, pokazuje kako čitavo hrvatsko društvo nije moglo zbog događaja na Krku biti podijeljeno na dvije suprotstavljene stranke: glagoljaše kao protivnike reformi i latinaše kao pristaše reformi u duhu Lateranskog koncila. Ako je nemira i nezadovoljstva bilo, a moglo je biti i vjerojatno je bilo, i po Hrvatskoj i Dalmaciji, tome nikako nije mogla biti uzrokom ova uvjetna zabrana ređenja Hrvata slavenskog liturgijskog jezika, nego zbog drugih saborskih zaključaka koji su duboko zasijecali u društveni, obiteljski i privatni život i svećenika i laika, jednako u Hrvatskoj kao i bizantskoj Dalmaciji. Što je sve zaključeno na splitskom reformnoj sinodi 1060. god., mi zapravo ne možemo potpuno znati, jer nam nisu poznati saborski zaključci u cijelosti, nego samo oni koje je papa Aleksandar II. uvrstio u svoje pismo, kojim zaključke Sabora potvrđuje. Ti od pape navedeni zaključci odnose se na posebne prilike u Hrvatskoj i Dalmaciji. Ne znamo čak ni to da li su i ti od pape navedeni zaključci sadržajem istovjetni onima kako ih je sam Sabor u Splitu bio definirao, ili ih je papa, kao u svoje vrijeme Leon II, donekle preinačio. Papa je naveo svega šest točaka zaključaka. Prvi govori o izboru nadbiskupa i biskupa bez

ikakova uplitanja svjetovne vlasti. Drugim se strogo zabranjuje biskupima i svećenicima ženidba. Ukoliko ne otpuste ženu koju imaju ili drugu dovedu, moraju se razriješiti od svih svećeničkih redova i gube sve crkvene prihode dok se ne pokore. Trećim zaključkom se strogo brani svećenicima nošenje brade i duge kose, pod prijetnjom zabrane ulaska u crkvu i kanonskih kazna prema visini svećeničkog reda. Četvrtim se regulira odnos svećenika i laika. Petim zaključkom se brani, pod prijetnjom ekskomunikacije, rediti Hrvate slavenskog bogoslužnog jezika ukoliko ne nauče latinski, a u istom članku i pod istom kaznom se brani podvrgavanje svećenika plaćanju poreza. Šesti članak govori o ženidbi među laicima. Zabranjuje se ženidba među srodnicima uključeno do četvrtog koljena. Samo iznimno, zbog velike prakse ženidbe među bližim rođacima, papa ublažuje tu zabranu toliko što onima koji su već u takovu braku, ukoliko su u IV. i V. koljenu srodstva dozvoljava da mogu ostati u zajednici uz uvjet da čisto žive, ili ako to ne mogu, da sklope zakoniti crkveni brak. Svima, dok se ne pokore, brani se ulazak u crkvu i primanje sakramenata.[54]

Uzevši u obzir sve ove zaključke, prosudivši im težinu i posljedice za obiteljske i društvene prilike, povezane uz to s imovinskim implikacijama i crkvenim kaznama, koje se u ono doba nisu olako uzimale, moramo zaključiti da onaj zaključak o zabrani ređenja slavenskih svećenika nije bio najvažniji i da je on sam bio daleko od toga da izazove opće nezadovoljstvo u narodu i zatvaranje svih hrvatskih crkava. Ni u Tominoj redakciji ovog saborskog zaključka, koji je Toma vjerojatno donio prema saborskoj definiciji, nije zabranjeno vršenje svećeničke službe već zaređenim svećenicima slavenskog bogoslužja. Zabrana se odnosi na budućnost, a sankcije se ne tiču svećenika nego biskupa koji bi takove klerike ubuduće zaredio u više redova. Iz papina i Tomina teksta ovog zaključka mora se pretpostaviti da su već zaređeni svećenici glagoljaši i nadalje mogli vršiti svećeničku službu na slavenskom (starohrvatskom?) jeziku. Prema tome nisu, zbog zabrane ređenja ubuduće svećenika koji ne znaju latinski jezik, sve crkve u Hrvatskoj bile zatvorene, kao što to Toma tvrdi. Ali moramo pretpostaviti da su mnoge crkve zaista bile zatvorene i u Hrvatskoj i Dalmaciji, iz drugih razloga: zbog zabrane ulaska u crkvu svećenicima s dugom kosom i bradom i onima koji nisu htjeli otpustiti svoje žene. Te dvije teške zabrane odnosile su se i na hrvatske, ali još više na svećenike dalmatinskih biskupija, koje su uslijed stoljetne političke pripadnosti Bizantu poprimile mnoge običaje istične crkve.

Nošenje brade i duge kose bio je tada opći običaj. Na svim starim, srednjovjekovnim djelima likovne umjetnosti vidimo muškarce, pa i svećenike i svece, i Isusa, redovito s bradom. Obrijati svećenika u ono vrijeme, a i dugo nakon toga vremena, značilo je učiniti ga smiješnim. Zato je ta zabrana ondašnjim svećenicima tako teško padala. Zapadna crkva u zamahu reformnog pokreta i nakon definitivnog raskola Istočne i Zapadne crkve (1054. god.), makar i uz velike žrtve, nastojala je ukloniti sve ono što bi izvanjskim načinom izjednačivalo svećenike Istočne i Zapadne crkve. Ženidba svećenika i biskupa nije bila tako općenita kao nošenje brade, ali ni tako rijedak slučaj kako se nama danas to može činiti. Ženidba biskupima i svećenicima zabranjena je još na Saboru 925. god. pa ponovljena opet na ovom Saboru 1060. god. Znači da ona prva zabrana nije bila efikasna. A da nije bila efikasna ni ova ponovna zabrana potvrđuju nam diplomatički izvori onog vremena. Bez posebnog traženja, naišla sam u izvorima, u relativno kratkom razdoblju, na nekoliko slučajeva ženidbe biskupa. Općenito je poznat onaj slučaj splitskog nadbiskupa Dabrala, koji je na Saboru u Splitu 1050. god. bio smijenjen zbog toga što je bio oženjen i imao djecu, a koji se branio da po običaju Istočne crkve, ima

zakonito pravo držati ženu.[55] U jednoj ispravi Petra Krešimira IV. izdatoj u Zadru 1070. god. u korist samostana sv. Grizogona spominje se među svjedocima i »Andreas filius episcopi«.[56] Još i u prvoj pol. XII. st. nalazimo u ispravama opet sina zadarskog biskupa Grgura (1101-1111)[57] Slučajevi oženjenih svećenika bili su sigurno daleko češći. Uza sve zabrane nije se taj običaj iskorijenio ni stoljećima nakon sabora. Tako imamo podatak da je kučinski nadpop Vukota, sudionik diecezanskog Splitskog sabora 1185. god. imao sina, koji je i sam postao svećenik i javlja se u jednom dokumentu od 1234. god. kao kupac jedne zemlje u Kučinama pod imenom »Juriša, sin popa Vučine«.[58] Isto tako god. 1178. u jednoj ispravi fungira kao pristav Vučić, sin nadpopa kliškog (Vilcico figliolo dell' arciprete di Clissa).[59] Ovo su slučajevi koji su mi nasumce došli pod ruku, a pažljivim listanjem izvora našlo bi se takovih slučajeva sigurno daleko više.[60] Zanemariti ove činjenice i ustrajati samo na uvjetnoj zabrani slavenskog bogoslužja kao na uzroku nemira i nezadovoljstva u narodu, pa čak i na podjeli hrvatskog društva na »glagoljaše« i »latinaše«, znak je ne samo površnosti nego i svjesne zle namjere izvrtanja historijskih činjenica koje sa znanošću nemaju veze.

Iako sam i u ovom poglavlju, uglavnom, govorila o slavenskom bogoslužju, rijetko spominjući pismo slavenskih bogoslužnih knjiga, držim da u ovom razdoblju, u vrijeme koncila druge polovice XI. st. pod »gotskim slovima«, o kojima govori Toma, možemo s pravom podrazumijevati glagoljicu. Razlog tome je činjenica što se upravo nekako u to vrijeme i upravo na području zbivanja o kojima priča Toma, javljaju i prvi poznati nam glagoljski spomenici. Prema tome, bez obzira na to je li glagoljica hrvatsko autohtono pismo, da li je nastala pod utjecajem Zapada ili joj je tvorac sv. Ćiril, činjenica je da je od XI. st. nadalje zagarantirano njezino postojanje u nekim predjelima Hrvatske, te da je prihvaćena i stoljećima njegovana kao posebna hrvatska kulturna baština i nacionalna svetinja. I neće nimalo umanjiti značenje glagoljice, posebno u srednjovjekovnoj hrvatskoj kulturi, ako napustimo nategnuta i neznanstvena tumačenja, koja se ne samo ne zasnivaju nego se upravo i protive jasnom slovu i smislu historijskih izvora. Nikako se ne mora uzeti kao neprijateljski stav Rima i dalmatinskih biskupa što se i od Hrvata glagoljaša tražilo da prije ređenja moraju dokazati znanje latinskog jezika. Time se samo podizao njihov kulturni nivo i učvršćivalo jedinstvo Katoličke crkve, u krilu koje je ipak, uz izvjesna ograničenja, živjelo i slavensko, odnosno starohrvatsko bogoslužje. Zasigurno znademo prema sačuvanim izvorima da je u nekim predjelima Hrvatske, ili među Hrvatima, u XI st. bilo u upotrebi slavensko bogoslužje s glagoljicom kao liturgijskim, a i svjetovnim pismom. Ipak, čini se da je ponegdje ona bila u upotrebi i prije misije sv. braće, a ponegdje, posebno u priobalnim biskupijama se održala sve do XIX. st. Da su glagoljaši i prije obaveze znanja latinskog jezika koju im je nametnuo Sabor 1060. god., ipak, i daleko prije toga, znali taj jezik, barem neki od njih, dokazuje činjenica što su oni svoje crkvene glagoljske tekstove prevodili iz latinskih kodeksa. To nam bjelodano pokazuje analiza prijevoda Markova evanđelja u glagoljskom misalu iz XI. st. s otoka Krka, koju je s velikom akribijom proveo dr. Marko Japundžić. Njegova analiza i usporedba tog prijevoda sa svim starijim prijevodima latinskim i grčkim, pokazala je da je taj kodeks preveden s Itale,[61] koja je zabranjena u drugoj pol. IX. st., što bi značilo da je taj kodeks preveden na starohrvatski jezik glagoljskim pismom prije misije sv. braće.[62]

Ovdje se želim osvrnuti na još jednu pojedinost u papinu pismu koja nije do sada privukla pažnju historika. Papa Aleksandar pismo kojim potvrđuje saborske zaključke od 1060. god. naslovljuje »Regi et episcopis Dalmatiarum«.

Dalmatinska tema Dalmacija tada se je dijelila na Gornju i Donju Dalmaciju, pa odatle pluralni oblik. No papa kralja oslovljuje samo kao vladara Dalmacija, a ne i kao vladara Hrvata, odnosno Hrvatske. Ima slučajeva da se pod pojmom Gornja i Donja Dalmacija podrazumijeva Crvena i Bijela Hrvatska (Pop Dukljanin), a i neki bizantski pisci (Ana Komnenka) nekad pod nazivom Dalmacija podrazumijevaju Hrvatsku. Ali, tada oni nikada ne upotrebljavaju pluralni oblik. Pluralni oblik se od X. st. redovito odnosi na bizantske teme Gornju i Donju Dalmaciju.[63] Papinska kancelarija za Hrvatsku i Hrvate najčešće upotrebljava ili nacionalno ime Chroati, regnum (terra) Chroatorum,[64] ili pak etničko ime Sclavi, Sclavinia.[65] To je neobičniji ovaj slučaj gdje se papa obraća Petru Krešimiru IV. samo kao »regi Dalmatiarum«. Ja ovo tumačim činjenicom što u vrijeme kada papa piše ovo pismo (1061-63) u Hrvatskoj postoji institucija hrvatskog biskupa,[66] a kako je Sabor 1060. god. bio sabor metropolije splitske, pod čiju jurisdikciju nije pripadao hrvatski biskup, to se ovim pismom papa ne obraća ni hrvatskom biskupu ni hrvatskom vladaru, nego hrvatskom vladaru jedino kao vladaru i Dalmacija. Ne znamo kada i kako je Petar Krešimir dobio Dalmaciju i u kojem odnosu je bio prema Bizantu, ali on se u brojnim ispravama potpisuje kao vladar Hrvatske i Dalmacije, odnosno Hrvata i Dalmatinaca.[67]

Prema tome, ako se papa u ovom slučaju obratio Petru Krešimiru samo kao vladaru Dalmacije, to bi značilo da se ni zaključci Splitske sinode 1060. god. nisu odnosili na Hrvatsku. Za naše pitanje je od posebne važnosti naglasiti da se ni onaj zaključak o uvjetnoj zabrani slavenskog bogoslužja s »gotskim slovima« (= glagoljicom) nije odnosio na područje hrvatskog biskupa, čija se jurisdikcija protezala izvan područja priobalnih (i dalmatinskih i hrvatskih priobalnih biskupija u okviru splitske metropolije), u unutrašnjost sve do Drave. Da li su hrvatski biskupi bili glagoljaši, o tome u izvorima nemamo nikakovih podataka. No, imamo nekoliko slučajeva u diplomatičkim izvorima, gdje se kao pisac kraljevskih latinskih isprava i kraljev kancelar navodi upravo hrvatski biskup.[68] Kako iz vremena XI-XII. st. imamo sačuvane staroslavenske liturgijske spomenike hrvatske redakcije samo s kvarnersko-istarskog, te bosansko-humskog područja (s ovog posljednjeg i glagoljske i ćirilske), to nemamo nikakve osnove tvrditi da je u to vrijeme hrvatsko-slavensko bogoslužje glagoljskim pismom bilo rašireno i izvan područja biskupija, bilo dalmatinskih, bilo hrvatskih, koje su potpadale pod jurisdikciju splitskog metropolita. Što se tiče prostranog područja hrvatskog biskupa moramo pretpostaviti da je tu liturgijski jezik bio latinski kao što je latinski jezik u to doba i sve do pol. XIX. st. bio diplomatički jezik u hrvatskoj državi.

U unutrašnjosti hrvatske države, posebno u Lici, cvjeta hrvatska liturgijska i svjetovna glagoljska pismenost (koliko možemo suditi prema sačuvanim spomenicima) tek kasnije od XIII. st. nadalje. Ali tada već davno nije postojala institucija hrvatskog biskupa, koja se ugasila zajedno s narodnom hrvatskom dinastijom. Kninski biskup bio je samo rezidencijalni biskup teritorijalno jako ograničene kninske biskupije.

Mnogima koji su navikli, zavedeni neobjektivnom historiografijom, poistovjećivati pojmove hrvatske crkvene nezavisnosti i slavenskog liturgijskog jezika, činit će se ovi moji zaključci teško prihvatljivi. Mogu ih doživjeti i kao neku vrstu omalovažavanja glagoljice. Ali nije tako! Glagoljica je kroz stoljeća bila i ostat će u našoj svijesti znak samostalnog hrvatskog kulturnog stvaralaštva. Dok je većina evropskih naroda tek od II. vatikanskog koncila dobila mogućnost bogoslužja na razumljivom narodnom jeziku, Hrvati su u nekim svojim biskupijama tu privilegiju upornom borbom i konačnim potpunim pristankom rimske kurije, imali kroz stoljeća. Ali, iako u povijesnim okvirima

onog vremena govorimo o Hrvatskoj i Dalmaciji kao o dvije različite političke kategorije, zapravo dvije političko-upravno različite cjeline, ne smijemo zaboraviti da »Dalmatinci« većine dalmatinskih biskupija nisu bili i nacionalno-etnički Dalmatinci. Istra i sjevernojadranski otoci su već od doseljenja Hrvata naseljeni Hrvatima. Druge priobalne biskupije sa sjedištima u priobalnim dalmatinskim gradovima (Trogir, Split, Dubrovnik, Kotor) bile su u XI. st. uglavnom pohrvaćene. Biskupije na hrvatskom političkom tlu ali sa sjedištima u priobalnim gradovima kao Nin (obnovljena biskupija 1075), Biograd, Ston, kasnije Šibenik i Makarska, a koje se uobičajilo također zvati dalmatinskim i etničkim i politički su bile hrvatske biskupije. Kao što je ninski biskup kao hrvatski biskup do početka X. st. njegovao latinski liturgijski jezik, a ipak se borio za hrvatsku crkvenu nezavisnost, tako je isto i obnova (ili možda zakonito priznanje i ranijeg stvarnog stanja?)[69] instituicije hrvatskog biskupa u stvari značila pronalazak jednog modusa da se (i mimo postojanja splitske metropolije s jurisdikcijom nad svim priobalnim biskupijama, bile one na politički hrvatskom ili dalmatinsko-bizantskom tlu) ipak osigura za sve ostalo područje Hrvatske dalje od tog priobalnog pojasa prava crkvena neovisnost. A crkvena neovisnost jednog naroda, ponavljam i opet, nikako nije uvjetovana upotrebom narodnog jezika u bogoštovlju, nego to znači neovisnost od nadbiskupa ili metropolite izvan narodnog državnog područja. To je imalo veliko značenje i za političku nezavisnost nekog naroda, jer su preko crkvenih poslova, osobito u vrijeme velike povezanosti crkvene i svjetovne vlasti, stranci redovito znatno utjecali i na unutrašnje političke poslove.[70]

Treba imati na umu da je u srednjem, pa i daleko u novi vijek latinski jezik bio ne samo univerzalni jezik Katoličke crkve nego i univerzalni jezik znanosti. Inzistirati na samoj glagoljskoj pismenosti kao na izrazito hrvatskoj kulturi, a zanemariti svu bogatu pismenost, i liturgijsku i pravno-znanstvenu, na latinskom jeziku, ili pak na hrvatskom jeziku ali latinskim pismom,[71] kao i nešto skromniju hrvatsku ćirilsku pismenost, znači zapravo umnogome osiromašivati hrvatsku kulturu. Uza svu našu posebnu naklonost prema hrvatskoj glagoljskoj kulturnoj baštini, moramo imati na umu i u srcu, da je hrvatski narod od prvih početaka svoje pismenosti, na ovom razmeđu kultura i crkava bio u stvari tropismen narod.[72] Latinski jezik i kulturno stvaralaštvo Hrvata na tom univerzalnom evropskom jeziku pripada jednako tako hrvatskoj kulturi. Još i više. Upravo preko latinske pismenosti mi smo od najranije pojave našeg naroda na ovim prostorima kao pupčanom vrpcom vezani uz kulturu i uljudbu evropskog Zapada. Naša zasebna glagoljsko-ćirilska pismenost samo je jedan vid obogaćivanja i naše narodne i opće evropske kulture. a ne znak dijeljenja od te kulture, a posebno ne suprotstavljanje toj kulturi.

BILJEŠKE

1. F. ŠIŠIĆ, *Povijest Hrvata u vrijeme narodnih vladara,* Zagreb 1925, str. 418—428, 502—516, 538—555.

2. M. BARADA, *Episcopus chroatensis,* Croatia sacra, I, Zagreb 1932; Vj. ŠTEFANIĆ, *Tisuću i sto godina od moravske misije Ćirila i Metodija,* Slovo, 13, Zagreb 1963; *Povijest Hrvata u ranom srednjem vijeku,* Zagreb 1971, str. 293—304, 361—375, 395—408.

3. T. MACAN, *Povijest hrvatskog naroda,* Zagreb 1971; J. BUTURAC— A. IVANDIJA, *Povijest Katoličke crkve među Hrvatima,* Zagreb 1973; J. A. SOLDO, *Pregled povijesti hrvatske crkve,* Zagreb 1971.

4. U ovoj kategoriji autora posebno ističem dvojicu. Od domaćih V. Novaka, a od stranih M. Lacko. V. Novak je u knjizi P. SKOK—V. NOVAK, *Supetarski kartular,* passim, sasvim neobjektivan i tendenciozan u duhu njegove famozne knjige »Magnum

crimen«. M. LACKO, u svojem predavanju održanom na I. međunarodnom simpoziju o hrvatskoj crkvenoj povijesti u vrijeme splitskih koncila X. XI. st., rujna 1978. g. u Splitu, objavljenom u Aktima simpozija, pod naslovom *I concili di Spalato e la liturgia slava* (Medioevo e umanesimo, 49, Padova 1982) nije se uopće potrudio da uđe u problem o kojem je govorio. Potpuno je zanemario noviju domaću stručnu literaturu (Barada, Štefanić, N. Klaić), a izvore je koristio samo utoliko koliko je njima mogao potvrditi svoje gledanje na ovu problematiku, a koje nije išlo dalje od S. Rittiga (Povijest i pravo slovenštine u bogoslužju s osobitim obzirom na Hrvatsku, I. Zagreb 1910), kojeg je od autora jedino i citirao.

5. Pregledan i sažet prikaz historiografije o ovoj problematici o kojoj najviše saznajemo iz spisa splitskih sinoda i drugih izvora o njima, može čitatelj naći u raspravi J. SOLDO: *Die Historiographie der Spliter Konzile,* Medioevo e umanesimo, 49, Padova 1982, posebno str. 33—59, 63—70.

6. O tome J. SOLDO, n. dj. str. 21—33, N. KLAIĆ: Povijest Hrvata, Zagreb 1971. str. 26—28; N. K., *Historia salonitana maior,* (dalje: HSM) Beograd 1967, str. 15—23; S. GUNJAČA, *Ispravci i dopune starijoj hrvatskoj historiji,* knj. I. Zagreb 1973., str. 122—173. O Saborskim spisima raspravljao je S. GUNJAČA u istoj knjizi pod naslovom: *Splitski zapis iz X. st.,* str. 323—348.

7. J. SOLDO n. dj. str. 29, 77; F. ŠIŠIĆ, n. dj. str. 417, bilj. 23.

8. N. KLAIĆ, Povijest Hrvata, izd. 1971. str. 23.

9. N. KLAIĆ, HSM, str. 98; F. ŠIŠIĆ, *Priručnik izvora hrvatske historije,* I. Zagreb 1914. str. 214.

10. N. KLAIĆ, HSM, str. 95—96; F. ŠIŠIĆ, Priručnik izvora, str. 215.

11. Tada je vladalo uvjerenje koje dijeli i papa da je sv. Dujam, prvi biskup Salone, bio učenik sv. Petra.

12. HSM, s. 97; F. ŠIŠIĆ, Priručnik izvora, str. 216—217.

13. U HSM N. Klaić prema Račkome i Šišiću donosi u tekstu *Serborum,* a u bilj. 620. napominje da u rakopisu Propagande stoji *urborum.* Vl. KOŠĆAK, *Pripadnost istočne obale Jadrana do splitskih sabora,* (Historijski zbornik, XXXIII—XXXIV, Zagreb 1980—81. str. 344—345.) drži da se tu krije korumpirana riječ za *chulorum.* S. GUNJAČA u članku, *Značenje izraza »urborum« u zapisu splitskog nadbiskupa Ivana III.* n. dj. knj. II. Zagreb 1973, str. 253—264, drži da se ono *urborum,* koje zacijelo stoji umjesto *urbium* svakako odnosi na starješine gradova. Opasku N. Klaić ispravlja utoliko, što tvrdi da ni u jednom rukopisu, a ne samo u Propagandinom, ne stoji Serborum (str. 259.) Gunjača odbija i mišljenje iznesena već prije Košćaka (I. Pavičević, D. Gruber), prema kojima bi se ono -urborum-serborum imalo odnositi na starješine Humljana. (str. 256—258). Nama se čini da bi bilo logičnije pod ono urborum podrazumijevati Zahumljane (dakako u iskrivljenoj riječi), jer je papa jednako kao Tomislavu uputio pismo i neposrednom vladaru Humljana knezu Mihajlu. Glavni Gunjačin argumenat je »gdje su onda bili (proceres) dalmatinski«? Držim da se odgovor na ovo Gunjačino pitanje nalazi u izvještaju splitskog nadbiskupa Ivana kao sastavljača spisa, da su to bili suci (congregatis in Spalato episcopis et iudicibus), jer u to vrijeme u dalmatinskim gradovima su upravo biskupi i gradski suci predstavljali vlast. Ipak, koliko god nam se tumačenje Urborum=Chulmorum činilo logično, držim da nemamo pravo ispravljati tekst izvora.

14. HSM. str. 99.; Priručnik izvora, str. 218; Ispravci i dopune, I, str. 76.

15. HSM, str. 101; Priručnik izvora, str. 219; Ispravci i dopune, I. str. 77.

16. HSM. str. 101; Priručnik izvora. str. 219—220; Ispravci i dop. str. 77.

17. U zaključku IX. govori se zapravo »De Licinio episcopo«. Dok je Šišić držao da je taj Licinije bio biskup kotorski ili dubrovački, (Priručnik izvora, bilj. 2. str. 219) Vl. Košćak drži da se tu zapravo radi o ulcinjskoj biskupupiji. (N.dj. str. 342.).

18. HSM. str. 101; Priručnik izvora, str. 219; Ispravci i dopune, I. s. 77. Taj čl. X. doslovno glasi: »Ut nullus episcopus nostrae provinciae audeat in quolibet gradu Sclavinica lingua promovere; (poterit) tam(en) in clericatu et monachatu deo deservire. Nec in sua ecclesia sinat eum missam facere; praeter si necessitatem sacerdotum habert per supplicationem a Romano pontifice licentiam ei sacerdotalis misterii tribuat.«

19. Tekst svih 15 saborskih zaključaka donesen je u HSM na str. 99—102; u Šišićevu Priručniku izvora, str. 218—220, Rački, Documenta, str. 190—192, S. Gunjača, n.dj. knj. I. str. 76—78. Integralni tekst saborskih spisa 925—928, osim u nav. Klaićkinu izdanju HSM i u Šišićevu Priručniku nalaze se u Gunjačinom kritičkom izdanju

HSM, koju Gunjača smatra konceptom Tomina djela »Incipit historia salonitanorum pontificatum atque spalatensium«, (Ispravci i dopune, knj. I. str. 73—81). Skraćeni i slobodni hrvatski prijevod saborskih zaključaka nalazi se u knjizi Vj. KLAIĆ, *Povijest Hrvata,* knj. I. Zagreb 1972, str. 111—112.

20. HSM, str. 102—103; Priručnik izvora, str. 221; Gunjača, Ispravci i dopune, knj. I. str. 78.

21. HSM, str. 103—104; Priručnik izvora, str. 222, Ispravci i dopune, I, str. 79.

22. HSM, str. 104; Priručnik izvora, str. 222—223; Ispravci i dopune, I. str. 79—80.

23. HSM, str. 105; Priručnik izvora, str. 224; Ispravci i dopune, I. str. 80.

24. HSM, str. 105—106; Priručnik izvora, str. 224; Ispravci i dopune, I. str. 81.

25. HSM, str. 105; Priručnik izvora, str. 224; Ispravci i dopune, I. str. 80—81.

26. Znak je neupućenosti ili pak hotimične krive interpretacije kada se izrazu »barbarski« uz slavenski jezik hoće dati neko pejorativno značenje. Pridjev barbarski potječe od grčke riječi barbaros=stranac, a Rimljani su mu značenje proširili na sve narode izvan Rimskog Carstva. U crkvenoj terminologiji »barbarski« su svi jezici osim tri »posvećena« na kojima su napisane sv. knjge Starog i Novog zavjeta: hebrejski, grčki i latinski.

27. F. ŠIŠIĆ, Povijest Hrvata, str. 417, bilj. 23; N. KLAIĆ, Povijest Hrvata, 1971. god., str. 28; S. GUNJAČA, Ispravci i dopune, I. str. 339—345.

28. TOMA, *Historia Salonitana,* ed. Rački, Zagreb 1894. str. 54; hrv. prijevod Vl. Rismonda, Izdanja Muzeja grada Splita, VIII, Split 1960. str. 32.

29. U aktima splitske sinode 1185. god. navedene su kao parohije (dekanati?) splitske nadbiskupije: Klis, Skale, Smina, Cetina, cijelo Hlivno, cijeli Mosor i cijeli Dol do Vrulje. (T. SMIČIKLAS, Codex diplomaticus, II, Zagreb 1904.

30. Usp. o tome I. BOBA, *Moravia's history reconsidered,* Haag 1970; A. MILIČIĆ. *Ćiril i Metod u Paniniji,* Marulić, 4/80; te predavanje I. BOBA, Sveti Metodije i nadbiskupsko sjedište Sirmium u crkvenoj pokrajini Sclavonia, koje autor održao na Drugom međunarodnom simposiju o crkvenoj povijesti Hrvata, Split, 30. IX — 5. X. 1985. u Splitu. Koliko mi je poznato hrvatski tekst ovog predavanja objavit će »Crkva u svijetu« u Splitu, a engleski tekst u Aktima simpozija. Sa svoje strane napominjem da potvrde o gradu Moraviji u Panonskoj Hrvatskoj, a po gradu nekad zvanoj i pokrajini blizu starog Sirmiuma nalazimo na više mjesta u »Documenta« Fr. Račkoga. Tako Konstantin Porfirogenet u »De administrando imperio, gl. 40 piše: »In hoc autem loco antiqua quaedam monumenta supersunt, inter quae pons Trajani imperatoris ad initia Turciae (Turcia i Turcae su Porfirogenetovi nazivi za Ugare i Ugarsku, (nap. B.Z.), et Belgrada, quae trium dierum ab ipso ponte distat... et rursus ad cursum fluminis extat Sirmium, quod B elgrada abest duoorum dierum itinere; inde Magna Moravia (Megale Moravia) baptismoo carens, quam Turcae devastarunt, cuisque princeps oolim fuit Sphendoplocus.« (F. RAČKI, *Doocumenta historiae croaticae periodum antiquam iliustrantia,* Zagrabiae 1877, str. 411). Isti Porfirogenet u DAI u c. 13 opisuje granice Madžara ovako: »Turcis hac gentes conterminae sunt; ad occidentem Francia, ad septemtrionem Patzinacitae (t.j. Pečenezi, nap. B. Z.), ad meridiem magna Moravia sive Sphendoploci regio, quae omnino a Turcis devastata est et ab ipsis iam obtinetur; Chrobati vero ad montes Turcis adiacent.« (Documenta str. 412). Ono »ad montes« u ovom pogl. može se odnositi na Hrvate u Zakarpaću, koji su u X. st. još tamo imali svoju državu Veliku ili Bijelu Hrvatsku. Podatak o Kneževini Moravskoj, koja nikako ne može biti preko Dunava nego među južnoslavenskim kneževinama nalazimo i u Porfirogenetovu djelu »De ceremoniis« lib. II, c. 48: »Formulae inscriptionum in litteris ad exteros... ad archontem Chrobatiae, ad archontem Serblorum, ad archontem Zachlumorum, ad archontem Canali (Konavlje, nap. B. Z.) ad archontem Travunorum, ad archontem Diocleae, ad archontem Moraviae sic scribitur...« (Documenta, str. 416). Usp. još podatke u Documenta str. 367, 387. i 412.

31. M. HOCIJ. *Die westliche Grundlagen des glagolitischen Alphabets,* Südostforschungen, IV. 1940; M. JAPUNDŽIĆ, *Hrvatska glagoljica,* Hrvatska revija, XIII, 1963; *ISTI, Tekst Markova evanđelja u najstarijem hrvatskom glagoljskom misalu prema najstarijim grčkim i latinskim tekstovima.* Predavanje održano na II. međunarodnom simpoziju o crkvenoj povijesti Hrvata, Split, 30. IX. 5. X. 1985. Bit će objavljeno u Aktima simpozija.

31a. M. Japundžić je gore navedenim predavanjem (bilj. 31) uvjerljivo dokazao

da je taj najstariji glagoljski misal s Krka preveden s Itale. Budući da je Itala bila zabranjena prije misije sv. braće, Japundžić to smatra dokazom da je glagoljica među Hrvatima postojala prije njihove misije. No u diskusiji je netko od talijanskih predavača napomenuo da se je zabrana Itale u IX. st. odnosila na Franačku, a da se u Italiji održala dugo nakon toga, ponegdje čak do XIX. st. Time bi ovaj najsnažniji dokaz protiv ćirilmetodske teorije o postanku glagoljice bio umanjen. No s obzirom na političke prilike onog vremena treba pretpostaviti da su se hrvatski svećenici koji su bili pod kulturno-vjerskim i političkim utjecajem Franaka, prije služili franačkim nego talijanskim kodeksima. Japundžićevo otkriće je u svakom slučaju veliki korak naprijed u razrješavanju pitanja postanka i pojave glagolice kod Hrvata, i u budućim raspravama o toj problematici ovo otkriće se neće moći zaobići.

32. O hrvatskom karakteru ovog ćirilskog kodeksa usporedi rasprave: B. ZELIĆ-BUČAN, *L' écriture cyrillique croate dans les diocèses meridianaux de la province écclesiastique de Split jusqu'au bout du XII-éme siècle,* Medioevo e umanesimo, 49, Padova 1982.; ISTA, *Evanđelistar kneza Miroslava kao historijski izvor,* Marulić, 5-6, Zagreb 1982.

33. Taj zaključak u cijelosti glasi: »Quod si rex et proceres Chroatorum omnes dioceseos episcoporum infra limites nostrae metropolitanae suo cupiunt vindicare pontifici, nullus ex nostris per omnem provinciam eorum neque regenerationes faciat, neque ecclesias vel presbyteros consecret. Tamen in suis sedibus commorantibus pro animae opus quisquis ad nos accesserit, consecrari, regenerari, chrismam sibi dari poposcerit, absque scrupulo omni per totam provintiam ipsa tribuat. De cetero autem ipsi, cum suo pontifice, deo rereddant rationem de his omnibus, in eis christiane religionis dogma defffluerit, nostra coram deo conscientia est absoluta.« (HSM, sti 101; Priručnik izvora, sti 219-220; Ispravci i dopune, I. str. 77.) U slobodnom hrvatskom prijevodu to znači: »Ako bi pak kralj i starješine Hrvata sve biskupije u granicama naše metropolije htjeli podložiti svojem biskupu, nitko, od naših (biskupa) u svoj njihovoj zemlji neka ne krsti niti posvećuje crkve i svećenike. Ipak, ostajući u svojim sjedištima, ako bi bilo tko za potrebe svoje duše došao i tražio krštenje, posvećenje ili krizmu, tada mogu svi bez bojazni po čitavoj pokrajini davati. Uostalom, neka oni (vladar sa starješinama) zajedno sa svojim biskupom Bogu daju račun za sve one koji bi oskudjevali utjehom kršćanske vjere. Naša je savjest pred Bogom čista.«

34. U slijedećem poglavlju Toma kaže da je ninska biskupija bila obnovljena na crkvenom saboru u Solinu (1075. god.) (Toma, HS, ed. Rački str. 54, prev. Rismondo, 1960. str. 31-32.)

35. Kao prvi spominje se njezin biskup Teodozije 1059. god. (Rački, Documenta. str. 51.)

36. Toma, HS, ed. Rački str. 43-47; prev. Rismondo Split 1960. str. 26-28.

37. Rački, Documenta, str. 47.

38. Isto, str. 63.

39. Isto, str. 65, 66.

40. Isto, str. 74, 75.

41. Isto, str. 111, 115, 117, 151, 152.

42. Isto, str. 106, 113, 145, 147.

43. Isto, str. 152.

44. M. BARADA, n.dj. (bilj. 2), N. KLAIĆ, Povijest Hrvata, 1971. str. 330-333.

45. Sravni B. ZALIĆ-BUČAN. *Hrvatski biskup-težnja za osamostaljenjem Crkve u Hrvata,* Glas koncila, 13. kolovoza 1978.

46. Toma, HS, ed. Rački, str. 45, prev. Rismondo, 1960, str. 27.

47. Sabor je držan u doba pape Nikole II, a papa Aleksandar II. je saborske zaključke potvrdio. Ova omaška pokazuje da je Toma imao u ruci ne samo saborske zaključke, koji do nas nisu doprli, nego i papino pismo, ali ga u svojem prikazu zbivanja nakon sabora nije upotrijebio.

48. TOMA, HS ed. Rački, str. 49; Hrv. prijevod Rismondo, 1960, str. 29.

49. TOMA, HS, ed. Rački, str. 50, prev. Rismondo, 1960. str. 29-30.

50. TOMA, HS, ed. Rački, str. 51; prev. Rismondo, 1960. str. 30.

51. TOMA, HS, ed. Rački, str. 52-53; prev. Rismondo, 1960. str. 30-31.

52. Ta isprava završava riječima: »Et ego Adam, monachus, Chrotiae electus episcopus, iussu domini regis manu mea scripsi.« (RAČKI, Documenta, str. 63.)

53. N. KLAIĆ, Povijest Hrvata, 1971. str. 371-373. Budući da je u to vrijeme već postojao izabrani hrvatski biskup Adam (v. bilj. 52), otpada pokušaj nekih historika da borbu Cedede povežu s borbom za uspostavu posebnog hrvatskog biskupa (Barada, Episcopus croatensis). Iz čitava Tomina pričanja je jasno da je Cededa djelovao samo na Krku. N. Klaić odbija pokušaj dovođenja u vezu Cededu i borbu za hrvatskog biskupa i to obrazlaže činjenicom što se borba za hrv. biskupa vodila u trećem desetljeću XI. st. i kod toga se poziva na Baradu (Povijest Hrvata, 1971. str. 371), ali kada u istoj knjizi raspravlja o vremenu postanka institucije hrvatskog biskupa pobija Baradino mišljenje (Episcopus croatensis (str. 198-201) da je to bilo prije 1030. god. (N. KLAIĆ, Povijest Hrvata, 1971. str. 330-333.)

54. Pismo pape Aleksandra II, koje sadrži neke saborske zaključke u papinoj redakciji objavio je F. ŠIŠIĆ, Priručnik izvora, I. str. 236-238. U uvodnim napomenama Šišić kaže da se ovo pismo u prijepisu iz XII. st. nalazi u British Museum-u u Londonu. (Isto, str. 236.)

55. TOMA, HS, ed. Rački, str. 46; prev. Rismondo, 1960, str. 27-28.

56. Rački, Documenta, str. 86. Kako je darovnica izdana u Zadru u korist samostana sv. Krševana, to se može pretpostaviti da je ovaj Andrija bio sin zadarskog biskupa.

57. T. SMIČIKLAS, *Codex diplomaticus,* II, Zagreb 1904, str. 24.

58. Codex diplomaticus, III, str. 408.

59. L. Katić, *Selo Kučine i trinaest isprava o Sutikvi,* Starohrvatska prosvjeta, ser. III, sv. 4, Zagreb 1955, str. 146.

60. Treba naglasiti da ni svi slučajevi koji bi se mogli pronaći pažljivim pretraživanjem izvora ipak još ne bi bili i svi slučajevi u životu, budući da su u rijetko do nas sačuvanim izvorima ubilježeni samo oni koji su imali nekog posla u vezi s odnosnim ispravama. A ni tada nije bilo nužno, dapače, pretpostavljamo da je samo iznimno bilo potrebno da se navede njihovo bračno stanje i obiteljski odnosi.

61. Pod terminom Itala (vetus latina) podrazumijevaju se najstariji prijevodi svetopisamskih knjiga na latinski jezik. I mnogo kasnije nego je sv. Jeronim dovršio Vulgatu, koja je postala obavezan prijevod za Kat. crkvu, Itala se još dugo u nekim zemljama, posebno u franačko-italskim upotrebljavala.

62. Vidi bilj. 31a.

63. O podjeli Bizantske teme Dalmacije vidi N. KLAIĆ, Povijest Hrvata, 1971. str. 334-347. i tamo navedenu literaturu.

64. RAČKI, Documenta, str. 189, 195, 196.

65. RAČKI, Documenta, str. 7, 11, 189, 367.

66. Vidi bilj. 37-46.

67. RAČKI, Documenta, str. 62, 66, 67, 72, 74, 78, 80, 87, 89, 90, 92.

68. Isto, str. 47, 63, 74.

69. Ako pažljivo čitamo tekst toč. XII. zaključka sabora 925. (bilj. 33), zapazit ćemo da su na Saboru okupljeni dalmatinski biskupi pretpostavljali ne samo da se ninski biskup Grgur ne će pokoriti nego i nadalje zadržati svoj položaj nego su se dapače bojali da moćni hrvatski kralj, papin i bizantski saveznik sve njih ne podvrgne vlasti hrvatskog biskupa. Od održavanja Sabora 928. god. pa do pol. XI. st. kada imamo u izvorima zagarantirano postojanje hrvatskog biskupa, mi zapravo ne znamo što se u tom pogledu nakon Sabora 928. dogodilo. Već sam jednom nabacila pretpostavku da je možda hrvatski kralj povukao ninskog biskupa na dvor, kao kraljevskog biskupa, pa je tako i splitski nadbiskup zadržao primat, a i hrvatski ostao i nadalje ono što je dotada bio, neovisan od splitskog metropolita. Da se takvom rješenju nisu morali dalmatinski biskupi jako opirati, proizlazi iz činjenice što su mu oni sami na Saboru 928. god. bili spremni dati na upravu uz skradinsku i obje tada vakantne biskupije u unutrašnjosti Hrvatske, sisačku i duvanjsku, a to su onda bile i jedine koje su dalje od obalnog pojasa postojale. (Usporedi moj članak cit. pod br. 45.)

70. Da manje upućenima to bude jasnije podsjećam na veliko značenje koje je za Hrvatsku imalo podizanje zagrebačke biskupije zaslugom bana Jelačića god. 1852. na nadbiskupiju i njezino izdvajanje ispod jurisdikcije madžarske kaločke metropolije, pod koju je potpadala od svojeg osnutka (oko 1094. god.).

71. Dok se ranije samo pretpostavljalo da su Hrvati u prvim vjekovima života u novoj domovini morali imati i neku skromnu liturgijsko-didaktičku literaturu na hrvat-

skom jeziku a latinicom (Vj. STEFANIĆ, *Hrvatska pismenost i književnost srednjeg vijeka*, Pet stoljeća hrvatske književnosti, knj. 1, str. 5.), nedavnim arheološkim otkrićem je ta pretpostavka potkrijepljena. U Rožatu kod Dubrovnika, naime, otkriven je jedan natpis hrvatskim jezikom a latiničkim pismom. (K. STOŠIĆ, *Sakralna umjetnost u provinciji Dalmaciji 7. i 9. stoljeća*, Predavanje održano na II. međunarodnom simpoziju o crkvenoj povijesti Hrvata u Splitu 30. IX — 5. X. 1985.)

V. KOS

Ribar

Razbi koru i uroni u dubinu,
probi vanjsko i zađi u sredinu.
Nije ovo zemljo, tvoje pravo lice,
sjeme je unutra, napolju su klice.
Nema zime ni starosti, boli niti jada,
nema mržnje. Izvan ovog kruga vječno dobro vlada.
Svaka rana ima lijeka, za sve gladene ima hljeba,
samo srca, srca, srca mnogo treba.

O jecajte samo i plačite, gladni,
propali i grešni, prezreni i zadnji,
tvrdokorno, dušo, bori se i buni,
neka zvuk naš glasom praznine sve ispuni.
Nek prepuni se prostor plavog nebosklona,
nek zazvone zašutjela zvona.

Suton je lijep. On nas u mir vraća,
lutajućem srcu on spokojstvo plaća.
Ljubice su plave i mirise kriju,
ulazi širina u poglede sviju.
Negdje na vrh brda jedna zraka pjeva,
u kristalnu čašu zvukove nalijeva.

Ivo GRGUREV

Cipli

Cipli su pjesnici solnoga carstva:
mrze dno i crno blato,
pa uvijek zato
krstare površjem mora
ko orlovi vrhovima gora.

U brzom tempu peraje im sijeku
glatku pučinu meku,
dok bljesak ljuska
po meni pljuska...

Kad vrh mora skoče,
odmah se spaze
i žustro slaze
u prozirne sobe
svog kristalnog dvora —
pod površje mora.
Kao da se ljudi boje
koji spremni stoje
s ostima u čunu...

S ostiju se golih
samo kapljice rune...

Ante KRALJEVIĆ

* * *

tko to skvasi krila
mojim pčelama
čije im lice
izmami ubode

Joja RICOV

Usputnice u hodu

Bitka se — nikada i nigdje! — ne prekida na pola puta: ona se vodi do konačnoga poraza ili do — neminovne pobjede.

Prva životna potreba i pravo obitelji jest: imati vlastiti dom; prva životna potreba i pravo naroda: imati vlastitu državu.

Što je obitelj bez vlastitoga doma, to je narod bez vlastite države.

Sve se začinje i dokončava u grču.

Ma kako i ma koliko se trudio, život se ne da — izigrati.

Mirna FLÖGEL-MRŠIĆ

Dar

Jutros tankoćutna breza
zlatna srca na me prosu.
Svojim zlatom ukrasi mi kosu
i pozlati skut.

Još ljetos je sunce u lišće skrila
da bi mi danas, kad zebem,
sačuvano sunce poklonila
i njime obasjala put.

Mada studen sjeverac puše,
sunčano i toplo
bi u dnu moje duše.

Tomislav DOROTIĆ

Put do gore

(sestri Mariji OPS)

Ima jedna spilja plava
sakrivena sva pod hridi
u klisuri moga bola,
ima jedan kutak raja
tik uz more
ispod spilje strašnog zmaja

ima jedna spilja plava
nad morem joj samo svod
školjka tiha za moj brod

ima spilja u dubini
prozor neba plavoj tmini
prozor prima sunca zlato
u cik zore

golubova zna ga jato
skriveni je put do Gore

Otvorite vrata srca

neka na krilima ljubavi
golubice polete
tiho dodirnu nebo
i zemlju daruju

neka caruju
bijele golubice
blagošću neka se jave
da mir u svaku uvalu zađe
na sve obale plave

i neka jedno bude more
za sve srca lađe

Mišljenja i reagiranja

Karizma bez pokrića

U ovom članku suprotstavit ću se tezi Nade Klaić o tzv. carskoj Dalmaciji kao jedinoj platformi glagoljaštva prije Zvonimira, ali prije nego pristupim meritumu toga spora želim podvrgnuti kritici netolerantni, nedemokratični mentalitet tipa »Non quid sed quis« koji je, kako će se vidjeti, buknuo u mojoj raspravi sa spomenutom profesoricom povijesti tek neznatno većim intenzitetom nego što i inače djeluje unutar odnosa između stručnjaka i laika na turobnom poprištu naše historiografije.

Bilo je to ovako: U znak protesta protiv »krivo shvaćenog hrvatskog patriotizma«, koji je došao do izražaja u okviru prošlogodišnje obljetnice Metodove smrti, Nada Klaić je u OKU od 19. 12 — 2. 1. objavila članak »Ti lažni mitovi...«. Autoričina metafora o lažnim mitovima odnosi se na teze raznih predavača i autora koji su prigodom tisuću i stote godišnjice Metodove smrti neznanstveno, nestručno i lažnopatriotski kolportirali nekakvu hrvatsku ulogu ili hrvatski doprinos u ostvarivanju i očuvanju naše ranosrednjovjekovne baštine. Ta je baština doduše »bogata«, ali ne zaslugom Hrvata nego »stjecajem sretnih okolnosti«: *»djelo grčke braće* (potcrtano u izvorniku) spasili su najprije *grčki car* i njegov patrijarh, a zatim *dalmatinski biskupi* (iz konteksta se vidi da se misli na biskupe strance, koji su stolovali u gradovima bizantskog temata formalno izvan jurisdikcije naše srednjovjekovne države), *da bi ga Zvonimir najzad posredno predao Hrvatima.«*

Budući da je članak objavljen u »općekulturnom« a ne stručnom historiografskom časopisu, te budući da mi se činilo kako imam argumenata da autoričine ksenofilske teze prenesem na teren problematičnosti, ja sam smatrao svojim pravom napisati članak u kojemu bih se pristojno i konkretno autorici suprotstavio. To sam i učinio. Ne smatram, naime, da je ksenofilija ispravan oblik hrvatskog rodoljublja, niti da je traženje autohtonog domaćeg učinka u povijesnim zbivanjima »loše shvaćen hrvatski patriotizam«. List *Oko,* broj od prve polovice siječnja, sadrži taj moj članak s naslovom »Mit se mitom ne izbija«. Laskam sebi da je dio javnosti taj smireni i argumentirani tekst zapazio. Odgovor autoričin nije trebalo dugo čekati. Izišao je u sljedećem broju (broju od druge polovice siječnja) s naslovom »Još manje se, druše Slamnig, mit brani i izgrađuje — neznanjem!« Članak sadrži golemu količinu sinonima za pojam »neznalica, nevježa, glupan, drznik«, tako da bi bio dosadan za čitanje da nema i jedne perifraze o kojoj ne znam je li uvreda ili možda svojevrsni kompliment. Autorica me, naime, u jednom pasusu predstavlja kao čovjeka koji želi spasiti »jadnim Hrvatima ono sirotinje što su u dalekom ranom vijeku imali«.

Očigledno je dakle da sam u očima Nade Klaić — *krivac,* i to: pozamašni. (Moja je krivnja što nisam dovoljno poltron i što autoritet profesoričin ne djeluje u mom slučaju toliko autosugestibilno da bi mi se crno činilo bijelim. Krivnja mi je što kao kršćanin smatram nasilje nad vlastitim mišljenjem, nad upotrebom Božjeg dara zvanog intelekt, grijehom protiv Duha Svetoga, a grijeha

se bojim pa ga, koliko mogu, ne činim. Ali sve je to ništa prema mojoj glavnoj krivnji, a ta je da ja svoje sumnje u vrijednost autoričinih teza oblikujem u članke i objavljujem.) Ali nisam samo ja kriv. Autorica kaže da sam namjerno odabrao OKO za svoj članak (a ne, na primjer, neki specijalizirani historiografski periodik?), jer su čitaoci OKA neobrazovani pa neće prozreti da im podmećem »vlastiti mit«. Oni su »vrlo daleko od čitave problematike«, zašto bi dakle »vjerovali više meni (to jest: Nadi Klaić) nego Slamnigu«?

Eto, dakle, mentaliteta koji sam uvodno nazvao netolerantnim i nedemokratičnim, protiv kojega na žalost malo tko zvoni na uzbunu, iako je rak-rana naše kulture. Taj mentalitet lišava čitavu jednu populaciju temeljnog ljudskog prava: prava na mišljenje, na rezoniranje, na zauzimanje vlastita stava. Problem čitalaca autoričina bizarnog članka »Ti lažni mitovi...« (Oko 19. 12 — 2. 1) jest u tome što oni eventualno ne znaju da je N. K. »prije ravno dvadeset godina napisala o tome opsežnu raspravu«. Ako se netko iz kategorije onih koji su prije ravno dvadeset godina napisali o nečemu opsežnu raspravu udostoji napisati članak u nekom listu za neznalice, pa ako netko od polupismenih čitalaca (na primjer, moja malenkost) uoči da se u navedenom članku prodaje rog za svijeću, on mora da ostane pristojan i šutljiv, a još bi bolje bilo ako bi se napregnuo, ako bi našao snage da misli drugačije, to jest, onako kako to misli autor koji je o spornoj temi prije ravno dvadeset godina napisao opsežnu raspravu, te je tako legalno stekao MONOPOL NA ISTINU.

A sad nekoliko riječi o meritumu!

Autorica naglašava bizantski suverenitet nad tematom i njegovu virulenciju iz šestog ili sedmog vijeka projicira na deseto, jedanaesto stoljeće kada je on u opadanju i gubi svoje ingerencije u korist Trpimirovića ili Mlečana. Smatra da je samo Zvonimir bio vladar Hrvata i Dalmatinaca, iako svatko znade da to vrijedi i za posljednje Trpimiroviće. (Vidjeli smo faksimile odgovarajućih isprava nedavno u Gornjem gradu u Zagrebu na izložbi PISANA RIJEČ U HRVATSKOJ.) Autorica prenaglašava jurisdikciju konstantinopoljskog patrijarha od 732, te je snažno suprotstavlja Zapadu, kao da je već nastupila shizma (koja se zametnula tek šezdesetih godina devetog stoljeća za Focija i definitivno ostvarila tek 1054. za Mihajla Cerularija).

Autorica vrlo uporno i višekratno navodi kako je glagoljaštvo na jurisdikciji hrvatske države bilo zatirano sve do Zvonimira. Što to znači? To znači da autorica ili nije čula za benediktince (miljenike hrvatskih narodnih vladara), što je — naravno — nezamislivo, ili da moramo očekivati da će nas autorica u nekoj svojoj budućoj raspravi obdariti znanstvenim otkrićem da su, recimo, hrvatski srednjovjekovni benediktinci prije Zvonimira bili — *latinaši.* Tertium non datur!

Zbilja je čudno kako je N. K. smetnula s uma benediktince, koji sigurno ne spadaju pod konstantinopoljskog patrijarha, a ipak su nekim čudom glagoljaši. Štoviše, ima indicija da se na njih kao na samostance nisu ni odnosili zaključci Splitskog sabora 925. (Vidi o tome više u knjizi Ivana Ostojića BENEDIKTINCI U HRVATSKOJ, 1. izd. 1963!) Već u prvoj polovici devetog vijeka Trpimir osniva benediktinski samostan u Rižincima... Ubrzo imamo takav samostan u Karinu. Pretpostavljamo da su prvi benediktinci jamačno ili doseljenici iz Italije, ali čim su se samostani počeli popunjavati domaćim sinovima, benediktinci su postali glavni promicatelji glagoljice i hrvatskoslavenskog bogoslužja. Zlatno doba tih redovnika (svećenika) pada u razdoblje od devetog do dvanaestog stoljeća, kada ih pomažu domaći knezovi i velmože. Obdaruju ih posjedima i privilegijima. Grade im crkve i samostane. Bilo je i ženskih samostana benediktinskog reda (Zadar, Solin, Nin, Osor, Trogir, doduše tu smo već na terenu bizantske Dalmacije, ali teško je reći da su benediktinci, čija je

centrala bila u Italiji, pripadali tom konstantinopoljskom patrijarhu, kojega toliko ističe N. K., a još manje da bi od toga patrijarha došao poticaj za benediktinsko njegovanje hrvatske recenzije općeslavenskog jezika i glagoljice).

Time što kaže da je Zvonimir prvi vladar koji se *smio* zvati *kraljem Hrvata i Dalmatinaca* (potcrtala N. K.) autorica valjda ne želi reći da je on prvi s tim naslovom u povijesti (jer bi je svaki posjetilac PISANE RIJEČI U HRVATSKOJ demantirao). Što onda želi time reći? To da je samo Zvonimir imao *legitimno* pravo na naslov kralja Dalmatinaca, a oni prije držali su Dalmaciju »ilegalno«. Oni su bili neka vrst uzurpatora. Neka je i tako, ali upravo ta uzurpacija služi kao argumenat za homogenizaciju »legalnog« i »ilegalnog« dijela hrvatskog srednjovjekovnog teritorija. Drugim riječima: latinska i slavenska liturgija nisu mogle biti po područjima strogo odijeljene nego se na istom globalnom teritoriju služila naprosto kršćanska misa. Glagoljaši su je morali znati i latinski celebrirati, a to su i radili ako je bilo pogodno konkretnoj pastvi. Ne treba zaboraviti ni grčke ingredijencije u latinskoj misi. Ali sve to može biti stvar raspravljanja i revizije. Međutim, ono što ne može biti predmet raspravljanja jest pravo svakog građanina na razborito i autentično zauzimanje stanovišta i za (uljudno) iznošenje vlastitih argumenata i mišljenja. Nije kriv onaj tko se usuđuje tako postupati nego je kriv onaj tko mu takvo postupanje verbalnim ili kakvim drugim nasiljem priječi.

Svevlad Slamnig

Senzacionalizam i fantazije

Čekao sam od lani, kad će se u »Maruliću« pojaviti prikaz ili ocjena X. samostalne izložbe grafika Josipa Ćosića, koja je održana u prvoj polovici srpnja 1985. u zgradi INE u Zagrebu. Napokon pojavio se osvrt-informacija u br. 1 ove godine. Sad su otvorena vrata da se reknu i ostala osobna mišljenja i druga pojedinačna reagiranja na samu izložbu i na sve ostalo što se može i mora povezati uz njena autora, i ne samo uz njega.

J. Ćosić je dugogodišnji član našeg HKD, povremeni suradnik naših periodičnih izdanja, jedan od ilustratora našeg najpoznatijeg kalendara »Danice«. O njemu i o njegovim izložbama bila je često riječ u našoj reviji. U povodu njegove 40. godišnjice života bilo je u njoj i pripucavanja, ali nitko nije bio ranjen.

Lanjske godine navršilo se ravnih 30 godina da je Ćosić počeo pjevati pjesme i slikati. Mnogo je više i uspjelije dao na slikarskom području negoli pjesničkom. Dokaz je tome 10 samostalnih izložaba i mnogih sudjelovanja na skupnim ekspozicijama (oko 50), a samo jedna zbirka pjesama (i još k tome objavljene a ne sabrane po raznim našim listovima).

Možda je djelomično i naš propust da se nitko nije osvrnuo na njegovu tridesetogodišnjicu kista i pera. Još veći je njegov, što nije priredio retrospektivu — izbor slika, grafika, crteža, portreta, posebno karikatura i pjesama. Spomen u krugu prijatelja pod konac prošle godine sasvim je dobar, ali nije dostatan.

Ćosić je poznat kao vrlo okretan i snalažljiv, kad se radi o organiziranju izložbe slikarskih ostvarenja. On pronađe takve punktove, prostorije, da je milina (Press centar Zagrebačkog velesajma, dvor Hrvatskog šumarskog društva u samom centru Zagreba, knjižaru »Mladost« u Ilici, predvorje INE itd.). Sve su to ne mali uspjesi. Izložbe se oglašuju preko radija, dnevni tisak registrira,

aranžmani na visini. U katalozima popratne bilješke pišu ugledna imena likovnih znalaca, na izložbama (pri otvorenju) pojavljuju se renomirani umjetnici, pisci, publicisti. Priređuju se i prigodna čašćenja.

Ćosić je u godini 30. obljetnice slikarskog i pjesničkog izraza održao samostalnu izložbu grafika na temu »Atomske fantazije« (dvadesetak kartona u crnoj boji, vel. 70 x 50 cm).

U sunčanom svijetlom ambijentu predvorja INE grafike su djelovale šokantno. Pogled je klizio preko horizontalnih i vertikalnih linija, raznim figuracijama ovalnog i četvrtastog oblika, zatim smirenijim formama eliptičkog izgleda koje dočaravaju crne cvjetove ucrtane u nepoharano ležište.

Sav taj neugođaj za obično oko odveo je i govornike i recitare na drugu skretnicu, a ne onu pravu. Naglasak su stavili na atomsko rušilačko iskrište, dosljedno na avet mogućeg uništenja svega što postoji na zemlji, živi, raste. Ma, nemojte, ljudi moji, prelaziti na druga opasna poprišta. Ovdje se radi o grafikama koje žele u slikarskom izrazu dati određen oblik tako zvanim atomskim fantazijama. Nije atom i bomba jedno te isto. Nemaju Ćosićeve atomske fantazije veze s atomskim uništenjem. Ništa na grafikama ne potsjeća na to. One nisu potaknute time. Ovdje je atom uzet kao iskonsko, kao jezgra, pokretač, nosilac pravog, sržnog u sveobuhvatnoj biti svemirske stvarnosti. I pošlo se od toga, pokušalo se grafičkim oblikovanjem zaviriti u taj beskon, ali kroz moć fantazije, dočaravanjem, uronjavanjem. Drukčije se i ne može zaći u srž atoma u pokretu, u očitovanju. Zato na grafikama i iskrsavaju avetne šume, krajolici, neobično oblikovane čudne cjeline, čudni cvjetovi, oblici, sve u jednom neobičnom stanju.

Iz ovog vida ne možemo se sasvim složiti s popratnim tekstom u katalogu gdje čitamo: »Ciklus 'Atomske fantazije' prožet je mnogoznačnim asocijacijama što sežu od fizičkog znaka do psihološke traume. Ti listovi rađeni širokom snažnom gestom — isprekidanim i zakovitlanim linijama te slobodno razlivenim mrljama — govore o kaosu što ga u mislima i emocijama stvara spoznaja o agresivnosti tehnizirane civilizacije. Oni su, u kontrastu bijelog i crnog, svjedočanstva o nemoći jedinke koja u labirintu nataloženih znanja i preuzetih iskustava traga za iskonom svoje čiste egzistencije.« Istina je da ni Ćosić ne može ostati netaknut od svakodnevne zvonjave kako će zloupotreba atoma prouzročiti kraj svijeta, ali on to nije ovdje »obrađivao«. Da je on to kanio i želio, onda bi njegove grafike sablasno zjapile prizorima uništenja. Naprotiv, one ne djeluju tako, one žive, napreduju, rastu. Ujednačene su, tvore jednu cjelinu, očituju siguran potez ruke, prijelaz iz nezbilje u figurativnost, oslobođene su balasta, potvrđuju smišljenost u zamisli. Zaslužuju sasvim pozitivnu ocjenu.

Na poleđini kataloga izneseni su podaci o slikaru Ćosiću. Među ostalim čitamo: *»Izašao* je čak što više i jedan posve novi pravac u slikarstvu i nazvao ga SENZACIONALIZAM. To je posve njegov likovni izum...« Ovaj nas provokativni navod potiče na razmišljanje. To nije lako shvatiti. Što je senzacionalizam, to vidimo svaki dan, to nas tuče neprestano po mozgu. Ali da se u svetilišnom hramu LIJEPOG može govoriti o senzacionalizmu kao likovnom izumu, to je bijeg u pseudoatomske pseudofantazije. Tu je Joško zabrazdio u opasnu stramputicu.

Mi bismo više voljeli i željeli da nas iznenadi u povodu 30. godišnjice slikarskih nastojanja brižno složenom retrospektivom, pa makar i bez senzacionalizma. Iako nije odlikovan akademskim odličjima, posjeduje slikarski dar i u mogućnosti je da ispuni dug prema sebi i onima koji ga sokole. Odugovlačenja ne smije biti.

M. V. Ćelkanović

Obnoviti rad na duhovnom jedinstvu

»Danas«, br. 210 od 25. veljače, donosi članak pod naslovom »Činimo koliko možemo«, u kojem se govori o proslavi 160-te obljetnice Matice srpske, tog »kulturnog diva slavenskog juga«. Na kraju članka autor citira riječi sadašnjeg predsjednika Matice, Živana Milisavca koji kaže: »Mi smo obnovili veze sa Slovenskom maticom. Da nije obustavljen rad Matice hrvatske, mi bismo i sa njom, kao nekad, zajednički radili na obnovi duhovnog jedinstva.«

Dok čovjek čita ove riječi Živana Milisavca, iz kojih odzvanja vapaj za obnovom rada na »duhovnom jedinstvu«, nužno se sjeća »kulturnog diva slavenskog sjevera« kojeg bi trebalo probuditi iz dubokog sna, kako bismo »kao nekad zajednički radili na obnovi duhovnog jedinstva«. Taj rad nam je danas potrebniji nego ikad, jer sile razdora opasno potresaju zgradu jedinstva naših naroda, a duhovno jedinstvo je jedini cement koji toj zgradi daje čvrstoću.

Čudno je da na brojnim svečanostima kojima smo prošle godine obilježili 150-tu obljetnicu hrvatskog narodnog preporoda, nitko nije spomenuo Maticu hrvatsku, iako je ona bila prvo duhovno čedo tog preporoda, koje je rođeno 1839. a prvi njen odbor sačinjavahu najistaknutiji preporoditelji, kao što su: Gaj, Stoos, A. Mažuranić, Vukotinović, Babukić i Vancaš. Kroz taj duhovni hram su kasnije prošli svi naši velikani duha i na njegov oltar položili svoj genij.

Stipe Vuković

KNJIŽEVNE VEČERI HKD SV. ĆIRILA I METODA

17. IV. 1986. — Lončarević — Ivaštinović: Poezija Josipa Lončara
24. IV. 1986. — Glumački lik Jurice Dijakovića
15. V. 1986. — I. Veljača: Problemi kat. laikata
22. V. 1986. — Život i djelo Hrvoja Bora (fra Ljube Hrgića)
12. VI. 1986. — R. Grgec: O kat. laikatu (I. dio)
19. VI. 1986. — V. Dumbović: Japan — zemlja čuda (II. dio)

Mozaik

TOMISLAV PETRANOVIĆ — RVAT

U ruke mi je slučajno dopala Petranovićeva mapa. Gledam je i pitam se: je li zadaća Akademije da budi ili gasi umjetničke talente? I jedno i drugo. I treće! Najčešće ih kastrira ili im podrezuje krila da ne bi uzletjela iznad prosječnosti.

Ja to sa žalošću konstatiram, ali ova je konstatacija i mea culpa, jer sam i ja bio 19 godina profesor na Akademiji likovnih umjetnosti u Zagrebu. Studenti dolaze krilati, lepršavi, puni vjere i nade, a izlaze potkresanih krila, ali — s akademsmom titulom. I umjesto da tumače poeziju, koja ih je na Akademiju dovela, počinju ropski kopirati prirodu i tražiti kako bi svoju kastriranu ličnost oslonili na autoritet nekog stranog trgovačkim mijehom napuhanog imena. Petranović nije izašao iz kaveza Akademije likovnih umjetnosti nego je svršio Pedagošku akademiju i izašao iz nje neoklaštrenih misli, snova i poriva. Upoznao je zanat, ali sačuvao je svoj svijet snova i poezije. Danas slika, kreira, a ne preslikava. Veseli oko i duh. U njegovim slikama sve je svjetlost, radosna vedrina, imaginacija i lepršavost, poezija i san. Tjelesnost postaje bestjelesno laka i svijetla, priroda nadprirodnom, a njegova rodna Posavina prepoznatljiva po vodama i ševaru kao Nil po papirosu. Ševar je dignut do simbola i zamjene potpisa i do čudesne dopune i uporišta kompozicije.

Odakle Petranoviću ova tematska poetičnost, lakoća, vedrina, ritmika, čistoća i eteričnost? Akademci je nemaju, Hlebinci su teški. Neki poetski i grafički elementi mogli bi se možda naći u boticelijevskom grafizmu Lackovića-Croate i u stilskim oblicima Rabuzinovih pejsaža a mali trag i u genijalnim prepjevima prirode Vangela Naumovskog.

Ipak, Petranović ide svojim putem. Tumači svoju nutarnju poeziju osjećaja i doživljaja svojim oblicima, motivima i poetskim transformacijama. Kompozicija mu je široka, otvorena, a ipak, dobro ispunjena pjesmom i mišlju, naracijom i domišljajima. Drame u njima nema, ali poezija je tu u miru, ritmu i svijetlom skladu boja, eteriziranih volumena i oblika bez težine.

Barok je napučio nebo, Chagall je prodro kroz korpus materije u bajku i legendu. Dali je rastrgao oblike da bi stvorio čudo ljepote, sklada i nastranosti. Svi su oni otvarali put iz ropstva materije u svijet duha. Rvat je pošao možda najdalje. Sve je pretvorio u san, u sklad, u čistoću i u ljepotu. Nešto je i sakrio u dopunske elemente oblika, prepuštajući ih dogradnji, domišljaju i kurioznosti duha gledaoca.

Umjetnost nije disciplina koja se uči, nego dar koji se posjeduje i, oplemenjen kulturom, eksteriorizira. Zanat se uči, a umjetnost zbija i dograđuje mišlju i snovima, a produbljuje i pročišćuje kulturom. Umjetnik, koji zna samo kopirati ono što oko vidi i prstom opipa, siromašan je umjetnik. On je možda dobar i vrlo dobar majstor, ali majstorstvom se dolazi samo do pred vrata umjetnosti. U tajanstveni hram ulazi se skinute kape u skromnosti s molitvom u duši. Velika istina otkriva se samo onima koji joj u skromnosti prilaze.

A. V. Mihičić

STAROSLAVENSKA AKADEMIJA U KRKU

Otok Krk bio je od vajkada sijelo glagoljice i kolijevka staroslavenske službe Božje. Za vrijeme Svete braće Ćirila i Metodija pripadao je otok Krk Bizantu kao sastavni dio temata Dalmacije i to zajedno s Venecijom, kvarnerskim otocima i s pet dalmatinskih gradova. Kad su učenici Svete braće bili potjerani iz Moravske, bili su neko vrijeme zatočeni u Veneciji, odakle su prešli na otok Krk i tu osnovali sjedište glagoljice i staroslavenske službe Božje. Tako se staroslavenska služba Božja udomila u krčkoj, senjskoj biskupiji i nekim drugim primorskim biskpijama, što je potvrdio i papa Inocentije IV. god. 1248. svojim pismom senjskom biskupu Filipu, a kasnije opet papa Benedikt XIV. god. 1754. svojom enciklikom »Ex pastorali munere«, da se u crkvama, gdje je to običaj (»ubi viget«), dopušta upotreba staroslavenskog jezika i glagoljskog pisma. Područje staroslavenske službe Božje nije bilo točno određeno, pa se bilo zbog nestašice glagoljskih liturgijskih knjiga, bilo zbog pritiska pojedinih biskupa, bilo zbog akcije protivnika hrvatstva ponegdje u primorskim biskupijama glagoljanje privremeno ili trajno napuštalo.

Jače zanimanje za to pitanje nastalo je u Hrvatskoj prigodom godišnjice slavenskih apostola Ćirila i Metodija god. 1863, 1869. i 1885, a to se može reći i za samu papinsku kuriju. Biskup Strossmayer bio je još god. 1859. predao papi Piju IX. jednu spomenicu o glagoljaškim potrebama, pa je u vezi toga Propaganda već god. 1878. povjerila Ivanu Crnčiću i Dragutinu Parčiću pripremu novog glagoljskog misala. Iste godine postao je papom veliki slavenofil Leon XIII. prijatelj našeg Strossmayera, i taj je papa god. 1880. izdao znamenitu encikliku »Grande munus«, kojom se Sveta braća proglasuju svecima cijele Katoličke crkve, a glagoljsko se bogoslužje hvali i odobrava. Osim spomenutog tim su se pitanjem bavili i don Frane Bulić, Ivan Milčetić i dr. Vatroslav Jagić, dok su austrijski politički krugovi bili protivnici širenja glagoljske liturgije među austrijskim Slavenima.

God. 1896. bio je Slovenac dr. Antun Mahnič, bivši profesor biblijskih nauka u sjemeništu u Gorici, urednik »Rimskog katolika«, čovjek crkvene discipline i rimske univerzalnosti, postavljen za biskupa krčke biskupije. On je bio, kako se govorilo, »čovjek Beča i Rima«, pa su se stanoviti vladini krugovi ponadali da su u njemu našli svoga čovjeka (posebno u svojem negativnom stavu prema glagoljskom bogoslužju), a hrvatska je nacionalna javnost bila zabrinuta misleći kakav će stav zauzeti novi biskup prema staroslavenskoj službi Božjoj u staroj glagoljaškoj krčkoj biskupiji. Delegacija je krčkih svećenika biskupu Mahniću prigodom njegove konsekracije u Gorici poklonila lijepo uvezani glagoljski misal. Biskup je njihovu misao razumio, pa im je obećao da će stvar glagoljice marljivo proučiti, a to je isto rekao i tršćanskom namjesniku Rinaldiniju.

Mahnič je došao u Krk god. 1897. i odmah se dao na ozbiljan studij glagoljice i staroslavenske službe Božje. On je već nakon godine dana bio na čistu da je glagoljica u hrvatskom narodu legalni privilegij, da nema nikakav buntovni karakter u krilu Katoličke crkve, čak da može jednog dana poslužiti Crkvi u posebnoj misiji među Slavenima. On je vidio da sami glagoljaši slabo znadu staroslavenski jezik, da nema potrebnih liturgijskih knjiga i pomagala, pa je kao čovjek akcije stao odmah razmišljati kako da glagoljskom bogoslužju doda jednu solidniju bazu, da stvori preduvjete, odgoji ljude i dođe do potrebnih knjiga za potrebe glagoljskog bogoslužja i njegova izučavanja.

U tim Mahničevim odlukama odigrao je veliku ulogu i mladi češki svećenik i slavist dr. Josip Vajs, učenik Vatroslava Jagića, u kome je biskup Mahnič našao rimskog svećenika i solidnog poznavaoca glagoljice i staroslavenskog jezika. Dr. Vajs je često dolazio na Krk, tu boravio duže vremena i tu naučno radio, a kasnije je postao redoviti profesor Karlova sveučilišta u Pragu, član Češke akademije nauka, dok ga je hrvatski metropolit dr. Ante Bauer imenovao začasnim kanonikom zagrebačkog kaptola. Suradnja dra Josipa Vajsa s biskupom Mahničem dala je zapažene rezultate.

Biskup Mahnič nakon zrelog razmišljanja odlučio je da osnuje u Krku »Staroslavensku akademiju« za promicanje staroslavenskog jezika i bogoslužja, za štampanje potrebnih knjiga za to bogoslužje, za spasavanje glagoljskih spomenika i za okupljanje učenjaka koji će se baviti glagoljicom i staroslavenskim jezikom. S tim gotovim planom došao je biskup Mahnič na svoj prvi dijecezanski sinod u rujnu 1901. i donio gotova pravila, koja je potvrdilo Kr. namjesništvo u Trstu 12. I. 1903. Osnivačka skupština Staroslavenske akademije u Krku održala se 18. studenoga 1902. Skupštinu je otvorio sam biskup Mahnič, a zapisničar je bio dr. Kvirin Klement Bonefačić, biskupov tajnik i kasniji splitski biskup. Biskup Mahnič je u svojem programatskom govoru istaknuo kako je staroslavenski jezik tisućljetnom upotrebom u Crkvi posvećen, da je to most koji ima spojiti Istok sa Zapadom, pa da je želja Sv. Oca pape Lava XIII. da se taj jezik u liturgiji ne samo održi nego i proširi. Sveti Otac papa bi taj jezik, kad bi samo o njemu ovisilo, dopustio cijelom hrvatskom narodu. Osnivačka je skupština primila pravila, prema kojima je krčki biskup pokrovitelj Akademije, ona ima svoje sijelo u Krku, svrha joj je njegovati staroslavenski liturgijski jezik, promicati njegovo učenje, izdavati knjige potrebne za učenje staroslavenskog jezika i liturgije, akademski obrazovati mlade svećenike u staroslavenskom jeziku i gojiti glagoljsko crkveno pjevanje. Na skupštini je utvrđeno da je dotad bilo upisano 60 članova, a tu ih je bilo prisutno 21, među njima i dr. Josip Vajs.

Staroslavenska akademija u Krku bila je osnovana i počela je raditi, no za znanstveni rad bio je spreman jedino dr. Vajs i ponešto pop Vinko Premuda iz Baške i pop Jerko Gršković iz Vrbnika. Ostali »redoviti« i »podupirajući« članovi Društva manje su aktivno radili u Društvu. Bilo je i nekoliko vanjskih članova izvan Krka, no vrlo malen broj iz banske Hrvatske, što je Akademijine pristaše razočaralo. Godišnje glavne skupštine Akademije održavale su se redovito, pa su počasnim članovima imenovani biskup J. J. Strossmayer, biskup Juraj Posilović, profesor dr. Vatroslav Jagić i don Frane Bulić.

Velika pomoć radu Akademije bila je tiskara »Kurykta« koju je osnovao biskup Mahnič i smjestio u prizemnim prostorijama svoje rezidencije. Tiskara je bila snabdjevena latinskim, glagoljskim, ćirilskim i grčkim slovima, maticama i drugim tiskarskim potrepštinama. U vezi s radom tiskare »Kurykta« počela je Staroslavenska akademija izdavačku djelatnost izdavanjem glagoljskih spomenika i dijelova Sv. pisma na staroslavenskom jeziku. Prva publikacija bila je *Glagolitica — Publicationes Paleoslavicae Academiae Veglensis*, a zatim su slijedili odlomci Sv. pisma Starog zavjeta pod naslovom *Analecta Sacrae Scripturae ex codicibus glagoliticis*. Tu je izašlo devet publikacija tekstova Starog zavjeta na staroslavenskom jeziku u redakciji dra Josipa Vajsa, zatim *Slovenski psaltir* i najveći svezak publikacije »Glagolitica« tj. *Psalterium paleoslavenicum*. Vrlo važno izdanje, koje je priredio dr. Josip Vajs i štampao u Pragu god. 1907, bio je »Vesperal rimsko-slovenski«, večernje za

nedjelje i blagdane štampan latinicom, kako se veli, »za upotrebu vjernika«. Tu su bili sadržani oficiji večernja koje su se pjevale u krčkoj i senjskoj biskupiji za sve nedjlje i blagdane, zatim oficiji Velikog tjedna i obredi za pokojne. Ovo je izdanje bilo štampano troškom Staroslavenske akademije u Krku. i to u štampariji Alojzija Wiesnera u Pragu, vrlo raskošno i, ujedno, praktično.

Poslije »Vesperala« Akademija je uspjela da tiska još samo jednu crkvenu knjigu latinicom, za koju se uzelo da nije strogo liturgijska. To je »Penije rimskago misala« štampano god. 1914. Tu je knjigu dr. Josip Vajs tiskao u Vatikanskoj tiskari prigodom svoga boravka u Rimu. Ona sadrži tekst kanona i ostalih pjevanih dijelova mise kao dodatak rimskom misalu. Akademija je također godišnje štampala »Vjesnik Staroslavenske akademije« sa stručnim prilozima, a poslala je također o svojem trošku i nekoliko krčkih svećenika, barem za par semestara, na slavističke studije na pojedine univerzitete.

Staroslavenska akademija u Krku bila je upućena gotovo jedino na naučni rad samoga dra Josipa Vajsa. Od ostalih svećenika nije se nijedan razvio u naučnog radnika. Međutim, I. svjetski rat zadao je jaki udarac Akademiji: ona je ostala bez sredstava, izgubila je članove, izgubila područje rada (Istru, Cresm Lošinj i dio Dalmacije), izgubila novac po raznim zavodima, a konačno i pri promjeni kruna u dinare. Nije bilo novih članova ni potpora, i Akademija nije mogla više poslije rata vršiti postavljene zadatke. Akademiju je zadesila velika nesreća koju nije mogla preboljeti: ponajprije za vrijeme talijanske okupacije, poslije I svjetskog rata, bila je tiskara »Kurykta« demolirana od talijanskog elementa, a onda je bio biskup Mahnič, pokrovitelj, mecena i zaštitnik Akademije, interniran u Italiju, kasnije odveden u Zagreb, gdje je bolovao kod zagrebačkog nadbiskupa dra A. Bauera i umro 20. XII. 1920. Na sprovodu u Zagrebu oprostio se od njega u ime krčkog svećenstva župnik Mato Milovčić. On je u svome govoru istaknuo da je biskup Mahnič bio u Gorici gorljiv katolik i branitelj općenitosti, ali kad je došao k nama i proučio pitanje glagoljice, postao je najveći njezin pristaša i branitelj. Volio je poći u zatočeništvo nego dopustiti da nezvani uzurpator obori glagoljicu u njegovoj biskupiji. Za glagoljicu i za slobodu Crkve žrtvovao je sebe do kraja.

Ako želimo ocijeniti rad Staroslavenske akademije u Krku,moramo objektivno staviti na vagu njezine mogućnosti i njezine uspjehe. Akademija je bila osnovana u pravi čas, ali imala je sjedište u malenom gradiću, a ne u nekom jačem kulturnom i narodnom centru. Ona je sebi postavila velike zadatke, ali nije imala ni sredstava, ni vremena, ni ljudi da ih ostvaruje. Nije uspjela da okupi oko sebe šire krugove hrvatske inteligencije, posebno svećenstva, a k tome ju je već I. svjetski rat spriječio u radu. Ipak moramo priznati da Akademijin rad, osobito onaj na edicijama, nije bio malen, a posebno je njezina zasluga da se u hrvatskoj javnosti ojačalo zanimanje za proširenje slavenske liturgije na sve hrvatske katolike.

Nakon spomenutih nedaća koje su zadesile Staroslavensku akademiju u Krku prevladalo je uvjerenje da se Akademija neće moći više oporaviti. Svi su se slagali u tome da je gradić Krk nepodesan za intenzivniji rad, pa da bi sjedište Društva trebalo prenijeti u neko veće kulturno središte, možda u Zagreb.

Pitanjem prijenosa Akademije u Zagreb bavila se svaka glavna godišnja skupština Akademije poslije I. svjetskog rata. Odbor se dopisuje i pregovara s Hrvatskom bogoslovskom akademijom u Zagrebu, i konačno je odborska sjednica od 26. IV. 1927. donijela zaključak da se

Staroslavenska akademija u Krku raspušta i ulazi kao »Staroslavenski odsjek« u sastav Hrvatske bogoslovske akademije u Zagrebu. Za pročelnika tog odsjeka izabralo je ravnateljstvo Staroslavenske akademije u likvidaciji monsignora Svetozara Ritiga, koji je kooptiran u odbor Bogoslovske akademije.

Tako je Staroslavenski odsjek u sastavu Bogoslovske akademije radio sve do godine 1948. Krajem te godine odlukom Predsjedništva vlade NR Hrvatske donijeto je rješenje da se obnovi Staroslavenska akademija, koja je bila osnovana u Krku god. 1902. s ciljem da proučava staroslavenski jezik, hrvatsku glagoljsku pismenost i književnost, da prikuplja i objavljuje glagoljske spomenike i da njeguje slavensko liturgijsko pjevanje. Obnovljena Staroslavenska akademija već se god. 1952. konstituirala kao Staroslavenski institut u Zagrebu. Prvi direktor toga Staroslavenskog instituta bio je monsignor Svetozar Ritig, koji je tu čast obavljao do svoje smrti 21. VII. 1961. Tada je postao direktorom Staroslavenskog instituta u Zagrebu prof. Vjekoslav Štefanić koji je umro 24. II. 1975. Današnji je službeni naziv instituta Staroslavenski institut »Svetozar Ritig« i nalazi se u Zagrebu u svojim prostorijama u Demetrovoj ulici 11. Daljnji direktori Instituta bile su Anica Nazor i Biserka Grabar.

Vinko Dorčić

SA ZAGREBAČKIH »DASAKA KOJE ZNAČE ŽIVOT«

Drama VUČJAK *Miroslava Krleže* (ponikla iz koncepta nedovršena romana »Zeleni barjak«) zbog prilika drukčijih od onih u vrijeme svoga nastanka nema danas više direktne udarne oštrine, no kako je zlo u svijetu neiskorjenjivo i jer je pisana s oštrim scenskim nervom — i naše se vrijeme može u njoj prepoznati (redakcijski »štakori« koji iz kruhoborstva ili gramzljivosti služe svakome i bezobzirno gaze po tuđim glavama, pokrivanje vlastitih interesa parolama o humanizmu, zloba i bezdušnost malih sredina i sitnih duša, dvostruki moral, apatičnost životom izmučenih i pritiscima izloženih dobronamjernika, razočaranje zbog neostvarenih nadanja itd.) a u dobroj izvedbi znači još uvijek i zanimljiv, uzbudljiv kazališni doživljaj.

Kosta Spaić, koji je u *zagrebačkom HNK* režirao novu predstavu te drame (dakako s izmijenjenim, efektnijim završetkom što ga je Krleža nadopisao 1953. g.), izvršio je prethodno »dramaturšku obradu« teksta: sasvim u skladu s duhom i cjelinom djela umnožio je Horvatova snoviđenja te ponegdje križao što mu se učinilo suvišnim (no u tome je mogao biti radikalniji). U pogledu režije obdario nas je istinski velikom, poletnom predstavom, pravim remek-djelom svoga umijeća: odvijala se prirodno, organski je rasla i ispunila nas snažnim, nezaboravnim dojmovima. Trebalo bi, međutim, razjasniti što se u ovoj viziji »Vučjaka« dogodilo s likom Marijane Margetićke. Bila je podosta drugačija no što ju je zamislio Krleža. On u didaskalijama I. čina kaže za nju da »pije mnogo«, da je »duboko rastrovana duša« te spominje i bolesnu koketeriju »jedne histerične žene, koja je osjetila muško«; i inače je prikazana kao proračunata i »šarena« žena — a u ovoj predstavi bila je mnogo više patnica i mučenica, uspjela je postići da nismo vjerovali »onim gadovima«, nego njoj i mladenačkim je svojim likom na mahove (pa čak i u sceni svlačenja) djelovala upravo lirski. Jesu li to Spaićeve namjerne preinake (zbog određene glumice?) ili je prešutno prihvatio glumičinu koncepciju toga lika? Iako sam u principu za striktno poštivanje autorovih zamisli, ovaj je slučaj zapravo »iznimka koja potvrđuje pravilo«. *Mira*

Furlan, naime, odigrala je »svoju« Margetićku s toliko iskrenosti, uživljenosti i žara da nas njezina Marijana nije zasmetala. Pamtit će se kao korak određena nemalog značenja na razvojnom putu ove nadarene i perspektivne glumice. *Branka Cvitković* idealno je odgovarala za ulogu »Amerikanke« Eve: grubost, beskrupuloznost, realističku »filozofiju«, snalažljivost i urođeni optimizam »vražje glavice« (kako tu svoju bivšu učenicu naziva učitelj Hadrović) prikazala je upravo magistralno i tako ponovno potvrdila svoj renome vrsne prvakinje našega glumišta. *Dragan Despot* u ulozi Krešimira Horvata (nervoznog mladića buntovnih htijenja, plamenih zanosa, bolnih razočaranja i promašenih »poteza«) teret je jave i bunilo sna toga nesretnika (koji u jednoj sceni pod velikim projiciranim likom raspetoga Krista govori: »Koliko puta mi je došlo da bih mogao da dam život svoj rođeni za svakoga od vas! Toliko sam vas ljubio!«) uobličio uvjerljivo i s punim angažmanom. *Pero Kvrgić* bogatom je paletom iskusnog majstora oslikao jade i utučenost ostarjelog »ravnajućeg učitelja« i udovca Hadrovića, koji gotovo pola stoljeća tavori u provincijskom blatu, *Dragan Milivojević* kao lukavi žandarski narednik i »postajevodnik« Pantelija s izrazitim se uspjehom prikazao u novom svjetlu, lijepa pojava i sonoran glas *Ivana Katića* bijahu dobar preduvjet da taj glumac upravo zaraznim oduševljenjem iznese priču »uskrslog« Lazara Margetića kako je u ruskom zarobljeništvu, radeći u rudniku, našao Boga, *Etta Bortolazzi* nepogrešivom se autentičnošću uživjela u stavove stare seljanke (Evine majke), *Tomislavu Stojkoviću* (vojni bjegunac Juraj Kučić) vrlo je dobro pristajala tamburica i uspješno je izrazio konobarsku čežnju za Peštom, trojku seoskih »prefriganaca« i pokvarenjaka vjerno su dočarali *Mirko Švec, Ljudevit Galic* i *Zvonko Torjanac*, nadobudnog žandarskog kaplara Mitra izvrsno je »pogodio« *Pavle Bogdanović* dok je Evina oca kao i »foringaša« Perekova Juru umješno odigrao *Petar Dobrić*. U predigri (redakcija »Naše sloge«) vidjeli smo razigranog *Vanju Dracha* (Venger Ugarković), koji se već specijalizirao za beskrajne krležijanske tirade, *Zlatka Crnkovića*, koji je poznatom svojom sigurnošću ocrtao kruhoborca Polugana, *Krunu Valentića* (vrlo slikovit bonvivan dr. Zlatko Strelec) i *Ivu Kadića* (primjereno bahat i bešćutan šef-redaktor). *Zvonko Strmac* (kao metteur Šipušić) te *Ivica Jončić, Zvonko Novosel* i *Željko Duvnjak* (kao korektori) zapaženo su doprinijeli redakcijsko-tiskarskoj vrevi. Mnogi već spomenuti glumci (Kvrgić, Drach, Crnković, Kadić, Katić, Valentić, Stojković, Švec, Mira Furlan, Branka Cvitković) uspješno su se uklopili i u intermezzo. *Jelica Lovrić-Vlajki* (koja uz još dvije glumice sudjeluje samo u tom dijelu predstave) vapajima je nesretne majke (»Sine, dušo! Dijete moje!«) znala dati prizvuk istinske tragičnosti, *Katija Zubčić* našla je prave tonove za prikaz nevjerne žene a *Danijela Modlic* kao negdašnja Horvatova simpatija (»... i karamele je jela, i ja sam je za kečke navlačio!«) i kao nevjesta nadahnula je svoju igru (bez ijedne riječi) toplom milinom.

Scenografija *Zlatka Kauzlarića Atača* sve je sekvence predstave nadopunjala adekvatnim prostornim rješenjima visokog umjetničkog dometa, kostimi po nacrtima *Diane Kosec-Bourek* i *Ike Škomrlj* dali su primjetan udio cjelokupnom uspjehu a mjesečina zimske noći i ostali svjetlosni efekti *Aleksandra Augustinčića* kao i »zahvati« maskera *Branka Borovčaka* dugo će nam ostati u sjećanju. Popratnu glazbu izabrao je *Bogdan Gagić*, pomoćnik redatelje i lektor bio je *Miro Šegrt*, kao asistent redatelja naveden je *Zoran Mužić*, kao asistenti scenografa *Ante Serdar* i *Darko Bakliža*, kao glazbena suradnica *Vesna Šir*, kao koreograf *Juraj Mofčan*. I tehnički voditelj *Ljudevit Fekeža* zajedno s brojnom svojom ekipom zavređuje puno priznanje.

* * *

Afirmirani suvremeni slovenski književnik mlađe generacije *Drago Jančar* u svom je VELIKOM BRILJANTNOM VALCERU zahvatio vječno aktualnu temu nasilja, negiranja slobode i nepoštivanja ljudske osobe i njezina dostojanstva, davši tom svojem umjetnički snažnom i angažiranom prikazu stravičnih prilika okvir određene današnje sredine. U »zavodu posebnog tipa« imenom »Sloboda oslobađa« bezdušna vlast »hospitalizira« i perfidnim metodama izlužđuje sebi nepoćudne pojedince. Formalni je šef ustanove liječnik psihijatar, a upravlja zapravo bolničar Volođa. »Pacijente« dovodi, dakako, služba sigurnosti, no i njezina dva funkcionera (»stručnjaka za metafore«) dospijevaju na kraju pod okrilje ove »ugledne kuće«...

Redatelju *Želimiru Mesariću* uspjelo je — uz vrsnu suradnju scenografkinje i kostimografkinje *Mete Hočevar* — ostvariti s ansamblom *Dramskog kazališta »Gavella«* dojmljivu atmosferu ledenog bezdušja i paklenih muka; po tome, po kristalnoj jasnoći i zaokruženosti predstave kao i po nekolikim sjajnim glumačkim kreacijama ta je predstava nesumnjivo u vrhu ovosezonskih kazališnih zbivanja u Zagrebu.

Zlatko Vitez u ulozi bolničara Volođe (koji — usput budi rečeno — bogohulno kune) koncentriranim je »nutarnjim nabojem« izgradio lik tipične »sive eminencije« i zločinca koji se patološki rafinirano uživljava na nemoćnim nesretnicima predanima mu na milost i nemilost. U ovom »velikom valceru« Vitez je bio zaista briljantni »plesač« i s uspjehom je otvorio novu stranicu svoga glumačkog dijapazona. Glavna je Volođina žrtva povjesničar Simon Veber. Buntovnu njegovu upornost, hrabro odupiranje nastojanju vlasti da mu »promijeni ličnost«, nesuglasice sa suprugom i ljubav prema supatnici Ljubici oživotvorio je poneseno i s bezrezervnim ulogom čitavoga sebe *Božidar Alić*. Kao liječnik koji je iz kukavičluka pristao da ga uvuku u zločinačku rabotu (no u kojem ipak još tinja mrvičak ljudskosti) *Pero Kvrgić* stvorio je efektnu, psihološki produbljenu i dojmljivu studiju a *Asja Potočnjak* dragocjen je biser ove predstave: dobrotu i profinjenost izmasakrirane patnice Ljubice, njezinu izluđenost i vriskove užasa prikazala je tako istinito i potresno da o izuzetnom njezinom talentu ne može biti sumnje. Nadamo se stoga da će uprave zagrebačkih kazališta odsad publici češće omogućiti uživanje u igri glumice takva kapaciteta. *Slavko Brankov* (Doberman) istaknuo se istinskom neposrednošću a *Ljubomir Kapor* (stariji stručnjak za metafore) uglađenom bezobzirnošću. I ostali glumci: *Biserka Ipša* kao Simonova supruga Klara, *Žarko Potočnjak* kao Emerik, *Zlatko Madunić* kao Savao Pavao, *Damir Šaban* (Rajko), *Marino Matota* (mlađi stručnjak za metafore), *Ljiljana Gener* (bolnička sestra) *Predrag Petrović* (prvi bolničar), *Milan Plećaš* (drugi bolničar) i *Emil Vukov* (Frédéric Chopin) uspješno su okarakterizirali »zadane« likove. Kako se pak i od najmanje (pa i »nijeme«) uloge može napraviti prava kreacija, pokazalo je dvoje veterana ovoga kazališta: *Drago Mitrović* kao stasiti i dostojanstveni kapetan (koji se sam »promaknuo« u majora) i *Zdenka Anušić* kao žena s lutkom; sudjelovanje te Anušićkine žene u završnom plesu bilo je uistinu od posebnog dojma.

U pripremanju ove predstave sudjelovali su i *Mira Muhoberac* (umjetnička suradnica redatelja), *Damir Mađarić* (asistent redatelja), *Višnja Tamhina* (asistentica scenografkinje), *Vesna Šir* (glazbena suradnica), *Đurđa Škavić* (lektorica) i *Jolanta Sychowska-Kavedžija* (suradnica za

poljski jezik). Maskerka *Sonja Kožarić* i opet se iskazala, naročito maskom za Volođu (tj. Zlatka Viteza). Tekst je tečno preveo *Slavko Mihalić*.

* * *

U posljednjoj dekadi ožujka o. g. *Teatar ITD* primio je u goste dva strana kazališta.

Teatrul national iz Bukurešta nastupio je iste večeri s dvije jednočinke. Najprije su glumci *Mircea Abulescu i Gheorghe Cozorici* izveli REFLEKTOR *Đorđa Lebovića*. Od te kraće banalne »pričice« o dvojici muškaraca samih u plovilu na olujnom moru i u smrtnoj opasnosti glumci nisu mogli ništa naročito napraviti. Suviše su, osim toga, vikali i bilo bi mnogo bolje da je taj dio gostovanja izostavljen. Sasvim je drukčiji dojam ostavila izvedba GOSPODINA VALENTINA *Borislava Pekića:* tu duhovitu suvremenu farsu o birokratizmu, nerazumijevanju među ljudima, površnom prelaženju preko tuđih nevolja i koječemu drugome Zagrebu je znani rumunjski redatelj *Horea Popescu* znalački uprizorio u živu, razigranu predstavu. U brojnom ženskom ansamblu naročito se istaknuše *Viviana Alivizache* kao činovnica na šalteru i *Ileana Stana Ionescu* kao šefica pisarnice. No i sve druge glumice: *Florina Cercel* (stručnjak za defektologiju), *Rodica Muresan* (stručnjak za statistiku), *Cezara Dafinescu* (stručnjak za sociologiju), *Olga Delia Matescu* (stručnjak za kriminalistiku) i *Catita Ispas Barceanu* (čistačica) angažiranim su svojim sudjelovanjem dale uspio prinos uspjehu predstave. Jedinu mušku ulogu (nijemog dobroćudnog skitnice osamljenika) perfektnim je majstorstvom odigrao pantomimičar *Stefan Gavriloaia*. Za njegovo umijeće puno srdačne prisnosti publika ga je i na otvorenoj sceni nagradila razdraganim pljeskom. Scenograf bio je *Constantin Russu,* vrstan kostimograf *Dan Coma,* pomoćnik režiseta *Georgi Ulmeni*, asistent režisera *Nina Jean,* tehnički režiser *Pampiliu Radulescu*. Glazbene ilustracije priredio je *Timus Alexandrescu*. Simultano prevođenje nije zadovoljilo: čitavi su pasusi predstave promicali neprevedeni a slušalice su naveliko krčale.

Drugi gosti dođoše *iz Beča*. Tamošnja *Kazališna grupa 80* prikazala je PRIJAŠNJE VEZE poznatog austrijskog pučkog dramatika iz prve polovice XIX. stoljeća *Johanna Nestroya*. Izvedbi te vedre komedije (s prizvukom satire) o bogatom skorojeviću koji taji svoje »nisko« podrijetlo i njezinih kviprokvo-situacija nije manjkalo glasovita bečkog šarma pa se publika ugodno zabavljala i »razgalila« (premda se podosta čara izgubilo zbog toga što je radnja »prebačena« u naše vrijeme a glumci u suvremene »kostime«). Redatelj *Helmut Wiesner* nastupio je u glavnoj ulozi. Suzdržanom no efektnom igrom iskusna glumca uspješno je prezentirao muke novajlije bogatuna i bivšeg sluge Scheitermanna. Zapažena je i njegova uzorna dikcija. *Daniela Graf* dobro se snašla u ulozi tašte profesorske kćeri, bogataševe supruge. *Rehard Pauer* kao bivši bogataš Anton Muffl, koji sada stupa u službu svojem nekadašnjem sluzi i ucjenjuje ga, i *Helga Illich* kao Peppi Amsel, negdašnja glumica i Mufflova dragana a sada kuharica kod Scheitermannovih, vješto su zamrsili i otpleli zavrzlame simpatične ove »pjevoigre«. Svidjela se i ukusna scenografija *Sabine Kellner*. Asistent režije bila je *Elisabeth Madlener,* kao glazbeni suradnik naveden je *Wolfgang Florey,* kao dramaturg *Wolfgang Palka*.

Mirko Petravić

UTIHNULA JE BURA KOJA JE TRESLA PROZORIMA

Početak nove 1986. godine donio je svima nama koji pratimo kulturu i umjetnost niz nestanaka poznatih pisaca, glazbenika i dramskih umjetnika koje smo poštovali i voljeli. Jedan od takvih umjetnika koje smo cijenili i voljeli bila je i istaknuta hrvatska spisateljica MIRJANA MATIĆ-HALLE koja je nenadano napustila ovaj svijet 5. siječnja. Za sve one koji su poznavali ovu predstavnicu eruptivne i zavodljive rečenice to kao da nije bila stvarnost. Jer ona nije bila samo pisac zanimljivih romana (»Luka ali ne apostol«), već i stvaralac interesantnih drama od kojih je drama »Teške sjene« iz bosanskog života uvijek znala pobuditi najtananije osjećaje gledalaca na svim jugoslavenskim dramskim scenama. »Teške sjene« su objavljene i kao knjiga i prevedene na talijanski jezik. Bila je i veliki majstor novele u kojoj nam je uvijek prezentirala ispolirani povišeni ton jezičnog izričaja, strast u napetim situacijama i ljepotu ljudi naših rustikalnih krajobraza (»Lipe«). Čini se da nije imala sreće s redateljem svoje druge drame u Dramskom kazalištu »Gavella« »Veliki val«, koja nije krenula na ostale naše pozornice poput »Teških sjena«. I posljednja njezina tragična drama »Mrtvo zvono«, objavljena u »Forumu«, broj 9 za 1985. godinu, velika je paleta ženske strasti koja traži izraz. Drama je još neizvedena. Mislim da će biti potreban dobar redatelj koji će znati kako treba plasirati odnose glavnog ženskog lika prema okolini i psihološko osjenčenje najtežih stanja duše glavnog lika — da ne govorimo kako velikih glumaca za ovakve uloge skoro ni nemamo.

Mirjana Matić-Halle je bila i britki polemičar, što je znala s vremena na vrijeme demonstrirati ili u manjim razgovorima ili na javnim tribinama. Vjerujem da su je se mnogi organizatori tribinskih sastajališta zapravo bojali da ne lane nešto oštro što bi moglo naškoditi eventualno njihovoj karijeri.

Njezinom preranom smrću nestalo je nešto prkosno i pravedno iz hrvatske književnosti, pa je zato i ispuštena suza na pogrebu ove umjetnice riječi hrvatskog jezika bila ne samo izražena tuga za dragom osobom već i tuga za izgubljenom virtuoznom rečeničnom frazom koja nas je pri čitanju uvijek mogla pokrenuti.

Siniša Hrestak

Knjige

MILAN RADEKA: KRAJINA ILI KARLOVAČKO VLADIČANSTVO

(Lika, Krbava, Gacka, Kapelsko, Kordun i Banija)

Izdao Savez udruženja pravoslavnih sveštenika SR Hrvatske. Zagreb 1975. Tisak: Grafičko poduzeće »Mirko Gembarovski« Nova Gradiška. Strana 386. Ćirilicom.

Pisac Milan Radeka (str. 386) rodio se 1897. u Mekinjaru u Krbavi. Polazio je Srpsku osnovnu školu i gimnaziju u Karlovcu, bogosloviju u Sremskim Karlovcima, Pravni fakultet u Zagrebu. Službovao je kao katihet Učiteljske škole u Gospiću i Gimnazije u Karlovcu. Sveštenik je od 1926. Umirovljen je kao profesor gimnazije 1954. Napisao je više povijesnih radova. Radi studija dolazio je češće i u Arhiv Hrvatske u Zagrebu.

U knjizi pod spomenutim naslovom pisac Radeka napisao je povijest pravoslavnih Srba, nastanjenih u zapadnoj Hrvatskoj na području između Une, Kupe i mora. To se područje danas zove sisačko-banijska i karlovačko-lička regija, a pisac ga imenuje Gornja krajina, iako ne spominje Donju krajinu. Ova povijest obuhvaća razdoblje od XVI. st., tj. od doseljenja Srba u ove krajeve do danas. Za to pisanje iskorištena je brojna literatura koja je nabrojena na kraju knjige. Piščev rad sadržava velik broj zanimljivih i značajnih povijesnih podataka koji se odnose na politički, crkveni i kulturni život ovdašnjih Srba. Za taj rad autor je uložio mnogo truda i znanja, upotpunio je i proširio pisanje drugih. Knjiga je pisana lakim pučkim stilom, domaćim štokavsko-ijekavskim govorom.

Kao razlog za pisanje ove knjige Radeka ističe: »Naš čovjek želi da zna za svoju prošlost, posebno, odakle je njegovo pleme. Što je do sada pisano o pravoslavnim Srbima u Gornjoj krajini«, kaže Radeka, »nepotpuno je, ali i rasprodano.« O poznatom djelu Manojla Grubića, objavljenom 1893, pod naslovom »Karlovačko vladičanstvo«, a u kojem je djelu opširno opisana prošlost ovdašnjega pravoslavlja, Radeka sudi ovako: *Grubić je pisao za bana Kuena, a sam je mladost proveo još za vrijeme Krajine. Otud on o austrijskim vladarima, Habsburzima, ne piše negativno, naročito ne o Mariji Tereziji; za sve što su Srbi imali da izgube i izdrže kriva mu je carska okolina! O mađarskoj ustavnosti piše s divljenjem, tako i o krajiškoj upravi. Međutim, o hrvatskim feudalcima, a i šire o Hrvatima ima kod Grubića i negativnosti i šovinizma, kako je u ona vremena razdora bilo uobičajeno. Tako je Grubićevo djelo danas neupotrebljivo za šire čitalačke krugove. Ostaje za potrebe naučnih radnika.*

U Predgovoru pisac kaže kako je cilj njegove knjige da bude doprinos o kulturi Srba u Hrvatskoj, posebno u Gornjoj krajini. Crta je bića srpskoga naroda: »Srbi su ostali bez države, bez svojih feudalaca, bez svoje crkve. Ostao je narod sa sveštenstvom. Mnogi od toga naroda ostaju bez doma i zemlje i postaju stočari, nomadi i lutalice, napuštaju prakolijevku, traže i nalaze novu domovinu. Tako u vrijeme turskih ratova i vladanja dolaze Srbi i u Gronju krajinu.«

U Uvodu pisac spominje svoju podjelu *Gornje krajine* u manja područja: *Banija, Kordun, Kapelsko, Gacka, Krbava* i *Lika*. U prošlosti ovo se područje dijelilo u *Hrvatsku* i *Primorsku* krajinu, zatim u četiri pukovnije ili regimente: *Lika, Otočac, Ogulin, Slunj*.

Knjiga je podijeljena u dva glavna dijela. U prvom je dijelu opisano doseljavanje Srba i njihovo uključivanje u Vojnu krajinu. U drugom je dijelu prikazan crkveni život u karlovačkom vladičanstvu, djelovanje pojedinih episkopa, svećenika, crkvenih općina. konfesionalnih srpskih pravoslavnih škola, gradnje crkvi.

U »Pristupu« do 32. strane Radeka općenito govori o turskim ratovima i njihovu prodiranju prema Hrvatskoj i dalje prema zapadu. U turskoj vojnoj službi ratuju i martolozi kršćani, uglavnom Srbi, a ponešto Albanci, Bugari i Grci (str. 30). Pisac je svoje prikazivanje o turskim ratovima podijelio u nekoliko poglavlja: *Turski upadi u XV. v., Krbavska katastrofa, Prvi počeci krajine, Krvavi XVI. vijek, Pad Bihaća, Osnutak Karlovca, Raskomadana Hrvatska itd.*

Seobe

Od str. 33-121. opisane su seobe Srba u područje Gornje krajine. Na str. 35. pisac priznaje da postoje nejasnoće oko doseljavanja Srba pa zaključuje ovako: *Turski su pritisci i pustošenja izazvali velike pokrete narodnih masa, migracije s jugoistoka kroz Bosnu, Hercegovinu u Dalmaciju i Hrvatsku, Gornju krajinu. Doseljenici su bilježeni u dokumentima pod raznim nazivima, najviše kao Vlasi, što znači ponajviše Srbi, a donekle i Hrvati. Krajiška je vlast također poticala i pomagala doseljavanje, da bi se naselila pusta pogranična područja. Seobe su najmanje tekle po želji doseljenika. Krajini je bilo u interesu, da dobije vojnike, feudalcima, da dobiju kmetove za obradu zemljišta i razna podavanja. Tako nastaju sporovi između feudalaca i krajiških vlasti. Doseljenici nisu prihvaćali kmetsko podložništvo nego službu u vojsci, jer im se lakši činio danak u krvi negoli kmetska podavanja. Tako nastaje spor između feudalaca i dosleljenika koji bježe s kmetskih selišta na područje Vojne krajine. Sporovi nisu bili svuda jednaki, jer je u nekim naseljima Komora preuzimala gospoštijsku (vlastelinsku) zemlju i zatim prepuštala Vojnoj krajini.*

Vlasi

Pisac Radeka potanje govori o tome što znači riječ Vlah, Vlasi. Slaveni na Balkanu nazivali su Vlasima stanovnike primorskih gradova, ali i ono romansko stanovništvo na kopnu i u unutrašnjosti. Romanski Vlasi na Balkanu živjeli su redovno po planinama i bili pastiri, a kao stočari bili su prirodno lako pokretljivi nomadi, pa su ih smatrali kolebljivcima i nestalnim. Zbog jednostavnoga načina života »vlah« znači i prost, seljak, grub čovjek. Živjeli su po svojim posebnim uredbama, običajima i propisima koje su im priznavali feudalci na čijim bi se imanjima oni našli. Vlasi, pastiri nomadi, tumaraju prema dobu godine s vrhova planine riječnim dolinama do mora. Žive pod šatorima. Pašnjaci su im podijeljeni po plemenima. U vrijeme turskih ratova naziv »vlah« dobivaju i oni Srbi koji su svoja ognjišta napuštali. Nekadašnji seljaci, pokrenuti turskom silom sa pradjedovskih svojih ognjišta, postali su »vlasi«, planinski pastiri i ostali to sve dok se nisu zaustavili i smjestili u novoj domovini Hrvatskoj. Romanski Vlasi, postepeno *poslovenjeni*, pretapaju se malo-pomalo u okolne narode, kod nas u Srbe i Hrvate, a Slaveni, kad od ratara postaju seobama pastiri, dobivaju time i pastirski naziv »vlah«. Tako se naziv mora upotrebljavati dvojno: »Vlah«. za oznaku etničku, nacionalnu, i »vlah« za oznaku socijalnu, pastirsku. Većina tih Vlaha i vlaha su pravoslavni, ali ih ima i katolika, na

pr. u Dalmatinskoj zagori. Turci iz prezira zovu raju vlasima. Danas se taj naziv ne bi smio osjećati kao poruga, osobito u znanstvenim djelima. (Usporedi: *Historija naroda Jugoslavije*, Adamčekovo djelo o agrarnim odnosima itd.)

Žumberak

Opisujući pojedine krajeve (regije) Gornje krajine pisac na prvome mjestu u povećem poglavlju prikazuje povijest Žumberka. Kao razlog za to spominje činjenicu da su tu bili smješteni prvi doseljenici iz Turske, uskoci; zatim, da je Žumberak pripadao Vojnoj krajini najprije kao posebna krajiška kapetanija, a kasnije kao 11. i 12. kompanija (satnija) Slunjske regimente (pukovnije). Stanovništvo je miješano: nešto je Hrvata starosjedilaca iz davnih vremena, ima i naknadno doseljenih katolika, ali su najvećim dijelom doseljeni uskoci. Oni počinju doseljavati 1530, zatim 1533, 1538, 1541. Bilo je isprva teškoća oko njihova konačnog smještavanja i prehrane žitom. Kako Žumberak nije mogao prehranjivati sve doseljene uskoke, oni su se nastanili u susjednim predjelima koji su pripadali gospoštiji Mehovo i samostanima Pleterje i Kostanjevica (Bela krajina). Posredovanjem Nikole Jurišića, carskog generalnog kapetana, g. 1538. car Ferdinand izdaje svečanu povelju kojom prima Žumberčane u vojnu službu i prepušta im dio ratnoga plijena. Zbog oskudnog života ovdašnji se uskoci bune, pljačkaju turske podanike u Bosni i kršćanska sela u okolici Žumberka. Neki su krivci uhvaćeni i kažnjeni, a drugi bježe iz Žumberka. Takvo stanje zabrinjava vojne i upravno-političke vlasti. U Ptuju se sastaju kapetan Ivan Vernek, hrvatski ban Nikola Šubić (sigetski junak), Ivan Ungnad i vrhovni zapovjednik Turn. Odlučeno je da se kolovođe bune oštro kazne, a prema drugima da se postupa obzirno i blago. 1546. uskočki kapetan postaje Ivan Lenković. Službu vojvodā, zastavnikā i bubnjarā vršili su sami uskoci. Vojvode 1567. primaju plaću po 100 for., neki uskoci dobivaju plemstvo da bi se tako predobili za vjernost Bečkom dvoru. Plaćenih vojnika uskoka ima zapravo malo (oko 200). Troškovi za žumberačku vojsku 1578. iznose 7459 for. godišnje. Žumberački uskoci potječu iz Bosne (Glamoč), a odakle su ovamo doselili, ne zna se. Valvazor tvrdi da su surove naravi, a Lopašić kaže da je njihova surova narav davno prestala, poslije turskih ratova oni su postali mirni i krotki ljudi. G. 1770. Žumberčani se, otprije unijati, definitivno odlučuju za jedinstvo s Katoličkom crkvom kao grkokatolici. Iz Žumberka potječu znanstveni radnici Hrvati: *Tadija Smičiklas*, povjesničar; *Petar Skok*, romanist; *Janko Šimrak*, crkveni povjesničar i križevački biskup; *Jovan Hranilović*, pjesnik (str. 154).

Ostala nova naselja

Kaluđeri iz Krke u Dalmaciji oko g. 1600. preselili su se u Gomirje i tu osnovali manastir. Vjerojatno je da su s njima ovamo došli i njihovi pravoslavni vjernici. Feudalni vlasnici Frankopani uzimaju ih za vojnu službu, a 1659. predaju ih u odštetu Vojnoj krajini. 1729. općina Gomirje dobiva svoj statut u vezi s povlasticama od 1666.

G. 1604. senjski kapetan general Frankol doveo je morlačke Krmpoćane iz Turske u Senj, a zatim u Lič, na imanje Zrinskih. U sukobu su sa susjednim naseljima, pa ih je trebalo preseliti na neko nenaseljeno zemljište.

Uskoci iz Udbine zauzeli su 1639. posjed Vitunj kod Ogulina.

Došljaci u Dubravama i Ponikvama bili su do 1671. podložnici Frankopana, a zatim dolaze u Vojnu krajinu.

Isto tako deseljenici u Oštarju spominju se 1603. kao kmetovi Frankopana, kasnije ih je preuzela Vojna krajina.

Modruš je bio jedno od najprostranijih frankopanskih imanja, a ujedno jedan od najznamenitijih hrvatskih gradova. Vlasi se ovdje spominju 1609. Na njihova zlodjela tuže se 1613. kranjski staleži.

U Plaškom se nalaze 1577, 1581, 1602. samo male vojne posade ili straže. Oko 1610. dolaze ovamo novi stanovnici.

U Brinje dolaze poslije 1617. senjski uskoci katolici, a kasnije i pravoslavni.

U Brlogu ima 1700. katolika i pravoslavnih.

U Otočcu je 1700. katolička župa i vojna posada.

Lika je od 1527-1685. pod turskom vlasti. U to doba stanovnici su muslimani, a od 1577. također pravoslavni. Poslije oslobođenja od Turaka stanovnici su djelomično starosjedioci Hrvati, djelomično doseljenici Bunjevci, »Kranjci« doseljeni iz Gorskoga kotara, pokršteni muslimani i pravoslavni Srbi. U sukobu su Vojna krajina i Komora koja nastoji prisvojiti za sebe što više posjeda. Zbog sebičnosti komorskih službenika Bunjevci dižu protiv njih bunu 1702. Bečki dvor sređuje prilike u Lici 1712. pripajanjem Vojnoj krajini.

U Kordunu između gore Kapele i Petrove gore staro je hrvatsko stanovništvo u turskim ratovima ponajviše izginulo i nestalo. Novi stanovnici dolaze iz Bosne 1685, 1687, 1711. i uključuje se u krajišku službu. 1791. pripajaju se ovamo Cetin, Drežnik i naselja uz rijeku Unu.

Banija se zove područje između Save i Une s naseljima Petrinjom, Glinom, Kostajnicom i Jasenovcem. Hrvatski sabor i ban brani ovo područje od Turaka sredstvima Kraljevine Hrvatske, doseljuje ovamo Vlahe od Bosanskog Petrovca, kroz više godina daje im hranu i gradi im kuće. Zagrebački kaptol kao feudalac podržava tvrđave u Sisku i Dubici. Ratno vijeće u Gracu buni doseljenike protiv Sabora i bana. Buna je u krvi ugušena. Leopold I, car, 1704. ostavlja ovo područje pod upravom bana kao vojnog zapovjednika. Tu su osnovane dvije pukovnije: Petrinja i Glina. Područje se po banu kao vojnom zapovjedniku prozvalo Banovina ili Banija. Pisac Radeka tvrdi da su oko gradova Zrin i Novi za turskoga vladanja stanovali kršćani, dok je ostalo područje današnje Banije, zbog čestih turskih pustošenja, bilo uglavnom pusto, ničija zemlja.

U poglavlju *»Život krajišnika«* zabilježena je izjava princa Hildburgshauzena iz sredine XVIII. stolj.: *»Krajišnici su hrabar ratnički narod, sirove i neizvještačene naravi, stasiti ljudi, žilavi i čvrsti, bez njege i mekuštva, dobra srca a divlji, praznovjerni, puni osjećaja za vojničku čast, lakomi na pljačku, neustrašivi, sposobni za vjernost i odanost.«*

Hrvatski sabor optužuje zbog pljačke ne samo domaće krajišnike nego i njemačke vojnike koji na prolazu kroz Hrvatsku od Varaždina do Une nemilo pljačkaju kako plemiće tako seljake. O sebičnosti vojnih časnika Radeka piše: »Ovakvih besavjesnih komandanata koji ne mare ni za Boga ni za čast, ni za carsku službu, ni za pravdu, nego traže čistu ličnu korist, moglo bi se dosta naći. Ima upisanih u platni spisak u Karlovcu onih koji primaju plaću, a ne vrše dužnosti niti žive u mjestu službe.«

Karlovačko vladičanstvo

U drugom dijelu knjige od str. 133-344. opisana je povijest karlovačkog vladičanstva, djelovanje pojedinih episkopa ili vladika. Na ovom je području postojala jedna, zatim dvije eparhije koje su se kasnije ujedinile. Karlovačko-zrinopoljska eparhija obuhvaćala je sve pravoslavne

Srbe u Baniji, Lici, Krbavi i Hrvatskom primorju. Trajala je od 1695-1713. Prvi i jedini episkop te eparhije bio je dabro-bosanski metropolit *Atanasije Ljubojević*. Prema odluci crkvenog sabora u Srij. Karlovcima 1712. ta je prostrana eparhija podijeljena u dvije manje: *kraljevačko-senjsko-primorska i kostajničko-zrinopoljska*.

Karlovačko-senjsko-primorska eparhija obuhvaćala je područje od rijeke Gline do Gorskoga kotara zajedno s Likom i Krbavom. Sjedište se eparhije nalazilo najprije u Gomirju, od 1721. u Plaškom. Sjedište Kostajničko-zrinopoljske eparhije bilo je u Komogovini. Iza g. 1771. obje se eparhije sjedinjuju u jednu eparhiju pod imenom gornjo-kraljevačka eparhija ili karlovačko vladičanstvo. Vladika rezidira u Plaškom, 1798-1801. u Karlovcu, zatim u Plaškom, od 1974. konačno u Karlovcu. Smatra se da je ovo vladičanstvo na području karlovačke metropolije zabačeno i najsiromašnije. U starije doba crkve su bile male, drvene, kasnije se ziđu prostranije crkve, osobito u gradovima gdje ima doseljenih pravoslavnih Srba trgovaca i obrtnika. Vladičanstvo ima prije rata 7 protoprezbiterata, 145 parohija, 189 crkava, 1 manastir. Vjernika je bilo 1857. g. 230.000, 1924. 384.000.

Povijest Srpske pravoslavne crkve u hrvatskim i ugarskim krajevima dijeli se u tri vremenska razdoblja: 1) 1690-1782, *doba povlastica ili privilegija*, dobivenih od Bečkoga dvora mimo državnih zakona (veza Crkve i države jesu Srpska deputacija, Ilirska dvorska kancelarija, Ugarska dvorska kancelarija, Kr. ugarsko namjesničko vijeće). — 2) 1782-1868, *doba vladarskog Deklaratorija ili crkvene uredbe*. 3) 1868-1918, *doba vladarskog Reskripta*. To je vrijeme cezaropapizma kako prema katolicima tako i prema pravoslavnima: država određuje mnogo toga što se odnosi na vanjski i unutrašnji život Crkve. Tako, u crkveni sabor dolazi po 25 poslanika iz kleričkog, vojničkog i građanskog reda; 1782. car Josip II. propisuje i proglašuje konzistorijalnu uredbu preko General-komande, pukovnija i satnija; u crkvenoj općini djeluju i odlučuju vjernici svjetovnjaci (str. 159, 166, 193).

Na čelu su Karlovačkoga vladičanstva ponajviše episkopi rodom iz Vojvodine. Svojom čestitošću utjecali su na povjereno duhovno stado u vjerskom i nacionalnom pogledu. Neki su se odlikovali strogošću pa oštro kore svećenike i vjernike. Svećenicima se predbacuje da ne paze na kleričku odjeću, puše, hodaju po sajmovima, zalaze u birtije, u poslu su nemarni i neuredni, ne propovijedaju, ne vode uredno matične knjige, ne uče djecu pojati, ne drže nedjeljnu (katehetsku) školu, psuju, kite se prstenjem i lancima. Kazne su novčane i zatvor u manastiru. Radeka smatra da je ovako generaliziranje (uopćavanje) pretjerano, neistinito (str. 162, 167.).

Episkopi prigodom vizitacije parohija opominju svoje vjernike zbog raznih poroka, kao što su krađa, svađa, palež, pijanstvo, divlji brakovi, zanemarivanje polaska u crkvu i pričešćivanja, čaranje, omalovažavanje svećenika, prezir škole, bogohulstvo (str. 166, 199). Postojao je spor između građanske (»slobodoumne«) inteligencije i hijerarhije (episkopa) oko raspolaganja crkveno-narodnom imovinom i oko uređenja učešća naroda u upravi crkveno-školskim poslovima. Episkopi su smatrali (1872) da se srpska slobodoumna (politička) stranka neovlašteno upliće u crkvene poslove. Privrženi (lojalni) prema Bečkom dvoru nisu bili samo episkopi nego i vojni časnici, visoki činovnici i drugi (str. 187-188).

U ovom dijelu knjige pisac Radeka govori također o nekim zaslužnim svećenicima i svjetovnim osobama, o manastirima (Gomirje, Komogovina), o nekim gradovima i njihovim crkvenim općinama (Kostajnica, Petrinja, Karlovac, Rijeka, Gospić),

o dobrotvorima koji su većim svotama pomogli gradnju crkava.

Radeka spominje i manastir Marču i nastojanje oko crkvenog jedinstva (unije) u XVII. stolj., zatim vizitaciju senjskih biskupa pravoslavnim vjernicima na početku XVIII. st. (str. 136-143).

Pisac se dotiče i novijih političkih prilika. Novine »Srbobran« napadaju episkopa zbog gospodarenja i držanja u Hrvatskom saboru; svojim pisanjem škode hrvatsko-srpskim političkim odnosima (str. 202).

U poglavlju »Šematizam« popisane su parohije i svećenici iz raznih godina, pa i oni koji su u ratu ubijeni ili su ga preživjeli. Tu se nalazi i popis crkava s oznakom godine njihove gradnje; slike starijih i novosagrađenih crkava, popis njihovih ikona; portreti vladika, svećenika i crkvenih dobrotvora.

U posebnom je poglavlju govor o školama. Postoje krajiške škole za buduće vojne časnike, a za svećeničke kandidate škola u vladičinu dvoru, u manastiru Gomirje. Na području vladičanstva bilo je u XVIII. i XIX. st. više srpskih konfesionalnih ili narodnih škola u kojima su Srbi bili učitelji i kateheti.

Na kraju knjige pisac spominje rukopisne i ćirilicom tiskane knjige, čuvane po parohijama i drugdje. U prilogu je *Plemenski rječnik i Spisak prezimena* (srpskih pravoslavnih obitelji u Gornjoj krajini).

Zaključak

Knjigu Milana Radeka preporučujemo na čitanje: cum grano salis. U doba ekumenskog pokreta osobito je važno da što bolje upoznamo povijest i sadašnjost svojih sugrađana pravoslavnih Srba s kojima zajedno živimo već četiri stotine godina u zajedničkoj domovini pod raznim državnim upravama. S njima nas i danas veže zajednički politički, gospodarski i kulturni život. Iz Radekove knjige vidi se temperament ovdašnjih pravoslavnih vjernika, s koliko su teškoća i žrtava gradili svoje crkve i konfesionalne škole, propovijedali kršćansku vjersko-moralnu nauku, čuvali bogoštovne knjige i tako unaprijedili duhovnu kulturu. Knjiga je pisana lakim stilom, ovdašnjim ijekavskim govorom.

Pisac se poslužio brojnom literaturom koju nabraja na kraju knjige. Međutim, propustio je publikaciju: *Zaključci Hrvatskog sabora* u izdanju Arhiva Hrvatske Zagreb; knjige Stjepan Pavičić, *Seobe i naselja u Lici*, Zagreb 1962, izdanje JAZU; Rikard Pavelić, *Bunjevci*, Zagreb 1975. i još neka druga djela. Da je pisac iskoristio podatke spomenutih publikacija, povijesna slika Banije i drugih krajeva bila bi mnogo jasnija i točnija.

Radeka kao povjesničar nastoji biti pravedan i objektivan. Ne vjeruje svakom povijesnom izvoru niti prihvaća svako mišljenje pisca. Ne može mu se zamjeriti što na prošlost gleda svojim očima, osjećajima svoga srca. No upravo zato mora dopustiti da i druga strana ima pravo gledati prošlost vlastitim očima, a da pri tom ne povrijedi ljubav prema istini. Evo nekih naših napomena! Hrvatski feudalci nisu se brinuli samo za osobne i obiteljske interese nego su i junački ginuli u turskim ratovima i branili nacionalna prava Kraljevine Hrvatske (regni Croatiae) protiv sebičnosti Bečkoga dvora, štajerskih i kranjskih staleža (sabora). Martolozi su, bez pretjerivanja, počinili mnogo zla u hrvatskim selima (s. 30). Hrvatski je sabor branio područje oko Kupe tijekom XVII. st. uz velike žrtve, doveo ovamo Srbe-Vlahe od Bosanskog Petrovca, davao im hranu, gradio kuće i ugušio bunu. Rafo Levaković nije bio isusovac nego franjevac (str. 37). Latinsko je pismo u Hrvatskoj prihvaćeno radi narodnog jedinstva u književnosti, pa to nije ni zasluga ni krivnja isusovaca. Šteta je što pisac nije na od-

govarajućem mjestu u tekstu naznačio upotrebljene izvore i literaturu. Tako bismo saznali što zapravo govori izvor, što misli literatura, a što tvrdi pisac Radeka. Uza sve mnoštvo povijesnih podataka nama se čini da neka važna povijesna pitanja nisu u knjizi i do kraja objašnjena. Tako, odakle su se zapravo s Balkana doselili Srbi-Vlasi; njihov odnos prema Srbima ratarima i dinarskoj rasi; sudjelovanje u ratu protiv Turaka u XVII. st., njihov govor i običaji i temperament.

Josip Buturac

ĐURĐEVAČKI KNJIŽEVNI KRUG

ZAŽVENELO JE. Pripovedajne i popevajne s podravski ravni i bregov
Izdavač: KUD »Petar Preradović« Đurđevac — Književna sekcija, Đurđevac 1984.

Knjige dijele sudbinu nas ljudi. O nekima se piše previše nezasluženo, dok se o drugima ne piše ništa premda to zaslužuju. Naravno, ima i obratnih slučajeva u nekoliko varijanata.

Knjiga čiji smo naslov istakli na početku ovog prikaza, spada u one o kojima se pisalo premalo, a zaslužile su mnogo više. Zbog toga pokušavamo ispraviti ovu nepravdu, ali s malom nadom u uspjeh, jer nepravde rijetko se kada mogu ispraviti.

Đurđevčani su izdali zbornik književnih ostvarenja pisaca koji djeluju u njihovom gradu i okolnim mjestima. Činjenica da ti pisci djeluju u svome prostoru mora nas obradovati. Pišući ovu rečenicu, nisam mogao izbjeći mogućnosti da netko kaže: »Eto, našao se da malo kadi provinciji!« Moram takovima odmah naglasiti da sam osobno iz provincije i to vrlo debele kako se može ponegdje pročitati. Uostalom, mislim da je danas suvišno govoriti provincijalizmu u književnosti (u druga pdručja ne ulazim). Naša provincija vrlo je književno plodonosna i u poslijednje vrijeme polagano natkriljuje metropolu. Gube se razlike, što opet ne mora značiti da naš bijeli Zagreb postaje provincijalizirano središte. Dr. Zvonimir Bartolić, vrijedan znanstveni radnik iz Čakovca, našao se ponukanim u svojoj prvoj knjizi: »Za vuglom provincija« (Čakovec, 1978) jedno poglavlje nazvati: »Glasi iz provincije.« U odabranim djelima Gustava Krkleca jedna knjiga nosi naslov: »Pisma iz provincije« (Zagreb, 1977), a Zagrebčanin iz Istre Zvane Črnja objavljuje knjigu svojih polemika i članaka naslovljenu s: »Pogled iz provincije« (Pula 1978).

»Gdje između Ilice, i recimo, Čakovca, Koprivnice, Križevaca, Vinkovaca, Pule ili Bihaća završava, a gdje počinje provincija?« — pita se već spomenuti dr. Bartolović. —Odgovoriti na ovo pitanje jednako je teško kao što je teško odrediti — što je provincija. Prestaje li onda kada na Črnomercu kupujemo tramvajsku kartu, ili pak počinje kada prekoračimo »maltu« jednog od spomenutih ili nespomenutih naših gradova; prestaje li u lakiranim cipelama, a završava li u blatnim čizmama, ili pak obratno; vozi li se u blještavom automobilu ili pak klipše u prašnim opancima?« (...) Zaključak i rješenje ovog problema glase: « Ali provincija danas — to su sputane duhovne i stvaralačke snage čovjeka, pa i oznake svega zaostalog što čuči u nama, bez obzira na to kako se potpisivali i što stavljali pred svoje ime.« Mislim da sam uz pomoć cijenjenog profesora uspio unaprijed obraniti Đurđevčane da nisu provincijalci. Dopustit ću si slobodu i citirati vrlo kratko Krkleca: »Netko je ovo stoljeće nazvao 'stoljećem čovjeka s ulice' što bi, zapravo, po našem skromnom mišljenju trebalo da znači: stoljeće malog, siromašnog, zaposlenog, užurbanog, ali slobodarskog čovjeka, ili stoljeće širokih krugova, mnoštva, mase.«

Brešan, Sabolović, Aralica... tvrde u svojim intervjuima da ih ni malo ne smeta što žive u provinciji, što opet ne znači da oni ne smetaju one koji se iskreno i cjelovito osjećaju provincijalcima. No, to se može nazvati i dijalektičko jedinstvo suprotnosti.

Vratimo se našim raspjevanim Đurđevčanima.

U predgovoru zbornika »Zažvenelo je« čitatelj saznaje da u ruci drži skupni rad pisaca koji su se okupljali oko pokojnog glasila »Podravska gruda.« »Gruda« je umrla, zbornik je objavljen, a što dalje?

Pomalo sam i zavidan Picokima na ovoj lijepoj knjizi. U mome zavičaju ljudi rado pjevaju, ali nisu odgovarujeće književno pismeni, pa im se lirski senzibilitet izražava kroz folklor. Jedino pišu ratnici. Pišu sjećanja i podsjećanja na svoju hrabrost. Vrlo su informativni što se toga tiče. Ipak imamo pjesnika, ali na žalost, to je — zamislite — župnik. Naravno, tome se ne daje publicitet. Dosta su nam ona dva popa na groblju na koja nas podsjećaju neki iz Zagreba predbacujući da smo ih zanemarili, da ne shvaćamo što su značili u svome vremenu i prostoru... Shvaćamo sve to, ali ipak su to bili popovi, a naši ljudi ne žele da se budi klerikalizam i slične stvari. Bolje mir u kući. Neka o njima pišu u Zagrebu, a mi ćemo im poslati delegaciju na kojem god žele nivou. Do tada naši popovi neka mirno snivaju svoje ilirske pjesmarice, surke Danice i ostalo.

Oprostite na ovom prigodnom razmišljanju. Kriv je za tu *digresiju* i prvi pjesnik u ovoj knjizi — Ivan Golub. Čitam: teolog, pop i k tome sveučilišni! Objavio knjiga za trojicu. Držao predavanja čak u Sovjetskoj akademiji nauka. Bome to je super pop. Ipak, nešto me kopka. Kao da je bilo neke gužve oko njega kada su ga predlagali u Društvo književnika Hrvatske. On je odustao zbog Milka Valenta, a po srijedi je bio čak i sveti Petar. Teolog je sveca doživio kao Kristovog nasljednika i važnu osobu, dok je mladi hrvatski šok-poeta pokojnog sveca i mučenika skinuo do gola, opisujući neke čudne šok stvari »s naglašenom ulogom oniričkog i podsvjesnog« (V. Visković). Jadni Petar! U njegovo vrijeme nije bilo Freuda i Junga (ni Vladimira Grudena), ali za to se živjelo, u Rimu, dakako, na način koji bi Valenta oduševio, budući da ga »zanimaju ona područja spolnosti koja su još društveno proskribirana: homoseksualnost i incest« (V. Visković).

Dr. Golub se tada ljutio, pa su se drugi ljutili na Valenta, ali sve je dobro završilo. Teolog vjerojatno moli sv. Petra da šok-pjesniku oprosti, jer ne zna što čini i da ga zaštiti od SIDE koja ga lako može sustići ako nastavi s tom avangardnom, tj. predvodničkom i ispipavajućom poezijom.

Pjesme koje je Golub poklonio đurđevačkom književnom krugu nisu mačji kašalj. Govore, a to je bitno za poeziju, o povijesnom iskustvu: djetinjstvo na selu, život u podravskom podneblju prije deruralizacije-deagrarizacije, urbanizacije, komasacije, socijalne pokretljivosti, mas-medija etc. Možda su to ispričane slike hlebinskih »naivaca«, ili pjesnikove sanje, a možda je istina. Magle nad ravnicom, kontrasti, mirnoća i daleka neka pjesma.

2. ŽELJKO KOVAČIĆ. Učitelj. Piše prozu i basne. Istražuje folklornu baštinu. Pravi narodni učitelj. Dio svoje etnografske građe priložio je u zborniku. Današnji učitelji sve rjeđe bave se i izvannastavnim djelatnostima. Moj učitelj je vodio DVD u selu, diletantsku kazališnu družinu, zbor, dječju zadrugu, večernju gospodarsku školu, tečaj za nepismene i prilično nas batinao.

3. STJEPAN KRČMAR. Bivši urednik »Marulića«. Profesor. Dosta je pisao i na esperantu. Jezik mu je gibak i zvučan. Stil: slijedimo malo

i mlade!

4. VINKA PAVLEK. Rođena u Skradinu kod Šibenika. Udomila se u Podravini. Prosvjetna radnica. Nježna, dobra, marljiva. Draga drugarica nastavnica još traži svoj stil. Više čitati suvremene pjesnike, Vinka, ali pazite da ne nabasate na nekog Milka.

5. PETAR PETRIČEC. Izvanredan životopis: »Osnovnu školu završio je u Virju a potom se upisao u gimnaziju u Koprivnici gdje je završio dva razreda poslije čega napušta školu i posvećuje se obradi zemlje.

Prestankom polaženja škole uključuje se u društveni život mjesta, tako da nema društvene organizacije u kojoj nije sudjelovao. Svestrano je angažiran i okupiran svim naprednim kretanjima u svome mjestu. (...) Nosi i pjesnika u sebi, ali nije Miškina.«

6. DANIJELA PINTAR. Učenica. Na mladima svijet ostaje, što ne mora značiti i za poeziju. Danijelica ima pjesničku dušicu. Na dobrom temelju gradi novu pjesničku zgradu doma svog.

7. VELIMIR PIŠKOREC. Opet učenik. Kajkavac. Naprijed Velimire. U okviru kajkaviane osigurano ti je visoko mjesto.

8. MARIJA REĐEP MARINOVIĆ. Profesorica piše zanatski bez zamjerke, ali bez elana. Odlično: »Ti ne znaš da vatre makova mogu peći«

9. ZDRAVKO SELEŠ. Student. Ne sviđa mi se što piše u žutoj sobi žuta ljubav. Vani žute kiše. »Mi smo smrt naša.« Čemu starmalost: »O Bože, budi dobar i skini me sa križa.« Dragi Zdravko, čitaj Danijelicu i Piškora, zatim urednicu, a umjesto Joycea posveti se Đuri Sudeti. I Krleža bi se s time složio.

10. ANTUN ŠIMUNIĆ. Sveučilišni nastavnik. Plodan pisac i spisatelj.

Dragi kolega, o ljubavi mogu pisati veoma hrabri (i mladi). Zar ne? Ali molim vas: »Ne smijem te zvati imenom Al znam da te ljubim U ranama smrtnim s grčem sramotnim.«

A što vam je ovo: »Pogledaj, dragi, nedužne krhotine naše ljubavi.« Ne objavljujte baš sve što ste napisali. Nađite prijatelja književnog kritičara i povjerite mu se. Ima ih u Osijeku gradu.

11. ĐUKA TOMERLIN PICOK. Stručni poljoprivrednik. Piše poeziju, prozu, aforizme, humoreske, satiru, uz to sklada i slika.

Dobra pjesma: »Brezimeni-zapostavljeni«. Ostalo: »Sa bi imovina pod novet stala«. Filozofijska promišljavanja prepustite mudroslovcima. Vi se prepustite pjesništvu. Ta svuda je oko vas.

12. DRAGA VRANJEŠ. Učiteljica-pjesnikinja. Prosvjetari su u ovoj knjizi vrlo zastupljeni, što u cijelosti odgovara matrijalnom statusu. Siromasi pišu najbolje. Bogatima to nije potrebno. Draga piše na dijalektu koji je po ukrajinskom profesoru, aziliranom u Tartuu, pravi književni jezik (A.D. Duličenko: Slavenski mikrojezici, Tartu, 1982).

Dobra poezija, malo tmurna, kao da je autorica prečesto prehlađena:

»V telo so se megle navlekle
steklene, zdene, sive.

Zdeni so zubi mraza
zdena je oprava sunca«

Na kraju priloga dvanaestorice pisaca i spisateljica, javlja se kao trinaesta sastavljačica i izbiračica ovog zbornika, ugledna književnica BOŽICA JELUŠIĆ. Njen prilog je očajno stručan i nosi naslov: »DESET OPASKI UZ ZBORNIK RADOVA »ĐURĐEVAČKOG KNJIŽEVNOG KRUGA.«

Božice, to što pišete je tak i to se zna. Zašto se onda ljutite? Jezik kojim pišete upućuje na pretpostavku da ste taj referatić pročitali na nekom sastanku općinskog sindikalnog vijeća.

Amaterski projekt — sukus — kvalitativna konstanta — diferencijacija — diletantske natruhe — pretencioznost — lansiranje — oscilacije — idiom — korpus — standard — potencijal — kontinuitet — estetička relevantnost — korespondiranje — relevantni autori — projekt — kontekst — koncentriranost — novokomponirani gen... Za ime Boga, Božice, sve ste to napisali na jednoj jedinoj stranici. Hitno obnovite literaturu koju ste morali čitati kao studentica u Čakovcu, ili se pridružite Cvjetku Milanji.

Na poleđini zbornika Božica Jelušić je ipak — onako izvan konkurencije — objavila svoju kajkavsku pjesmu »DUŠA JE JEDNA PODRTA HIŽA.« Pjesma završava dvostilom: »DUŠA JE OTIŠLA V ZDENO MEGLENO NE ZNA SE VIŠE VRNUTI.«

Savjet: hitno Sinersul dražeje i nekoliko dana ležanja kako bi se izbjegle daljnje komplikacije. Potom hitno s dušom u »cameru obscuru«, ili makar u »čekaonicu drugog razreda,« zatim »jutarnjim autobusom« u »upoznavanje prirode.«

Zbornik »Zažvenelo je« donosi i dosta reprodukcija likovnih radova domaćih majstora. To su: *Ivan Andrašić, Ivan Tomerlin, Josip Cugovčan, Josip Štauber, Željko Seleš, Zlatko Huzjak, Drago Bešenić, Marijan Štimac, Mirko Horvat, Mijo Sulimanec, Z. Homen, Dražen Pokec, Nada Kolarić, Mijo Martinčić, Zdravko Šabarić, Marija Valter, Franjo Kovačić i Branko Predragović.*

Zaključak

Iako je zbornik »Zažvenelo je« obojen u zeleno, slobodno možemo kazati da zbog uvrštenih priloga neće pocrvenjeti. Zasluga pripada i Božici Jelušić. Zbog toga razmišljam da Božicu i druga pjesnika narodnog aktivistu pozovem u svoje rodno selo na jedno radno i prosvjetiteljsko književno veče. Pozvao bih i one iz općinskih struktura kako bi im Đurđevčani u živo ispričali sve o svome radu, kao i o ovom zborniku u kojem se nalazi i jedan pop. Kod nas je zima. Nekima sve štima, pod nekima se fotelja klima, a neki veksla ju *»Koncentrirano; diferencirano, pretenciozno, standardno o relevantnim autorima* — u duhu — *novokomponiranog gena.«*

Bit će bolje milo moje.

Jurica Milkin

POVIJEST GRADA TROGIRA

Autorica Nada KLAIĆ — Izdanje Muzeja grada Trogira 1985.

U izdanju Muzeja grada Trogira, objavljen je krajem prošle godine prvi svezak II. knjige »Povijest grada Trogira« pod naslovom »JAVNI ŽIVOT GRADA I NJEGOVI LJUDI« od autorice prof. Nade KLAIĆ. Spomenuta je povijest zamišljena u tri knjige s većim brojem svezaka. Knjige bi obrađivale stari, srednji i novi vijek. Dok prvi svezak II. knjige obrađuje političku povijest srednjovjekovnog grada, drugi i treći svezak obrađivali bi gospodarsku odnosno kulturnu prošlost njegovu u tom razdoblju. Materiju bi obradila nekolicina autora.

U upravo objavljenoj knjizi autorica obrađuje povijest grada od bizantinskih vremena do pada Trogira pod mletačko gospodstvo 1420. g. To je povijest trogirske komune kroz nekoliko stoljeća srednjega vijeka. Na stranicama spomenutog djela nižu se ljudi i događaji u tim za komunu često nemirnim stoljećima. Mala trogirska komuna, poput drugih dalmatinskih gradova, bila je sa svih strana izložena raznim utjecajima lokalnog i međunarodnog značenja, te se mogla održati i obraniti svoju municipalnu slobodu jedino mudrim i opreznim vođenjem svoje unutrašnje i vanjske politike.

Takvu su politiku vodili tijekom 11. i 12. st. razni priori i drugi odličnici grada: Vital, Petar, Bela, Georgije Bogobojci, Ivan Chiudi, Deše i drugi, ljudi romanskoga podrijetla,

kojima se pridružiše i oni hrvatske krvi kao ravnopravni žitelji grada.

Presudnu ulogu u obrani njene slobode odigrao je u 12. st. njen zaštitnik biskup Ivan Ursini (1062—1111), kada je grad potpao 1107. g. pod vrhovništvo ugarskog kraljevstva. Legende koje su vezane za tu ličnost, čine nesumnjivo najljepše stranice ovog zanimljivog povijesnog djela. Tome se prelatu tijekom stoljeća pridružiše i mnogi drugi duhovni velikodostojnici, koji dadoše svoj pečat gradu: Tregvan (1206 -1255), graditelj velebne Trogirske stolnice, Lampridije Vitturi, Bartolomej Sobota, Nikola Kažotić i mnogi drugi.

Neprestane borbe koje su slijedile tijekom 13. i 14. st. oko lokalnih granica sa susjednim komunama Šibenikom i Splitom te međunarodni zapletaji u širem okviru oko dalmatinskih komuna, pa i Trogira, između ugarskih Arpadovića te kasnije Anžuvinaca, Mletaka i bosanskih velmoža, zagorčavali su vrlo često život trogirskih žitelja tako da su njezini domaći sinovi, od sada sve više hrvatske krvi: Kažotići, Cege, Vituri, Blažići i mnogi drugi, vlastela i pučani, koji su vodili poslove komune kao knezovi, načelnici, kapetani ili kao članovi Velikoga i Maloga vijeća, imali pune ruke posla da, katkada i u krvavim sukobima te nerijetkim izgnanstvima i oduzimanjem čitave imovine, brane slobodu i neovisnost zavičaja.

Posebnu ulogu u životu grada imađahu u to doba članovi slavne loze Šubića-Bribirskih. Osim Stjepka, koji je sa starcem biskupom Tregvanom, s rektorom i sa sucima lijepo dočekao 1242. g. Belu IV. s kruhom i soli, spominju se kao knezovi Trogira i ovi Šubići: Pavao (1272-1312), Ivan (1274-1277), Juraj I. (1294). Kada je knez Juraj III. (1347-1361) dobio od kralja Ljudevita I. grad Zrin u Slavoniji, ostrovička se grana bribirskih knezova tamo preselila i nazvala Šubić-Zrinjski. Na čelu dalmatinske grane koja je posjedovala gradove Klis, Omiš i Skradin ostao je knez Mladen III, nazvan »štit Hrvata,« čije tijelo počiva u starodrevnoj Trogirskoj stolnici. Svi su ti vrli muževi, kao hrvatski knezovi ili kao drugi odličnici grada, zastupali i branili njegove interese pred nasrtajima sa strane. Tvrdnje našeg povjesničara Trogiranina Ivana Lucića, oca hrvatske historiografije u 17. st., da su se Šubići često nasilnički odnosili prema trogirskoj komuni, autorica najenergičnije opovrgava i odbacuje kao neistinite i pretjerane kada na jednom mjestu svoga djela veli: ...»pa je očito da Lucić u svojoj mržnji prema hrvatskim dinastima (Šubićima op.p.) ne vidi jasno niti osobe, a kamo li njihova djela«. Inače autorica često oslovljava našega Lucića s »vrijedni trogirski historičar« i bogato se služi njegovim djelima, koja jesu i još uvijek ostaju najpouzdaniji izvor informacija o trogirskom srednjovjekovlju.

Najrječitiji kulturno-povijesni dokumenat iz tih vremena predstavlja »Statut grada Trogira« iz 1322. g., koji je na našem jeziku ugledao svjetlo upravo prije 70 godina u redakciji I. Strohala. To je bilo u punom jeku prvog svjetskoga rata 1915. g. I tada je bilo, eto, snage i volje za izdavanje tako drevnih djela! To je jedinstveni pravni spomenik koji odražava u pojedinostima naličje života u gradu i štivo zanimljivo već i zbog toga što su Trogirani stotinama godina, sve do propasti Mletačke Republike 1797. g., po njemu živjeli i njegovim se pravilima podvrgavali.

Statut je podijeljen u tri knjige. Prva se knjiga odnosi na prava i dužnosti mletačkoga kneza u gradu, njegova odnosa prema sucima i vijećnicima te prema žiteljima grada. Tu se govori o glavnim procesualnim načelima, o advokatima, o prokuratorima. o poslanicima, te odredbama o Velikom vijeću i njihovim odlukama, o izboru gradskog činovništva i njegovim djelatnostima. Tu je također riječ koja se dugo vodila između dva

dokazana sredstva u sudskim sporovima: svjedocima i notarskoj ispravi, i to u korist posljednje. Vrlo je zanimljivo kako staleške razlike među ženama u gradu dolaze do izražaja u odredbama gdje žene polažu zakletvu. Plemkinja je svoje svjedočanstvo na sudu mogla obaviti u svojoj kući, dok je pučanka bila dužna doći u crkvu sv. Marije (na trgu) i ondje položiti zakletvu.

Druga knjiga trogirskih statuta sadrži kazneno procesualno pravo, zatim slijede mnoge kazne i globe za različite zločine, prijestupe, policijske i financijske prekršaje, za tvorne napadaje na pojedince sa ili bez oružja, tučnjave, ubojstva, krađe imovine, utaja novca, za nasilje nad ženama; kazne palikućama, izdajicama grada, vračarima, krivotvoriteljima novca i isprava, kockarima, štetočinama na poljima, nedoličnom ponašanju obrtnika i trgovaca na tržnicama, gostioničarima te, konačno, »o noćnom životu« i njegovom narušavanju. Nije se zaboravilo ni na brigu o održavanju čistoće grada gdje se ponekad gubilo u sitnicama.

Treća, pak, knjiga statuta sadržavala je odredbe iz materijalnog građanskog prava, nasljednog prava te obaveznoga prava i stvarnoga prava, kao i obiteljskog imovinskog prava. Nisu zanemareni ni stambeni odnosi u gradu te radni odnosi posluge ili pomoćne radne snage u trgovaca ili gospodara, iznajmljivača lađa i plaćanja mornara, čuvara vinograda i sl. Za sve prekršaje ovih odredaba bile su predviđene veće ili manje novčane globe, koje su išle sve ili djelomično u korist općinske blagajne. Za druge, pak, delikte postojale su i tjelesne kazne, konfiskacija imovine, pa i sama smrtna kazna. Sve u svemu, ovim je statutima zaista uzorno uređena uprava u gradu i na gradskom području, konstatira naša autorica protivno mišljenju nekih, da su mletački činovnici u 14. st. vršili negativan utjecaj na grad: »Može se reći,« kaže ona, »da su pod upravom mletačkih knezova, koje je slao dužd u Trogir, sređene stranačke prilike, uređeni odnosi sa susjedima i sve do dolaska Ludovika I. i njegove vojske u grad 1358. g. vlada, uglavnom, mir.«

Glavna administrativna uprava grada bilo je Veliko vijeće sastavljeno od odličnih građana. Malo vijeće bavilo se s manjim poslovima koji su se ticali uprave grada i parnica među građanima. Član Velikog vijeća mogao je biti samo plemić poslije navršene 15. godine, i to nasljednim pravom. Osim Velikog i Malog vijeća, bilo je u Trogiru i Tajno vijeće ili Vijeće dvanaestorice koje je radilo samo u veoma važnim prigodama i potrebama grada, kada se raspravljalo o ugovorima sa susjedima, o zajmovima i o bilo kojim važnim pitanjima, kada je interes grada zahtijevao da to znade samo nekoliko osobito pouzdanih, povjerljivih i mudrih građana.

Autorici je nesumnjivo uspjelo na vrlo zanimljiv način provesti čitaoca bogatim trogirskim srednjovjekovljem, to više, što je na mnogim mjestima obogatila svoja izlaganja i smjelim osobnim mišljenjima o ovom ili onom problemu koji se pokazao na putu. Vrlo bogat popis izvora i literature na kraju knjige pružit će, osim toga, zainteresiranom čitaocu, a osobito građaninu Trogira, veoma poučno i dokumentirano štivo o dalekoj prošlosti njegova rodnog grada.

Tragurinus

JEDNOSTAVNA I LJUDSKA POEZIJA

U izdanju Knjižnice »U pravi trenutak«, čiji urednik je Ivan Zirdum, izašla je knjiga pjesama »Moja suza« Vite Cipriša, likovno opremljena crtežima Ivana Lackovića Croate. Šarmantni Lackovićevi crteži prirodno se slijevaju s pjesama u harmoničnu cjelinu pa knjiga djeluje zanim-

ljivo i atraktivno, iako opsegom nije velika.

Ima mladih staraca i starih mladića; ima pjesnika koji to nisu i onih koji čitav život žive kao pjesnici, makar to ne pokazuju. Vito Cipriš je bio pjesnik i onda kad nije pisao pjesme. Njegova poezija je nastala u dubinama čitavog njegovog bića pa je zato jednom morala probiti iz njega i potražiti život u javnosti.

Kad čovjek poslije šezdeset godina osjeća potrebu da progovori, odnosno nastupi u javnosti kao pjesnik i kad progovori neopterećen svojim godinama, onda iza toga stoji jako pjesničko osjećanje koje ni vrijeme nije moglo slomiti, onda je poezija u njemu ono što je jače od njega.

Vito Cipriš je svoje pjesme izdao u zrelim i ozbiljnim godinama koje su daleko od mladenačke uzavrelosti pa time opovrgava sve one koji ironično tvrde da pjesme najčešće pišu pubertetski uzburkani i zaljubljeni mladići. Njegove su pjesme nastale u njegovom dodiru s težinama i veličinama realnog života pa kao takve pokušavaju prodrijeti u višu stvarnost — u njemu i oko njega. Njihovoj poetskoj vrelini ne smeta ozbiljnost mišljenja i koračanje po realnim prostorima, po prostorima koji su realni i onda kad nisu realni.

Pjesnici na poetski način istražuju svijet oko sebe, otkrivaju u tom svijetu nove realnosti i dolaze do spoznaje koja, kao nova istina o tom svijetu, zaokuplja čovjekovu pažnju. Ne traže birane riječi da njima mute plitku vodu i prikriju površnost nego svladavaju ljudski mrak i mrak u zamračenom svijetu na najneobičnije ljudske i umjetničke načine. Uvjeren sam da Friedrich Nietzsche nije u pravu kad u svom romanu »Tako je govorio Zaratustra« pjesnike smatra blještavim i plitkim brbljavcima koji se prenemažu pretražujući plitke vode.

Ljudski i poetski oslonci

U religiji i poeziji Cipriš je našao oslonce koji su mu omogućili da preživi, da ustraje u nadi i da ne poklekne pred kušnjama, pritiscima i nesporazumima. Svoju poeziju on je svjesno povezao sa svojom ideologijom pa je zbog toga poetski angažiran do kraja — na jednostavan, iskren i ljudski način. Ljudske i poetske dimenzije u njegovim pjesmama poklapaju se toliko koliko je on pjesnik. Bez te i takve blizine njegove pjesme bi djelovale kao osušene biljke u pustinji.

Cipriševe pjesme su očišćene od verbalističkog muteža i dovedene u prihvatljivu čistoću izražavanja i mišljenja. U njima doživljaj nije sakriven riječima, a misao nije zamijenjena blještavom i arogantnom praznином.

Po izrazu, formi i sadržajima to nisu nove pjesme, ali su nove po melodičnoj i autohtonoj iskrenosti, po izvornim i nesimuliranim doživljajima.

To što se odlučio da bude jednostavan i jasan u vrijeme kad u poeziji kod nas vlada verbalistička zbrka i nasilje nad jasnoćom, govori o njegovom uvjerenju da je na dobrom pjesničkom putu.

Onima koji ne vole jasnoću, jednostavnost i Cipriševe sadržaje, njegove pjesme se neće dopasti; oni će ih odbaciti kao arhaičnu površnost.

Cipriševa poezija nije korak u modernu poeziju, ali je korak u prihvatljivu poeziju.

Tematski okvir

Cipriševi pjesnički doživljaji, izvori snage i životni oslonci nalaze se na područjima Bistričke Gospe, svetog Vida, Nikole Tavelića, Božića, iskre svjetlosti između dva bespuća i dvije tame, majke, sestre, dragog kraja i razmišljanja o prijateljstvu, o smislu života, o čovjekovom križnom putu, o mraku u kojem smrvljeni pojedinac traži izlaz.

Religiozna osjećanja su čvrste jezgre oko kojih se kreću Cipriševa poetska raspoloženja koje on pretvara u izraz i novu stvarnost. Smatram da je Cipriševa pjesnički okvir toliko prostran da u njemu ima mjesta za prošireni tematski inventar.

Cipriševe pjesme su komorne poetsko-religiozne varijacije u kojima je ujedinio religiozno osjećanje s čovjekovom težnjom za srećom.

Gradnja pjesme

Sve pjesme Cipriš je ispjevao u zatvorenim formama, najčešće u strofama od četiri rimovana stiha, pretežno po shemi abcd. Riječi su ostale kod svih značenja i ne gube se u leksičkoj otuđenosti. Ritam je uglavnom ostao u krugu deseteračke narodne pjesme i prihvatljiv je za uho. Rime su većinom akcenatski dobre, ali ima i loših rima. To su one rime u kojima se slova formalno podudaraju, ali koje su tonski ipak neprihvatljive zbog akcenatskog razilaženja. (Na primjer: u pjesmi »Nek ti je hvala...« rimuje riječi *biće* i *sviće;* u pjesmi »Sv. Vidu mučeniku« rimuje riječi *ljubi* i *izgubi;* u pjesmi »Božić 1972« rimuje riječi *dan* i *san;* u pjesmi »Zalaz« rimuje riječi *zoru* i *moru.* I tako dalje.) To su sitni kamenčići koji žuljaju uho pa ih treba izbjegavati.

Zaključak

Suza je dio trenutka u kojem je čovjeku teško. Jaki pojedinci je svladavaju snagom osjećaja, volje i djelovanja. Neka Cipriševa suza bude početak nade po kojoj pjesnička riječ predstavlja plemenito i pošteno svjedočenje, neka ona ne bude plač nego borba za istinske ljudske, poetske i vjerske vrijednosti.

Jakov Ivanštinović

ZBORNIK ŽUPE DUBROVAČKE

Pod gornjim je naslovom 1985. u Dubrovniku tiskana knjiga o jednom od najstarijih dubrovačkih krajeva, lijepoj dolini nadomak Dubrovniku, koja sve više gubi svoj seoski značaj i postaje dio dubrovačke urbane aglomeracije. Zbornik je prvi korak u sustavnom istraživanju župske povijesti i pučkoga života, pa je prema tome dobrodošao i kao rezultat dosadašnjih istraživanja i kao poticaj budućim.

Kako se 1285. po prvi put spominje crkva sv. Marije Magdalene u Mandaljeni u Župi dubrovačkoj, proslava 700. obljetnice spomena potaknula je zamisao o izdavanju zbornika, koji su uspješno realizirali izdavači, župni uredi u Mandaljeni, Mlinima, Postranju i na Brgatu. Glavni je urednik don Pero Butigan, a članovi uredništva don Mirko Maslić, don Milan Majić, dr Vinko Foretić, fra Ilar Lukšić, don Ante Dračevac i Pasko Pendo.

U prvom bloku, »Iz crkvene povijesti«, tekstovi su *Ante Dračevca,* Spomen crkve sv. Marije Mandaljene u Župi dubrovačkoj (7—16), pokojnoga *Tomislava Macana,* Crkve na području Župe velike (17—37), *Mirka Maslaća,* Župa sv. Ilara u Mlinima (38—56), *Milana Majića,* Crkva Velike Gospe u Postranju (57—61), *Stjepana Krasića,* Dominkanski samostan u Župi dubrovačkoj (1622—1984), 62—66, *Ilara Lukšića,* Franjevci iz Župe dubrovačke (67—75) i *Tomislava Macana,* Don Antun Kriletić (76—82).

Nakon pjesama *Ane s. Zorke Kojaković* slijedi blok »Prinosi župskoj povijesti« u kojoj su radovi *Josipa Lučića,* Iz prošlosti Župe dubrovačke (do polovice XIV. stoljeća), 87—99, i Uprava u Župi dubrovačkoj (100—124), *Vinka Foretića,* Bratstva u Župi dubrovačkoj (125—146), *Cvita Fiskovića,* Stećci u Župi dubrovačkoj (147—160), i *Josipa Luetića,* Profesio-

nalni moreplovci i brodovlasnici Župljani u svjetskom brodarstvu pod zastavom Dubrovačke Republike (161—176).

U posljednjem bloku, »U narodnoj tradiciji«, tri su teksta *Tomislava Macana*, Stare pučke pjesmice iz Župe dubrovačke (177—210), Dubačka kazivanja o Dupcu (211—241) i Vlasići. Sentimentalno putovanje na staru festu sv. Vlaha (242—251; prvi put tiskano prije nekoliko godina u »Maruliću«) te *Trpimira Macana*, Na večernjem hladu (252—281; etnografski zapisi o pučkim vjerovanjima te običajima kroz crkvenu godinu).

U »Prilozima« su Butigan, Maslić i Majić dali popise župnika po pojedinim župskim župama, a Dračevac je opisao proslavu mandaljenske obljetnice.

Zbornik je dobrodošla knjiga koja pokazuje stupanj znanstvenoga i publicističkoga znanja o Župi dubrovačkoj i koja pokazuje potrebu valorizacije dosadašnje literature (pa i Zbornika) i budućega sustavnog istraživanja kako ovo nastojanje i ovaj Zbornik ne bi bili uzaludni ni usamljeni.

T. M.

GRABOVČEVO VRIJEME

Zbornik »Kačić«, sv. XVI, str. 384, Split 1984.

Uredništvo zbornika »Kačić« (sv. XVI) u uvodnoj riječi piše: »Simpozij *'Fra Filip Grabovac i njegovo doba'* održan je od 30. rujna do 2. listopada 1982. godine u Sinju. Dio radova objavljen je u našem zborniku »Kačić« br. 15 za 1983. godinu pod naslovom *'I. dio: Fra Filip Grabovac i njegovo djelo'.*« — U ovome broju našega Zbornika (br. 16 za 1984.) pružamo javnosti preostali dio radova s istoga simpozija pod naslovom *'II. dio: Doba fra Filipa Grabovca'*. Obrađeni su neki pisci i njihova djela (XVIII. st.), učilišta spekulativnoga bogoslovlja, specifične vrste apostolata, arhitektura triju samostana te zlato i srebro Provincije...« (str. 5).

Jure Brkan obradio je u svojem referatu *»Školovanje svećeničko-redovničkih kandidata provincije presvetog Otkupitelja u XVIII. stoljeću«* (7—57). Nakon početnih napomena prosljeđuje govor o učenicima gramatičkih škola, njihovom primanju, dobi, odlikama, narodnosti, napose trajanju škole i ispitima pred novicijat. U nastavku predavanja pozabavio se primanjem u novicijat i učenju u njemu, te o školovanju u profesoriju. Zaključni dio posvećen je filozofskom i teološkom studiju, izučavanju skolastičke filozofije, prektičnog i spekulativnog bogoslovlja, načinu ispitivanja i brojnom stanju studenata.

Bruno Pezo naslovio je svoje predavanje »Franjevci provincije presvetog Otkupitelja, pisci latinskih gramatika u XVIII. stoljeću« (59—80). Opisao je gramatike Tome Babića, Lovre Šitovića, Josipa Jurina, Gašpara Vinjalića, Mije Bilušića i Andrije Bujasa. U zaključku veli: »Prikazane gramatike prvi su počeci pisanja latinskih gramatika u nas. Pisane su prema uzorima talijanskih autora, osobito E. Alvaresa. Sve su, osim Jurinove, namijenjene samo za unutarnju upotrebu franjevačkih učilišta, a cilj im je iznijeti samo temeljne gramatičke jedinice i tako učenicima olakšati učenje latinskog jezika. Pisane su dvojezično (latinski i hrvatski — tiskane) i trojezično (latinski-hrvatski-talijanski — rukopisi)« (80).

Mijo Ćaleta govori o *»Zoričićevoj aritmetici«* (83—97). Nakon bibliografskog opisa tiskane aritmetike 1766, njenih izvora, zatim opisa njegova rukopisa jedne aritmetike, starijeg od objavljenog, predavač zaključuje: »Zoričićeva 'Aritmetika' je elementarnog sadržaja. Sam piše da je to 'iskrica od aritmetike' (str. 10). Iako ona nije plod nekoga stvaralačkog i originalnog rada, ipak to ne umanjuje njezinu vrijednost. — U ono vrijeme, kad se taj nauk morao učiti iz knjiga na stranim jezicima, Zoričić prvi u južnoj Hrvatskoj pomišlja na to da olakša i učiteljima i učenicima učenje toga predmeta. Htio je pomoći svome narodu i upravo u tome je velika važnost njegove 'Aritmetike'. Boljelo ga je neznanje i zaostalost naroda. Zato mu je dao u ruke knjigu koja mu je bila i te kako potrebna.« (97).

O istom Mati Zoričiću raspravlja *Jakov Udovičić*, ali iz drugog vida. Uz obradu njegova života, opširnije se zaustavio na njegovu književnom radu, ponajprije tiskanim djelima, zatim rukopisima, posebno na djelu *»Boggogliubni nahuk«* (moralka), koje je kako kaže pisac »pomlivo skupglien, i sastavglien iz različiti naučiteglia od iste vrste i u sedam dila razdiglien za prosvitgliene ispovidnika, i paroka slavnoga naroda Illiričkoga na pristogliu svete ispovidi.« (99—125).

»Značenje i djelotvornost vjere u djelu fra Jeronima Filipovića« predmet je referata *Dušana Moro* (127—134). — *Ivan Pederin* obradio je *»Prvi hrvatski rukopis fra Jakova Pletikose«* (137—151). — *F. E. Hoško* raspravlja o temi *»Franjevci i knjiga za slavonske krajišnike«* (153—159). Osim začetnika ratničke i prosvjetne književnosti fra Josipa Pavišević, Hoško je upozorio i na Blaža Tadijanovića, Marijana Lanosovića, Josipa Stojanovića, Blaža Vasu Bošnjakovića i Ivana Velikanovića.

Vicko Kapitanović obrađuje do sada neobrađivan povijesni predmet *»Franjevci kao vojni kapelani u mletačkoj vojsci«* (161—190). Pozabavio se njihovim životom i nevoljama, njihovim vojnim dušobrižništvom; zatim o franjevcima kapelanima na galijama i u kopnenoj vojsci; o vojnim kapelanima kao piscima i izdavačima nabožnih knjiga; te kao buntovnicima i borcima za društvenu pravdu.

Miho Demović uzeo je u razmatranje *»Pitanje autorstva skladbi Kneževićevih kantuala«* (193—213). Opisao je kantual A i B, prikazao njihov sadržaj i analizirao. U završnici veli: »Iako autorstvo skladbi sadržanim u tim kantualima ostaje i dalje problematično, oni ipak ostaju izuzetni spomenik glazbene umjetnosti provincije presvetoga Otkupitelja s obzirom na pjevačku crkvenu praksu i prepisivačku djelatnost, koju je u samom nastanku provincije fra Petar Knežević, kako to pokazuju njegovi kantuali, uspješno promicao« (208).

»Zlatarstvo u franjevačkoj provinciji presvetog Otkupitelja« obradio je *Ivo Lentić* (215—231). A *»Samostansku arhitekturu podbiokovskog područja franjevačke provincije presvetog Otkupitelja«* Opisao je *Anđelko Badurina*. To su samostani u Zaostrogu, Živogošću i Makarskoj (233—253).

Prvi dio *»Onomastike šibenskog kraja«* razradio je *Ivan Ostojić* (255—284). — *Karlo Jurišić* u svom referatu *»Meštrovićeva pjesma i spomenik Kačiću«* donio je cjeloviti tekst pjesme šesnaestogodišnjeg Ivana, obradio je iz svih vidova, a zatim donio zoran uvid kako je došlo do ostvarenja spomenika starcu Milovanu u rodnom Bristu 1960 (287—345).

U dodatku zbornika su spomen članci o *fra Karlu Kosoru*, inicijatoru simpozija o Filipu Grabovcu u Sinju 1982. iz pera urednika zbornika *G. H. Jurišića;* — i o *fra Nikoli Gabriću*, entuzijastu arheologu, numizmatičaru, muzealcu i kolekcionaru, što je napisao *J. A. Soldo.*

Referatima su dodane brojne ilustracije.

Jedar doprinos prvenstveno povijesti provincije presvetoga Otkupitelja u južnoj Hrvatskoj, a ujedno i vrijedan prilog kulturnoj, prosvjetnoj i književnoj baštini našeg 18. stoljeća.

Mirko Validžić

TRI PRIPOVIJESTI STJEPANA KRČMARA

Stjepan Krčmar spada u red onih naših suvremenih književnika pripovjedača, koji ne pišu (količinski) mnogo, ali što napišu nastoje oblikovati što izvornije i sadržajno ne sasvim konvencionalno. To ne znači da su njegovi opisi odabranih predmeta izvan životne svakodnevice. Naprotiv, oni su u njoj, ali su tako odabrani i još posebnije opisani, da tvore osebujan odabir i obradu u smislu što umjetničkijeg izričja, psihološke analize, poniranja, očitovanja.

Evo tome dokaza i u najnovijoj (maloj) zbirci pripovijesti Stjepana Krčmara *»GLINENI PIJETAO«* (tri pripovijesti, str. 24, veći format, izdanje književne sekcije KUD »Petar Preradović«, Đurđevac 1984). Sadržaj prve pripovijesti »Glineni pijetao« (po kojoj je zbirka i krštena) sasvim je jednostavan, a još više životan i neumoljiv u vremenskoj promjeni društvene stvarnosti. Andrija i Ivina su mještani, vršnjaci, seljani, ali suprotnih pravaca u hodu životnom zbiljom. Andrija je ostavio svoje selo, otišao u svijet, u grad, radio, živio suvremeno gradski, zaslužio mirovinu. Sad ga spopala želja povratka u svoje selo, da tu živuje, odahne, osladi umorne pozne dane, umre. Nadao se sve to ostvariti uz pomoć Ivine, koji je ostao na izvoru. Ali Ivina je realist, bez magle u očima. Zanimljiv je njihov razgovor, u kome dolazi do nesuglasja, ali ne u izravnom sugovorništvu sa strane Ivine, već u pomalo grotesknom podrmavanju Andrijinih želja, iznoseći (kao da i ne će) stvarnost hoda vremena, života, ljudi, mentaliteta, zaborava, ushićenosti. Htio je Andriji reći: što je prošlo, otišlo je u zaborav; varaš se misleći da na davnoj kući još se koči glineni pijetao; ne, njega više nema. Andrija pokuša provjeriti i zbilja glinenog pijetla, nekadanjeg, više nema na krovu. Panta rei kai uden menei = stalna na tom svijetu samo mijena jest.

Druga pripovijest »Žetva« raščinila je u seoskom raspjevanom ozračju iskušenje žene i njenu pribranost za pobjedu. Muž je bio bolestan, ona se starala za žetvu. Mlada je. Banuo je mlad neznanac koji bi rado radio i zaradio. Primila ga je za žeteoca. Žetelice se šale s Josipom i dolaze na pšenično polje. Josip veže snopove. Kata donosi ručak. Josipove se oči ustavljale na domaćici. Radost cijele mobe razlijegala se poljem. Neznanac je ostao na konaku. Kati se u misao vraćao Josip, koji je otišao u gostionicu. Počela ju je uznemiravati požuda. I kad je mogla planuti iskra, žena se trznula i oduprla. Pobijedila je sebe, postala junakinja. Sutra nije vozila žito. Neznanac je nestao netragom.

Treća pripovijest priča o »Djedu« Peri, starom 82 godine, invalidu, koji na štakama žuri u svoje polje, usprkos žarkom suncu, prašini i velikom naporu. Ne može odoljeti želji da vidi dio sebe, svoj životni izvor. Presretne ga susjeda Mara i začuđeno pita, kuda će. On veli: — Naprijed, u polje; moji žanju i hoću pogledati; rekli su mi da je žito lijepo i da davno nije bilo tako... — Mara bi ga htjela pomoći, to djeda smeta. »Ne razumiju ga, zaista ga ne razumiju. Nitko ne shvaća njegovu ljubav za polje, dušu ispunjenu samo tim. Htjeli bi ga zaustaviti u zadnjem naletu, odušku. Pa zar nije po polju prosipao i rad i znoj, dio sebe ostavljao je tamo, spajao se sa zemljom. Sve je to on sam i zašto sada ne bi smio posjetiti svoj ljepši ja...« S mukom se Pero, starac na izmaku, trudi i kroči naprijed. »Starac naglo zaustavi kretanje, tijelo prospe po puteljku i očuti nešto u sebi, nešto novo i slatko.«

Stjepan Krčmar je već dulje vrijeme među nama poznat kao vrstan pripovjedač. On je na sve svratio pozornost objavom skraćenog romana »Susret na pragu«. Još istaknutije zbirkama pripovijesti »Kriške života«, »U zrcalu«, »Smrt koja nas ne zaobilazi« i »Starinska ura«. Njegov se pripovjedalački način očituje u dva ekspresionistička pravca. Jedan je u prvoj fazi usmjeren u naročito naglašenom psihološkom analiziranju situacija, nutarnjih zbivanja, dok radnja ostaje u malom sažetku. Može se to nekome učiniti prenapeto, preveć usukano. Ali to nipošto nije. Taj način poniranja u ono što nije na prvi mah uočljivo, a pokreće svu radnju, nije dostupno svakom piscu. To očituje zalet u dubinu, u sržno.

Iako Stjepan Krčmar nije nikada ostavio svoj prvi način izražavanja, on je posljednjih godina gajio i lagani oblik pristupa opisu lica i vezanih životnih događaja. Tu je on postao bliži široj čitalačkoj publici.

Njegova najnovija knjiga pripovijesti »Glineni pijetao« očituje vezu i prvog i drugog usmjerenja. Sve tri pripovijesti vezana su uz naša konkretna sidrišta: povratak svome iskonskom panju, usku svezu sa svojom zemljom i pobjedu u naletu lomljenja osnovne niti osobne čvrstine i vjernosti. U ovim najnovijim pripovijestima nema pukotina, bilo kakvih izazova, jezičnih i inih nedorečenosti, bježanja u nesmisao ili zaklanjanja u maglene zastore. Iako je ova zbirka opsegom malena, samo tri kraće pripovijesti, ipak svojom tematikom i kvalitetnom obradom potvrđuje pisca kao zrela pripovjedača, koji uvijek ima novih i zanimljivih predmeta, opisa, uočenih lica i stvarnih zbivanja. Bila bi šteta, ako nas ne bi još često usrećio novim pripovjedalačkim ostvarenjima.

Mirko Validžić

O TRIMA KNJIGAMA

1. »PREBIVAO JE MEĐU NAMA«

Dominikanski provincijalat u Zagrebu izdao je prošle godine pod zajedničkim naslovom PREBIVAO JE MEĐU NAMA tri drame-misterija *Rajmunda Kuperea*. Ugledni ovaj naš dominikanac, dvostruki doktor, bivši profesor i vicerektor Papinskog sveučilišta u Santiagu de Chile, autor brojnih znanstvenih radova, od mladosti piše i književna djela u užem smislu (pjesme, pripovijetke, romane i drame). U spomenuta tri svoja misterija obradio je tri ključna događaja u povijesti Spasenja: POROĐENJE, MUKU KRISTOVU i USKRSNUĆE (sva su ta tri misterija prethodno izašla u ovoj našoj reviji a i kao njezini separati). Svakom kršćaninu znane i drage događaje autor je prikazao prisnom toplinom i, dakako, vjerno biblijskim izvještajima. Uz osobe iz Biblije »uveo« je u radnju i podosta »svojih« aktera, no svi oni služe tome da upotpune i obrazlože bitne, suštinske događaje. Zanimljivo je da se sam Krist nigdje ne pojavljuje, ali je gotovo opipljivo prisutan. Vrlo je vrijedan (na kraju knjige dodani) seriozan napis *Josipa Mihojevića* »Izvori dramaturgije Rajmunda Kuperea«. Sadrži — uz ostalo — i sažet prikaz naše crkvene dramatike i njezinih izvođenja kao i ovostoljetnoga katoličkog dramskog amaterizma kod nas (pri čemu je znatnog udjela imalo i Društvo sv. Jeronima). Knjigu je vrlo ukusno opremio akademski slikar *Osman Berberović* a tiskala ju je Sveučilišna naklada »Liber«. Uza svaki misterij nalazi se dobra crno-bijela reprodukcija odgovarajuće slike fra Angelica.

Vjeronaučne naše zajednice, župe i samostani u domovini kao i misije za naše radnike u inozemstvu dobile su ovim izdanjem literarno vrijednu podlogu za pripremanje predstava uz

proslavu najvećih kršćanskih blagdana. Valja poželjeti da se nekolikim dosadašnjim izvedbama ovih Kupareovih misterija pridruže ubuduće još mnoge druge.

2. »POLJICA« ZA 1985. GODINU

S radošću, evo, bilježimo i novi »broj« POLJICA: 10. — za 1985. godinu. A taj već poznati »list« Poljičkog dekanata prava je pravcata knjiga (186 strana). Finim papirom, ukusnom opremom, bogatim ilustracijama i — dakako — sadržajem ona uistinu služi na čast svojim izdavačima (župe Poljičkog dekanata). Novi urednik *Mirko Skejić* i »stari« lektor *Mate Meštrović* s uspjehom nastavljaju djelo pokretača i prvog urednika ove edicije *Frane Mihanovića.*

Na prvom je mjestu rad *Antonije Zaradije* »Spomen-ploča iz Sućurja 1655—1985.«. U povodu 330. godišnjice nastanka autorica dokazuje da su taj hrvatskom ćirilicom (bosančicom) pisani spomenik hajdučki harambaša Petar Kulišić i neki njegovi suborci posvetili prvom biskupu obnovljene Makarske biskupije fra Bartulu Kačiću Žarkoviću (koji je umro u Sućurju na Hvaru). Slijedi zatim opširan napis *Tomislava Heresa* »Marko Marulić i Poljica«. Podijeljen je u dva dijela. Najprije je pregledno i iscrpno opisan cjelokupni Marulićev opus, navedeni su njegovi izvori i utvrđeno mu je značenje a onda se govori o Marulovoj povezanosti s Poljicima: o mogućnosti da je upravo njegova »Judita« nadahnula Poljičanku Milu Gojsalić na herojski njezin čin, o Marulićevu prijateljstvu s poljičkim potomkom Dminom Papalićem (s njim je u vezi Marulićevo prevođenje ljetopisa »Kraljevstvo Hrvata«) i o Marulićevu epitafu poljičkom knezu Žarku Dražoeviću, poginulom u borbi s Turcima. Tu je i »Popis velikih knezova i vojvoda poljičkih« što ga je prema Marku Mišerdi i drugim izvorima sastavio *Josip Bepo Novaković, Fržopova* pjesma »Junakinja Mile Gojsalića«, pregršt poljičkih narodnih poslovica (sabraše ih župnici *Mirko Skejić* i *Jure Sokol)* i odlomci iz starih poljičkih listina; njihov priređivač *Marko Mišerda* ima pravo: ovako probrani djeluju zaista — literarno. Kronika je neobično obilna a u njoj je i nekoliko posebno zanimljivih priloga: »Arheološko istraživanje oko crkve i u crkvi sv. Ciprijana u Gatima« iz pera *Frane Mihanovića,* vodič kroz župu Gata s dijelom Čisala od *istog autora,* »Zvečanje i Smolonje« tamošnjeg župnika i urednika »Poljica« *Mirka Skejića,* izvještaj o papinskom odlikovanju poljičkoj uzor-majci Šimi Mihanović, njezinoj smrti i pokopu, prikaz promocije kasete »Poljičke mise« maestra Borisa Papandopula kao i Marušićeve pripovijetke iz poljičke davnine (»Prsten«) te nekrolog Poljičaninu Petru Smajiću, proslavljenom kiparu naivcu. Vrlo je koristan popis suradnika »Poljica« (s osnovnim podacima o svakom pojedincu). Bilo bi dobro kad bi se ta vrijedna knjiga što više čitala i izvan Poljica, u drugim hrvatskim krajevima.

3. »KRŠNI ZAVIČAJ« BROJ 18

Taj »hercegovački informativni zbornik za vjerska i društvena pitanja« (što ga uređuje *Žarko Ivan Ilić* a izdaje *Katolički župni ured Drinovci)* vrlo je šarolika knjiga: njome se, naime, želi obuhvatiti što više toga s različitih područja života u »kršnom zavičaju«. Suvremenim zbivanjima i problemima dano je, razumljivo, najviše prostora. To su crkvene proslave i hodočašća, život po župama, zlatomisnički jubileji, zlatni pirovi, rad hercegovačkih misionara (u Ruandi i Zambiji), izvještaji iz Međugorja, smrti zaslužnih pojedinaca, »ne-zgode« sestara Čuljak itd. O gorućim problemima tamošnje (i ne samo tamošnje!) sadašnjice govori se vrlo ozbiljno i zauzeto u napisima kao što su npr. »Zabavljanje i priprema za brak« *Žarka Ilića* i »Hoćemo živjeti« liječnice dr. *Ružice Čavar.* Prikazujući pošast pobačaja i dokazujući da je on umorstvo autorica na jednom mjestu kaže: »Mislim da bi svi koji dolaze liječniku s nakanom da unište svoje nerođeno dijete prethodno trebali pogledati video-film 'Nijemi krik' koji je ultrazvučnom tehnikom snimio njujorški liječnik ginekolog dr. Bernard Nathanson. Film prikazuje operaciju pobačaja u majčinoj utrobi. Traje 27 minuta i na njemu se vidi maleno dijete, veličine nekoliko centimetara, kako svim silama izmiče instrumentu, koprca se, udara rukama i nogama. Brzina kucaja dječjeg srca se udvostručuje. Pokreti postaju očajnički, usta se otvaraju na nijemi krik... Nakon prikazivanja filma, koji je sam snimio, dr. Nathanson je rekao: '... Ono što sam vidio i čuo učinilo je da se osvijestim. Pobačaj je umorstvo. Ja sam svojim rukama izveo pet tisuća takvih operacija. Nikad više to neću učiniti!'« Djeci je posvećen poseban prilog a nije zaboravljena ni prošlost Hercegovine: objavljen je nastavak *Ilićeva* prikaza o djelovanju zaslužnog kulturnog pregaoca Franje Milićevića, arhivsko gradivo o fra Bariši Drmiću Banoviću što ga je po iskazima fra Barišinih suvremenika bio zabilježio dr. fra *Dominik Mandić,* vrlo temeljit napis o počecima umjetničke glazbe u Hercegovini s osobitim osvrtom na crkvene orgulje (autor je *Stanko Vasilj),* povijest nekih župa a i pripovijetka »Ričina« iz života za turskog vakta (pisac ju je *Ante Kraljević* poslao i našoj reviji pa je i u njoj ugledala svjetlo dana). Od šireg je zamaha *urednikov* članak o sv. braći Ćirilu i Metodu, »Crkva u hrvatskom narodnom preporodu« *Jakova Bubala* i opsežna rasprava *Tomislava Heresa* »Glagoljica i bosančica«. Heres navodi sve dosadašnje tvrdnje i hipoteze o nastanku tih pisama a sam zastupa »radnu pretpostavku« da su izvori glagoljice u davnom staroiranskom Harahvatišu, kojemu je središte bio današnji afganistanski grad Kandahar; bosančicu pak smatra pismom »glagoljskoga podrijetla posebnoga tipa, koji se razvio iz bosanskoga sredovječnoga brzopisa i bosanskoga poluustava«. U zborniku je mnoštvo fotografija (neke su i u boji) a da bude i od praktične koristi, u njemu su i opći podaci o Hercegovini, adresar crkvenih hercegovačkih ustanova kao i katolički kalendar za 1986. godinu.

Mirko Petravić

Vijesti

Graham Greene primio je odlikovanje za zasluge, jedno od najviših priznanja što_ga dodjeljuju engleski suvereni.

* * *

Član uredništva »Esprita« *Michel Crépu* održao je 10. III. 1986. u Francuskom institutu u Zagrebu predavanje »Francuski roman poslije novoga romana«.

* * *

Časopis »Autrement« u svom prosinačkom broju prošle godine donosi osvrt na *suvremenu katoličku kulturu u Francuskoj* pod naslovom »La scène catholique«.

* * *

Upravo je kod Gallimarda izašao IV. svezak »Cjelokupnih djela« francuskog književnika *Françoisa Mauriaca.*

* * *

Vittorio Messori, autor poznatih intervjua s kardinalom *Ratzingerom,* dobio je nagradu Pontano.

* * *

U časopisu »Famiglia cristiana« od 5. III. 1986. *Barbiellini Amidei,* govoreći o svojoj posljednjoj knjizi »Storia di lei«, kaže da se u svakom ljudskom događaju mogu naći tragovi Božje dobrote i ljudske slobode: zemlja je puna razlivenih »kapi vina iz Kane«.

* * *

»Mercure de France« objavio je dnevnik *abbé Mugnera,* u kojemu ovaj utjecajni svećenik opisuje svoje susrete s Cosimom Wagner, Valeryjem, Cocteauom, Proustom, Huysmansom, Claudelom, Mauriacom itd.

* * *

U natječaju za najbolju i najljepšu knjigu u torinskom listu »La Stampa« najviše je glasova dobio roman »Ime ruže« *Umberta Eca.* Među prvih deset pisaca nalaze se i *Milan Kundera, Colleen McCullough, Oriana Fallaci, Italo Calvino* i *Elsa Morante.*

* * *

»Vjesnik od 12. II. 1986. donosi članak *Đurđice Ivanišević* o *Marku Maruliću* pod naslovom »Veliki neolatinski pjesnik«.

* * *

»Odjek«, br. 3/86, objavio je članak *Zvonimira Mrkonjića* o *Nikoli Šopu* pod naslovom »Na Šopovoj kocki«.

* * *

»Osservatore Romano« od 6. II. 1986. donosi članak o talijansko-makedonskom TV-filmu o *sv. Ćirilu i Metodu* pod naslovom »Un film documentario sui Santi Cirillo e Metodio«.

* * *

U Kölnu je izašao iz tiska roman *Heinricha Böll*a »Žene pred riječnim krajolikom« (»Die Frauen vor Flusslandschaft«).

* * *

»Vjesnik« od 11. II. 1986. donosi članak *Josipa Depola* o izložbi povodom 70. obljetnice rođenja slikara *Mladena Veže,* suradnika HKD-a.

* * *

U »Vjesnikovoj knjižari« od 6. II. 1986. *Sienkiewiczev »Quo vadis«* zauzima 6. mjesto na rang-listi najtraženijih beletrističkih djela. Napominjemo da se radi o romanu što ga je nekoliko puta prevelo i objavilo naše Društvo, a sada ga preuzela »Kršćanska sadašnjost«.

* * *

U izdavačkoj kući »Cahier de l' Herne« pod vodstvom *Pierrea Brunela* i *Andrea Guyauxa* objavljeno je djelo *»Huysmans«.*

* * *

Bivši predsjednik Senegala, pjesnik *L. S. Senghor,* član Francuske akademije, proglašen je 22. I. 1986. počasnim doktorom Sveučilišta u Palermu. Naša revija objavila je njegove pjesme, a na jednoj književnoj večeri, s temom »Senegal«, govoreno je i o stvaralaštvu *L. Senghora* (17. IV. 1985).

(vd)

* * *

U Zagrebu je 23. I. umro franjevac trećoredac dr. *Leonard J. Tandarić,* slavist. Osobito se bavio proučavanjem glagoljske baštine.

(vd)

* * *

Nad ulazom u crkvu ss. milosrdnica u Zagrebu obnovljen je grb bivšeg zagrebačkog nadbiskupa kardinala i utemeljitelja HKD-a *J. Haulika.* On je i doveo (1845) ss. milosrdnice u Zagreb.

(vd)

* * *

U Zagrebu je 16. I. umro *Stjepan Šulek,* akademik i skladatelj, pedagog i violinist. Pokopan je na Mirogoju uz crkveni obred. Od pokojnika su se prigodnim govorom oprostili: A. Mohorovičić, F. Parač, B. Gagro i S. Horvat.

(vd)

* * *

Lj. Očić-Turkulin, mlada zagrebačka umjetnica, održala je koncert na orguljama u bazilici u Palmotićevoj 5. II. 1986.

(vd)

* * *

Isusovac *Vlado Horvat,* član HKD-a, slavist, na tribini Filozofsko-teološkog instituta DI u Zagrebu, Palmotićeva 31, održao je predavanje: Crkva u hrvatskom narodnom preporodu.

(vd)

* * *

U Zagrebu je sredinom veljače 1986. dodijeljena republička godišnja nagrada »Grigor Vitez« *Nikoli Puliću* i *Ivanu Lackoviću Croati* za najuspješnije književno i likovno ostvarenje za djecu, objavljeno 1985. Nagrađeni su Pulićev roman »Ključić oko vrata« i Lackovićeve ilustracije u knjizi »Priča o poštaru« Marina Zurla i Branislava Glumca, obje izdane u zagrebačkoj »Mladosti«.

(vd)

* * *

Apostolat molitve priredio je konferencije u Zagrebu, u Palmotićevoj 31. Konferencije su bile 20, 21 i 22. veljače 1986. Sa svojim temema o apostolatu molitve nastupili su ovi predavači: R. de Robiano — *V. Miklobušec,* A. Vanhoye — *P. Pšeničnjak,* E. Hamel — *M. Žagar,* L. Mendizabal — *I. Drmić, R. Brajčić,* H. B. Meyer

— *I. Šešo, M. Szentmartoni* i G. Ghilanda — *S. Kos.*

(vd)

* * *

2. III. 1986. u Zagrebu je Akademski zbor »I. G. Kovačić« priredio u koncertnoj dvorani »V. Lisinski«, u okviru ciklusa »Goranovci i njihovi gosti« koncert uz gostovanje tenora *N. Gedde* (Švedska) pod ravnanjem *V. Kranjčevića.* Među ostalim izvedena je »Liturgija sv. J. Zlatoustog« od S. Mokranjca.

(vd)

* * *

7. III. 1986. u zagrebačkoj Gradskoj knjižnici upriličeno je predavanje »Zercalo kajkavsko« u povodu novoizišle knjige »Književno djelo *Jurja Habdelića*« (1985). Govorili su *Z. Bartolić* (autor), *R. Bogišić* i *J. Vončina.* Tekstove je čitao Z. Vitez. J. Habdelić, isusovac (17. st.), veći dio svog života proveo je u Zagrebu i ubraja se u vrh tadašnjih hrvatskih književnika.

(vd)

* * *

Početkom ožujka 1986. postali su novim akademcima u JAZU, između ostalih u Razredu za filološke znanosti *D. Brozović, R. Katičić* i *M. Moguš* (kao redovni članovi); *J. Vončina, Stjepan Babić, E. Hercigonja* (kao izvanredni članovi); muzikolozi *K. Kos* i *L. Županović* (kao izvanredni članovi) i *K. Kovačević* (kao član suradnik); *V. Parun* (kao član dopisnik) itd. Za počasnog člana izabran je kemičar *V. Prelog,* nobelovac. Ukupno je izabrano 67 novih članova.

(vd)

* * *

16. III. u franjevačkoj crkvi na Kaptolu u Zagrebu *A. Klobučar* je izveo na orguljama skladbu »Le chemin de la croix« (Križni put) od *Marcela Dupréa.*

(vd)

* * *

U sklopu izložbe »Hrvatski narodni preporod« (Zagreb — Muzej za umjetnost i obrt) govorila je 19. III. 1986. *A. Szabo* o temi »Žene i hrvatski narodni preporod«.

(vd)

* * *

Muzička akademija u Zagrebu otvorila je »Dane Muzičke akademije« koncertom 24. III. 1986. u HGZ-u. Na programu su bile duhovne skladbe *W. A. Mozarta.* Dirigirao je *V. Kranjčević.*

(vd)

* * *

Misterij »Uskrsnuće« našeg suradnika Rajmunda Kuparea, tiskano u »Maruliću« 6/1984, izveden je na Uskrs (30. III. 1986) u župi *Donja Višnjica* (Trakošćan) i u župi *Krista Kralja* (Zagreb, Bosutska ul.) 13. IV. 1986.

* * *

Nadbiskupija riječko-senjska i Visoka bogoslovna škola u Rijeci organizirale su simpozij o Krbavskoj biskupiji u srednjem vijeku (u povodu 800. obljetnice njezina osnutka). Simpozij je održan od 23. do 25. travnja ove godine.

ISPRAVCI

U Maruliću 1/86. molimo da se uvaže i ovi ispravci: str. 100, desni stupac naslov knjige treba da glasi: Maršal Marmont — memoari.

Izostavljeno je: Knjiga obuhvaća 280 str. i 16. str. fotografija. Na kraju drugog odsjeka, na istoj stranici tiskano je: ... od 1797. i ..., treba da bude:... do 1797. i ... Na kraju iste stranice izostavljeno je: Francuska uprava u Dalmaciji gradi prve ceste, provodi jednakost svih ljudi pred zakonom, svi staleži plaćaju porez, osnivaju se prve više škole itd. Kod citata iz knjige izostavljene su pribilješke stranica: 160, 170; za franjevce: str. 57. 104. i dr.

Str. 102. u prikazu knjige »Povijest medicine« u zadnjem odsjeku, redak 5 — izostavljeno je: U Hrvatsku dolazi, u 18. st. (za Marije Terezije), iz Beča Ivan Lalangue, koji će organizirati zdravstvo na moderan način. On je liječnik, gradski fizik u Varaždinu, autor prve originalne hrvatske medicinske knjige »Medicina ruralis ili vračtva ladanjska za potreboću... (1776). Na str. 114, pod »Starohrvatska prosvjeta«, svezak 14, izostavljeno je: Split 1985. Na str. 115, na početku, izostavljeno je: Zagreb, 12. X. 1985.

U Maruliću 2/86. u članku »Gospodinova večera« Bruna Bulića na str. 145. redak 10. odozgo stoji: Kristovu dvoosobnost — božansku i ljudsku, treba stajati: Kristovu dvonaravnost — božansku i ljudsku. U pjesmi Joje Ricova Jugo prva dva retka: Galijotima Schiavonije/Riku Matije Ivanića, treba da stoje ispod naslova kao posveta, a ne kao dvostih u pjesmi. U istoj pjesmi, prvi stupac, prvi redak odozdo, na istoj str. stoji: pasjih (o Orseolo), a treba stajati: pasjih (o Orseolo, tj. bez zagrade. Na istoj str., u drugom stupcu pjesme, redak treći odozdo stoji: ishlapjelih ..., a treba stati: ishlapjelih, tj. bez točaka. U članku: Gdje i kad je rođen Ivan Mane Jarnović, na str. 240, redak 4. odozgo izostavljeno je između riječi granice i 1779: njegova neprekidnog boravka u Parizu od godine 1761. do 1779.

* * *

U razgovoru s opernom pjevačicom Verom Grozaj (»Od školskih priredaba do operne scene«) ime je poznatog lika iz Bizetove opere »Carmen« na više mjesta (str. 217, 218, 220, 224, 227) napisano: Michaela. Ispravno se piše: Micaela.

SADRŽAJ

Radovan Grgec: Uz rub (46) 265
***Ante Jakšić:** Vrata 270
Krešimir Tičić: Laički apostolat 271
***Marija od Presvetog Srca:** Dođi, Gospodine 273
Mladen Jurčić: Poziv kršćanstva 275
***A. V. Mihičić:** Mucanje 282
***Drago Maršić:** Slutnja 283
Stjepan Krčmar: Samaritanac mimo zakona 284
***Ivo Balentović:** Možda 289
R.: Andro Vid Mihičić 290
A. V. Mihičić: Dva pisma 291
A. V. Mihičić: Leonardova »Posljednja večera« 293
***A. V. Mihičić:** Zemlja 297
***Radovan Grgec:** Zrinski Frankopani 298
Rajmund Kupareo: Premišljanja o glazbenoj i ljudskoj harmoniji . . . 299
***Miroslav Majnarić:** Glasovi 304
Mirko Petravić: Kazališno lice i naličje (Razgovor s Juricom Dijakovićem) 305
***Tone Otočan:** Oluja 320
Ante Jakšić: Nogometna utakmica 321
Pavao Despot: Brige Ivanove 330
***Serdar Kotarski:** Put u ništavilo 341
T. J. H. Mar: Veliki Pariz 342
Josip Antolović: Uz 400. obljetnicu »Ratio Studiorum« 343
***Ivo Balentović:** Zapis 346
N. Nekić: Triptih 347
Krešimir Tičić: Kako župnik kaže 355
Ante Kraljević: Dvije strane zida 356
***Ante Jakšić:** Staroj prijateljici 359
***Ante Kraljević:** Ja ne želim da se rodim 360
Joja Ricov: Stjepan Vladimir Letinić — zatočenik sjevera 361
T. J. H. Mar: Gospodar napadačkih zvijeri 370
Benedikta Zelić-Bučan: Slavensko bogoslužje i glagoljica kod Hrvata do kraja XI. stoljeća 371
***V. Kos:** Ribar 390

***Ivo Grgurev:** Cipli 391
***Ante Kraljević:** Pjesma 391
Joja Ricov: Usputnice u hodu 392
***Mirna Flögel-Mršić:** Dar 392
***Tomislav Dorotić:** Put do gore 393
***Tomislav Dorotić:** Otvorite vrata srca 393

Mišljenja i reagiranja

Svevlad Slaming: Karizma bez pokrića 394
M. V. Ćelkanović: Senzacionalizam i fantazija 396
Stipe Vuković: Obnoviti rad na duhovnom jedinstvu 398

Mozaik

A. V. Mihičić: Tomislav Petranović — Rvat 399
Vinko Dorčić: Staroslavenska akademija u Krku 400
Mirko Petravić: Sa zagrebačkih »dasaka koje znače život« 403
Siniša Hrestak: Utihnula je bura koja je tresla prozorima 407

Knjige

Josip Buturac: Milan Radeka: Krajina ili karlovačko vladičanstvo . . . 408
Jurica Milkin: Đurđevački književni krug 414
Tragurinus: Povijest grada Trogira 417
Jakov Ivaštinović: Jednostavna i ljudska poezija 419
T. M.: Zbornik Župe dubrovačke 421
Mirko Validžić: Grabovčevo vrijeme 422
Mirko Validžić: Tri pripovijesti Stjepana Krčmara 424
Mirko Petravić: O trima knjigama 425

Vijesti

Iz domovine i svijeta 428

MARULIĆ — hrvatska književna revija. Izdaje Hrvatsko književno društvo sv. Ćirila i Metoda, Zagreb, Trg kralja Tomislava 21. Uređuje: Uredrički odbor. Glavni i odgovorni urednik: Radovan Grgec